

KÜRESEL VE YEREL BAĞLAMDA SİYASET, TİCARET VE MUHASEBE

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mehmet DEMİR, Öğr. Gör. Ali ÇİÇEK

YAZARLAR

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR

Prof. Dr. Mehmet DEMİR

Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CANÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ERGÜN

Dr Öğr. Üyesi Selminaz ADIGÜZEL

Dr.Hasan BARDAKÇI

Dr.Mehmet Ragıp GÖRGÜN

Dr. Burak KÜRKCÜ

Öğr. Gör. Yusuf KURT

Elif CAN

Hazal AK

Özge BOZKULAK

İKSAD
Publishing House

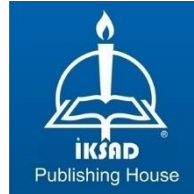
KÜRESEL VE YEREL BAĞLAMDA SİYASET, TİCARET VE MUHASEBE

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mehmet DEMİR, Öğr. Gör. Ali ÇİÇEK

YAZARLAR

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR
Prof. Dr. Mehmet DEMİR
Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CANÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ERGÜN
Dr Öğr. Üyesi Selminaz ADIGÜZEL
Dr.Hasan BARDAKÇI
Dr.Mehmet Ragıp GÖRGÜN
Dr. Burak KÜRKÇÜ
Öğr. Gör. Yusuf KURT
Elif CAN
Hazal AK
Özge BOZKULAK

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7897-65-5
Cover Design: İbrahim KAYA
June / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Mehmet DEMİR, Öğr. Gör. Ali ÇİÇEK..... 1

BÖLÜM 1

KÜRESELLEŞME VE TARİHİ SÜREÇTE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN ULUSLARARASI HUKUKA TİCARETE ETKİSİ

Dr Öğr. Üyesi Selminaz ADIGÜZEL	4
GİRİŞ.....	5
1. KÜRESELLEŞME (GLOBALİZATİON).....	5
2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER.....	11
3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE EKONOMİ.....	37
SONUÇ	42

BÖLÜM 2

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ EKONOMİK ETKİLERİ VE AB İLE YAŞANAN SORUNLAR

Dr. Mehmet Ragıp GÖRGÜN, Dr. Hasan BARDAKÇI.....	53
GİRİŞ.....	55
1. SERBEST TİCARET ANLAŞMASININ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	56
2. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİLERİ	59
3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ AMACI VE ÖNEMİ ...	61
4. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ EKONOMİK ETKİLERİ VE DIŞ TİCARETE ETKİLERİ	67
5. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI KONUSUNDA AB İLE YAŞANAN SORUNLAR.....	74
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	76

BÖLÜM 3

DEVİRİM ÇİTASI, LOKOMOTİF ETKİSİ VE TERCİH YANILTMASI: ARAP BAHARI SONRASINDA ORTADOĞU REJİMLERİNİN KADERİ

Dr. Burak KÜRKCÜ	83
GİRİŞ.....	85
1. OTORİTER ARAP REJİMLERİ VE LİTERATÜRE BAKIŞ	86
2. DEVİRİM ÇİTALARI VE LOKOMOTİF ETKİSİ	93
3. ARAP BAHARI VE DÖRT ÜLKE İNCELEMESİ.....	97
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	109
KAYNAKÇA	113

BÖLÜM 4

MADDİ DURAN VARLIKLARIN AMORTİSMANI İLE İLGİLİ BAZI ÖZELLİKLİ KONULAR: VUK VE TMS 16 AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Mehmet DEMİR, Özge BOZKULAK	117
GİRİŞ.....	119
1. GENEL OLARAK MADDİ DURAN VARLIKLAR.....	119
2. MADDİ DURAN VARLIKLARIN MALİYET UNSURLARI	120
3. MADDİ DURAN VARLIKLARIN AMORTİSMANI İLE İLGİLİ BAZI ÖZELLİKLİ KONULAR.....	128
SONUÇ	148
KAYNAKÇA	150

BÖLÜM 5

İŞTİRAKLER, İŞ ORTAKLIKLARI, BAĞLI ORTAKLIKLAR VE FİNANSAL YATIRIMLARA İLİŞKİN DEĞERLEME FARKLARININ TMS/TFRS VE BOBİ FRS AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Öğr. Gör. Yusuf KURT, Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA	151
1. GİRİŞ.....	153
2. TMS/TFRS VE BOBİ FRS AÇISINDAN İŞTİRAKLER, İŞ ORTAKLIKLARI, BAĞLI ORTAKLIKLAR VE FİNANSAL YATIRIMLARIN DEĞERLEME FARKLARINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER	155
3. ÖRNEK UYGULAMALAR.....	160
4. SONUÇ	166
KAYNAKÇA	169

BÖLÜM 6

SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ VE TÜKETİCİNİN SİYASALLAŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CANÇELİK, Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR	171
GİRİŞ.....	173
1. YENİ SİYASET	174
2. SİYASAL KATILIMIN YENİDEN TANIMLANMASI	195
3. TÜKETİCİ VATANDAŞ KAVRAMI.....	204
4. PAZAR TABANLI SİYASAL EYLEMLERİN YÜKSELİŞİ.....	208
KAYNAKÇA	212

BÖLÜM 8

NOMOFOBİ İLE ONLİNE SATIN ALMA DAVRANIŞI İLİŞKİSİNDE MOBİL TİCARET KULLANIMININ ROLÜ

Elif CAN, Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN	221
GİRİŞ.....	223
2. NOMOFOBİ.....	228
3. YÖNTEM.....	235
SONUÇ	250
KAYNAKÇA	255

BÖLÜM 8

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNİN E-TİCARETTE E-LOJİSTİK KULLANIMINA ETKİSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Hazal AK, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ERGÜN	263
1. GİRİŞ.....	265
2. KARAR DESTEK SİSTEMLERİ(KDS)VE E-TİCARET	273
SONUÇ	290
KAYNAKÇA	293

ÖNSÖZ

21. yüzyılda pek çok bilim dalında olduğu gibi sosyal bilimlerde de multidisipliner çalışmaların önemi gün geçtikçe daha çok artmaktadır. Zira tek bir disiplinin formasyonuna sahip olarak (ya da tek bir disiplinden yararlanarak) 21. yüzyılın sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb alanlardaki sorunlarına çözüm üretme çabasına girmek artık mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki farklı disiplinlerden araştırmacılar, benzer konulara kendi formasyonları ve bakış açılarıyla farklı çözüm önerileri sunmaktadırlar. Multidisipliner çalışmalar sayesinde sorunların işlenişi ve çözüm önerilerinde farklı alternatiflerin ortaya çıkması gerek bireyleri, gerek çeşitli örgütleri ve şirketleri gerekse kamu politikası yapıcılarını geleneksel yöntemlere/çözüm önerilerine mahkûm olmaktan kurtarmakta ve alternatifler aracılığıyla yeni yollar kullanılmasını teşvik etmektedir. Böylece bilim, bir yandan gelişme kaydederken diğer yandan da insanların hayatına dokunmuş olacaktır.

Elinizdeki eser multidisipliner bir çalışma olup, özellikle uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, muhasebe, pazarlama ve dış ticaret alanındaki çeşitli konulara farklı çözüm ve bakış açılarıyla yaklaşımın bir ürünüdür. Eserde, teorik ve uygulamaya dönük olarak yazılmış çalışmalar bulunmaktadır. Okuyucunun daha kapsamlı bir bilgiye ulaşabilmesini sağlayabilmek amacıyla hem teorik/içerik hem de yöntem bakımından faydalı olabileceği düşünülen çalışmaların bir araya getirilmesine gayret edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalarda ele alınan konuların bazıları ülke geneline bazıları ise ülkelerarası ilişkilere/

değişimlere yöneliktir. Dolayısıyla bu eser bir bütün olarak okunduğunda okuyucu, sadece bir alanda değil ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve siyasi gelişmeler gibi farklı birçok disiplinler hakkında bilgi sahibi olacaktır.

Herhangi bir eser, düşünce ile başlayıp meyve düzeyine gelinceye kadar birçok kişinin zihni ve/veya fiili gayretini gerektirmektedir. Bu vesile ile başta yazar kadrosu olmak üzere bu eserin oluşumunda değerli katkılar sunan her kesime teşekkür ederiz.

Eserin, okyanus olarak kabul edilen sosyal bilimlerin her seviyesindeki araştırmacılara ve bu konulara ilgi duyanlara, su damlası kadar bile olsa faydalı olmasını dileriz.

Öğr. Gör. Ali ÇİÇEK

Prof. Dr. Mehmet DEMİR

BÖLÜM 1

KÜRESELLEŞME VE TARİHİ SÜREÇTE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN ULUSLARARASI HUKUKA TİCARETE ETKİSİ

Dr Öğr. Üyesi Selminaz ADIGÜZEL¹

¹ Harran Üniversitesi Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Alanı Şanlıurfa -Türkiye, sadiguzel@harran.edu.tr

GİRİŞ

Uluslararası sistemde çatışmaları barışçı yollarla çözme çabalarının sonucu olarak Milletler Cemiyeti (MC) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi kolektif örgütler kurulmuştur. Akademik çevrelerde bu örgütlerin kuruluş amaçlarına ne derece hizmet ettiği bugüne kadar tartışma konusu olmuştur. Kuruluşundan günümüze kadar geçen zamana rağmen BM hala uluslararası sorunları önleyebilme yeteneğini sorgulayan tartışmaların merkezindedir. İlk kolektif örgüt olan Milletler Cemiyeti (MC), Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar başarısız bir deneme olarak tarihe gömülmüştür. İkinci Dünya Savaşı 'ndan sonra Birleşmiş Milletler (BM), egemen devletlerin ürettiği anarşinin üstesinden gelmenin tek aracı olarak ekonomik ve toplumsal ilişkilerin küreselleşmesine temel oluşturan bir örgüttür. Bu konuda yapılan birçok farklı yaklaşım ve eleştiriye karşın BM üstesinden gelinmesi gittikçe güçleşen küresel sorunları çözmek için bir fırsat olma özelliğini hala korumaktadır.

Bu araştırmada BM'nin uluslararası alanda tarihi süreç içerisinde küreselleşme ve ekonomiye katkısı ele alınmıştır. Literatür taranmış, konunun genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

1. KÜRESELLEŞME (GLOBALİZATİON)

Global sözcüğünün “dolaşımda bulunan ağız”daki anlamı üzerinde odaklanan Oxford Dictionary of New Words'te global (1997: 100), yeni bir sözcük olarak tanımlanır. Sözlük, “global bilinci”, bir kültürün diğer kültürleri genelde “dünyanın toplumsal-ekonomik ve ekolojik

sorunlarının değerlendirilmesinin bir parçası olarak tanımlamaktadır. Sözlük, bu kullanımın Marshall McLuhan'ın "Explorations in Communication" kitabında ortaya attığı "global köy" düşüncesinden etkilendiğini ileri sürer. Global sözcüğünün kökeni, 400 yıl öncesine gitse bile, ilk olarak bugünkü anlamında 1963 yılında Kanadalı sosyoloji Profesörü Marshall Mc Luhan tarafından "global köy" tamlamasında kullanıldı. Mc Luhan'a göre dünyanın belli bir bölümü global köy haline dönüşmekteydi. Bazı iddialara göre ise, "globalizm" kavramı ilk kez 1980'lerde Harvard, Stanford ve Columbia gibi prestijli Amerikan okullarında kullanılmaya başlanmış ve yine bu çevrelerce popüler hale getirilmiştir. Herhangi bir durumun, olgunun, düşüncenin ya da nesnenin global olarak adlandırılmasının, ona bir statü sağladığı ve onu daha itibarlı kıldığı düşünülmektedir. Fakat çoğu zaman, globalleşmeye abartılı anlamlar yüklenilmesi ya da sanattan spora hemen her şeyin globalleşme bağlamında değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Bugün her sorunun anahtarı olarak globalizm görülmektedir. Bauman'ın ifade ettiği gibi globalleşme, "bazılarına göre, onsuz mutlu olamayacağımız şeydir; bazılarına göre ise, mutsuzluğumuzun nedenidir" (Kan, 2011: 3).

Globalizm, neo-liberalizmin yön verdiği ideolojik bir kavramlaştırmayı ifade eder. Bu kavramsallaştırmaya göre, globalleşme ekonomiye indirgenmiş tek boyutlu ve düz çizgisel bir durum olarak anlaşılır: Globalleşme, ekoloji, kültür, politika, sivil toplum gibi oluşumlarla iç içedir. Globalleşme, bir dünya toplumu anlayışı doğrultusunda ülkelerin birbirine çok boyutlu ilişkiler ağı içinde bağlı hale gelmelerini

anlatır. Bu bağlamda dünya toplumundan kastedilen, ulus devletlerin politik hayatınca belirlenemeyen veya bütünleştirilmeyen sosyal ilişkilerinin bütünüdür. Söz konusu sosyal ilişkiler dünya toplumunu birliksiz bir çokluk olarak inşa eder; hayat tarzlarından global krizlere ve savaşlara kadar birçok olgu bu süreç içinde öne çıkar(Kan, 2011)

J. E. Stiglitz'e göre küreselleşme, serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomilerin daha fazla bütünleşmesi için olumlu yönde kullanılacak bir güçtür. Dünyadaki bütün ülkeleri, özellikle de gelişmekte olan ülkeleri zenginleştirebilecek bir potansiyele sahiptir (2002:9) Frederick P. Stutz ve Barney Worf,'e göre küreselleşme, ekonomik ve toplumsal yapıları daha fazla bütünleştiren, zaman geçtikçe çok daha fazla birbirine bağımlı kılan bir süreçtir (2007: 6).

En yaygın kullanımıyla küreselleşme kavramı, mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojik birikimin ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşabildiği, faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreci ifade eder. Ulus devletlerin etkisinin azalmasına karşın, çok uluslu şirketlerin giderek baskın bir rol üstlenmeleri, küreselleşme sürecinin en belirgin özelliğidir. İktisat dışında sosyal bilimciler de küreselleşmeyi “sosyal ilişkilerde ve karşılıklı bağımlılıkta dünya çapında artış” şeklinde tanımlamaktadırlar (Şenses, 2004: 4).

Uluslararası Para Fonu (IMF), küreselleşmeyi "teknolojinin hızlı ve geniş bir alana yayılması, uluslararası sermaye akışı ve mal ve

hizmetlerin sınır ötesi ticaretinin çeşit ve hacminin artmasından kaynaklanan ve ülkelerin dünya çapında artan ekonomik bağımlılığı" olarak tanımlamaktadır (Breitenfellener, 1997: 4). Kökeni çok eskilere gitmekle beraber; 1980'li yıllardan bu yana büyük bir hız kazanarak; ekonomik, teknolojik ve toplumsal alanlar başta olmak üzere, pek çok alanı etkisi altına alan değişimler, yeni bir sürecin de başlangıcını oluşturmuştur. Bütün bu değişim sürecine yaygın kullanımı ile "küreselleşme" adı verilmekte ve ulusal ekonomilerin artan ölçüde birbirine bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır (Ekin, 1999, 50).

Campbell, küreselleşmeyi "üretim faktörleriyle mal ve hizmetlerin giderek artan hareketliliğinden kaynaklanan sınır ötesi karşılıklı bağımlılık ve hatta bütünleşme" olarak tanımlamaktadır (Colin, 1994: 11). Bauman'a göre küreselleşme fikrinden çıkan en derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk doğasıdır. Yani, bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun ve bir idari büronun yokluğudur. Küreselleşme diğer bir ifadeyle, Jowitt'in kitabının başlığında belirttiği gibi "yeni dünya düzensizliği"dir (Champbell, 1994: 2).

1.1.Küreselleşme ve Birleşmiş Milletler'in Devletler Hukukuna Etkisi

Küreselleşme ile uluslararası hukuk ve iç hukuk giderek daha fazla etkileşim içerisine girmekte ve bunun sonucu olarak kamu hukukunun geleneksel alanlarının uluslararasılaştığı bir süreç yaşanmaktadır. Uluslararası ceza hukuku ve uluslararası idare hukukunun yanında son

on yıl içerisinde “uluslararası anayasa hukukunun” giderek kendi ayakları üzerinde duran bir disiplin haline geldiği görülmektedir.

Küreselleşmenin hukuk ve ekonomi açısından yarattığı en önemli sonuçlardan birisi ulus devlet kavramı ile uluslararası piyasa kavramı arasındaki gerilim ilişkisine getirdiği yeni bakıştır. Ancak bu tartışma değerlendirilirken devletin her zaman çok düzlemlili bir bütün olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Devlet, sosyolojik olarak ele alınırken, onun tek aktör olmadığı, daha çok sosyal ve ekonomik bağlamda iç içe geçmiş güçlerin bir birliği olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bugün için bu konuya ilişkin tartışma “yeni bir ulus devlet anlayışı mı yoksa ulus devletin yıkılışı mı?” sorusunun odağında yoğunlaşmaktadır. Küreselleşmenin, ulus devlet kavramına getirdiği tehditleri aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

-Ulus devletin yeterli ve gerekli oluşuna yönelik tehdit: Uluslararası piyasanın etkinliği, ulus devlet sınırları siyasi perspektifi ile ulusal sorunların çözülebileceği konusundaki görüşleri ciddi olarak sarsar. “Ulusal karar alma mekanizmaları bu dış etkiler çerçevesinde ve uyumlaştırılma olanakları içinde çözülebilecektir” görüşü giderek etkinleşmektedir. Uluslararası antlaşma ve forumlar, her türlü siyasi kararda giderek daha çok etkili olmaktadır.

Özerklikle ilgili sorunlar; özellikle ekonomik alanda karar alma süreçleri uluslararası baskılar tarafından belirlenmektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyi düştükçe dış baskıların şiddeti artmaktadır. Devlet,

“politika üreten” olmaktan “politika uygulayan” olmaya doğru evrilmektedir.

- Devlet otoritesinin zafiyeti globalleşme ile devletin yeterlilik ve özerkliğinin tartışılması doğal olarak egemenliğe ilişkin tartışmaları da tetikler. Bu tehditler çerçevesinde küreselleşme ve ulus devlet kavramı arasındaki ilişkinin bir yandan ulus devletin ölümü bir başka açıdan ise yeni bir ulus devlet anlayışı yani ulus devletin değişerek yeni şartlara uyumu biçiminde iki odaklı ve henüz çözülememiş yeni bir tartışmaya zemin oluşturduğunu görmekteyiz (Mc Grew, 1999: 87).

Uluslararası örgütlerin özellikle de siyasal ya da siyasal-ekonomik örgütlerin hem sayısının hem de etkinliğinin artması özel bir önem taşımaktadır. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği bunlar arasında sayılabilir.

Diğer Ekonomik, siyasi örgütler gibi, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, devletler hukukunu birçok yollardan inkişaf ettirmeyi başarmıştır. Adaletin muhafazası ve antlaşmalar ile devletlerarası hukukun gereklerine saygı gösterilmesi için gereken şartları oluşturmak, BM’in görevleridir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, devletler hukukunun gelişmesi uğrunda çok şey yapmıştır. Fakat hukuka dayanan bir dünya sağlamaya muvaffak olamamıştır. Devletler hukuku milletlerarası siyasete tâbi kalmıştır (Wright, .2012, 20).

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Birleşmiş Milletler'i anlamak için Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının sebep ve sonuçlarıyla birlikte kavramak çok önemlidir. İnsanlık tarihinin en korkunç çatışması olarak nitelenen İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda BM gibi uluslararası barışı korumaya yönelik bir örgütün doğuşunu içinde barındırmıştır. Gelişen teknoloji nedeniyle savaşın yıkıcı sonuçları, uluslararası alanda savaşın uygun bir dış politika aracı olmadığı fikrini uyandırmıştır (Birdişli, 2010:4).

BM örgütünün kuruluşundan itibaren en büyük başarısı genel ve küresel nitelikli sorunlar için bir müzakere ve çözüm platformu işlevi oynamasında ortaya çıkmıştır. Bu sorunları gruplar olarak sıralamak gerekirse:

1) Silahsızlanma 2) Soykırımla Mücadele, 3) İnsan Hakları, Kadın ve Çocukların Korunması, 4) Sömürgecilik, ırkçılık ve Ayrımcılıkla Mücadele, 5) Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen, 6) Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi, 7) Uluslararası Hukukun Kodifikasyonu, 8) Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma gibi konular öne çıkmaktadır.

Silahsızlanma, hem I. Dünya Savaşı öncesi dönemdeki 1899 ve 1907 Lahey Barış konferanslarının ana gündem maddesi olmuş, hem de Wilson ilkeleri ve Milletler Cemiyeti Misakı'nın 8. maddesinde anılmış konulardandı. Milletler Cemiyeti rejimi altında bu konu öncelikle ele alındı. Cemiyet Assamblesi Aralık 1920'de Konseye yaptığı bir tavsiye ile 8. madde konusunda bir komisyon kurulmasını istedi ve Konsey böyle bir komisyonu 25 Şubat 1921'de kurdu. Fakat kısa süre içinde

kalıcı bir sonuç alınmayacağı ortaya çıktı. Bu yüzden cemiyetin faaliyete geçmesinden 2 yıl sonra 1921'de, cemiyete girmemiş olan ABD'nin, Japonya'nın artan deniz gücünden duyduğu kuşkular sonucunda, yaptığı bir girişimle Washington Konferansı toplandı. Konferansa 14 devlet katıldı, artık farklı bir rejim altında olan Rusya davet edilmedi. Müzakereler sonunda 6 Şubat 1922' de iki sözleşme imzalandı. Bunlardan ilkinde deniz savaşı usullerine ilişkin hükümler belirlenmişti. İkinci sözleşme ise silahsızlanma sorunu bakımından özel bir önem taşımaktaydı. Versailler hükümlerine göre silahsızlandırılan Almanya dışındaki büyük devletlerin savaş gemilerine ilişkin "dengeleyici bir sınırlandırma" getiriliyordu. Devletler için savaş gemilerinin, büyüklük oranları saptanmıştı. Büyük zırhlıların ve savaş gemilerinde, İngiltere ve ABD 5, Japonya 3, İtalya ve Fransa da 1.75 oranında donanmalara sahip olabileceklerdi. Bu antlaşma ile İngiltere iki asırdır süren mutlak deniz egemenliğini, artık bir başka güç olan ABD ile paylaşmak durumunda kalıyordu. Japonya ise büyük bir deniz gücü olma tutkularına set çeken bu antlaşmadan memnun olmamakla birlikte, savaş sonu galip devletlerarasındaki uyumu bozmamak için oranları kabul etmişti (Alsan, 1953: 21). Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı 2 Şubat 1932'de Cenevre'de çalışmalarına başladı. Konferansa 61 devlet katılmıştı. Bunlardan Suudi Arabistan, Sovyet Rusya, Brezilya, ABD, Kosta Rika ve Mısır gibi bazıları, henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmamışlardı. Uzun görüşmelerden sonra 23 Temmuz 1932'de konferans, silahlanma konusunda genel ve önemli bir oran içinde sınırlandırılma kararına vardı. Fakat 14 Eylül'de Alman temsil

heyeti tüm milletler için eşitlik ilkesi göz önüne alınmadıkça çalışmalara katılmama kararı aldı. Bunun üzerine büyük devletlerarasında mutabakat sağlandı ve 14 Aralık'ta Almanya çalışmalara yeniden katıldı. Görüşmeler 8 Haziran 1933'e kadar devam etti. Çok sınırlı bazı konularda genel bir mutabakat sağlandı. Bunlar 1) Kimyasal, biyolojik, yığınsal hava bombardımanları gibi bazı savaş usullerinin yasaklanması, 2) Silahlanmanın nitelik ve nicelik olarak sınırlandırılması ilkesi, 3) Silah üretimi ve ticaretine bir denetim getirilmesi gereği, 4) Savunma harcamalarının karşılıklı olarak MC 'de ilan edilmesi konularından ibaretti. İşin mahiyeti konusunda bir uzlaşma yoktu. Bu dönemde Japonya 1931'de Mançurya'yı işgal etmiş ve MC hiçbir tedbir alamamıştı. Ocak 1933'ten itibaren de Nazi Partisi Almanya'da iktidara gelmişti. Ekim 1933'te Almanya bir daha dönmek üzere konferanstan çekildi. Konferans Mayıs 1934'e kadar sürdüyse de sonuçta başarısızlıkla sona erdi. Bu noktadan itibaren Almanya, İtalya ve Japonya'nın niyetleri konusunda artık hiçbir kuşku kalmadığı halde, bu devletlere karşı ortak bir cephe oluşturulması, onları saldırılarına başlayana kadar mümkün olmadı. 1935'te Habeşistan işgali, 1936'da Romanya'ya asker sokulması ve aynı yıl Japonya'nın 1922 Washington Antlaşması'ndan çekildiğini açıklaması somut saldırganlık göstergeleri olarak birbiri ardına yaşandıkları halde, yine müşterek bir cephe kurulamadı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilerleyen safhalarında da silahsızlanma konusuna değinen gelişmeler yaşandı. 14 Ağustos 1941 Atlantik Bildirisi'nin 8. maddesinde bu konuya da yer verildi. BM Şartı'nda da

hem Genel Kurul; hem da Güvenlik Konseyi, silahsızlanma konusunda yetkilendirildi. Özellikle savaşın nükleer silah kullanımıyla sona ermesi, bu yeni silahlara ilişkin olarak daha ciddi girişimler yapılmasına neden oldu. 15 Kasım 1945'te ABD, İngiltere ve Kanada atom enerjisi ile ilgili sorunlar için BM bünyesinde bir komisyon kurulmasını önerdiler. Sovyetler Birliği, Fransa ve Çin de bu öneriyi desteklediler ve konu BM Genel Kurulu'na getirildi. Genel Kurul 24 Ocak 1946 tarihli kararıyla "Atom Enerjisi Komisyonu"nu kurdu. Bu komisyon tüm Güvenlik Konseyi üyelerinin temsilcileri ile birlikte, Konsey üyesi olmadığı takdirde Kanada'nın temsilcisinden oluşacaktı. Komisyon atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanımının teşvikine çalışacak ve bu konuda Güvenlik Konseyi'ne düzenli rapor verecekti. Bir yıl sonra 1947'de de konvansiyonel silahlarla ilgili olarak benzer faaliyetler yapacak olan bir komisyon daha kuruldu. Fakat kısa süre içinde başlayan Soğuk Savaş'ın güvensiz ortamı bu konudaki silahsızlanma çabalarına zarar verdi. Ağustos 1949'da SSCB de kendi atom bombası denemesini başarıyla yaparak ABD'nin nükleer tekeline son verdi.

1952'de ABD, 1953'de SSCB hidrojen bombasını da başarıyla denediler. İngiltere, Fransa ve Çin de nükleer denemeler yaparak atom silahı ürettiler. Bu nükleer dehşet ortamı konvansiyonel silahlara ilişkin silahsızlanma girişimlerini de sabote etti. Her iki komisyonda 1952'de sona erdirildi ve yerlerini yeni kurulan tüm üye devlet temsilcilerinden oluşan BM Silahsızlanma Komisyonu'na bıraktılar. 1968'de ise Cenevre'de BM Silahsızlanma Konferansı toplandı. 1963 Nükleer Silahların Atmosferde Deniz Altında ve Uzayda Test Edilmesini

Yasaklayan Antlaşma, 1968'de Genel Kurul'ca kabul edilip 1970'te yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, 1970 tarihli "Nükleer Silahların ve Öteki Kitle İmha Silahlarının Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanında Yerleştirilmesinin Yasaklanması Antlaşması" bu olumlu koşulların ürünü olan BM belgeleri oldular (Hasgüler, 2004: 207).

Soğuk Savaş sonrasında silahsızlanmaya ilişkin BM çalışmaları daha da hızlandı: 1996'da Genel Kurul'ca kabul edilip ertesini yıl kısa sürede 150 devletin onayı neticesinde yürürlüğe giren Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması, 1975 tarihli bir sözleşme ile biyolojik silahlar için üretim ve kullanım yasağının, 1990'larda Uluslararası Kırmızı Haç Örgütü'nün çabalarıyla benzeri sözleşmeler kimyasal silahlar için de yapılması ve 1993'de imzaya açılıp 1997'de yürürlüğe giren Kimyasal Silahlar Konvansiyonu bu yeni dönemin önemli ürünlerindedirler. 1997'de de "Kara Mayınlarının Üretimi, Transferi, Depolanmasının Yasaklanmasına Dair BM Sözleşmesi" Oslo' da imzaya açıldı. Bu konuda Lady Diana uzun süredir çaba harcamıştı ve onun kısa süre önce bir kazada ölmesinin yarattığı üzüntü ortamı, onun anısına bu sözleşmenin hazırlanıp imzaya açılmasında etkili olmuş ve daha ilk aşamada 120 devlet imzalamıştır.

Bununla birlikte özellikle nükleer silahsızlanma sorunu ABD-SSCB ikili pazarlıkları sonucunda varılan 1972 SALT I, 1979 SALT 2, 1987 İ F, 1991 START I, 1993 START 2 gibi anlaşmalarla çözümlendi ve BM'nin bu süreçte hemen hiç etkisi olmadı. Keza konvansiyonel silahsızlanma meseleleri de NATO- Varşova Paketi görüşmeleri ile ele'

alındı ve AGİK çerçevesinde ancak 1990' daki AKKA anlaşması ile bir neticeye bağlandı. BM, Avrupa-dışı bölgeler, özellikle birer silah pazarı haline gelen Ortadoğu ve Uzakdoğu gibi hassas bölgeler konusunda hemen hiç inisiyatif alamadığı gibi bu bölgelerde BM Genel Kuruluna bağlı Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, ABD'nin savaş politikalarına hizmet eden bir kuruluşa (Roxanne Dunber Ortiz)dönüşerek görev yapmaya devam etti(Basic Facts About The United Nations, 1998).

Soykırım konusunda BM Genel Kurulu'nda 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Konvansiyonu" önemli bir dönüm noktası oldu. Bu konvansiyon özellikle savaşta Nazi ve Japon ordularının yaptığı katliamlara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Konvansiyonla soykırımın tanımı yapılmış ve zaman aşımına uğramayan bir suç sayılmıştır, Bir gün sonra ilan olunan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de ayrımcılığa karşı tarihi bir belge olarak ortaya çıkmıştır. Bu bildirme İngiliz, Fransız, Amerikan devrimlerinin meşhur bildirgelerinin adeta tüm insanlık için kabulü gibi bir mana da ifade ediyordu. İnsan hakları başlangıcından itibaren BM organlarının gündeminde yer aldı. 1946' da ECOSOC'a bağlı İnsan Hakları Komisyonu kuruldu. Ertesi yıl da bu komisyona bağlı olarak Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu kuruldu. BM 1993'ü "Dünya Yerli Yılı ilan etti. 9 Ağustos'u da Yerli Halklar için BM Günü olarak ilan etmiştir. MC Misakı içinde böyle bir hassasiyetin olduğu söylenemez ve insan hakları sözü hiç geçmemektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne bazı çekincelerin dışında hiçbir devletin karşı oy kullanmamış olması da anılmaya

değerdir (Soysal, 1986, 7).

Bu bildirgeye bağlı olarak 1966'da "İkiz Sözleşmeler" BM Genel Kurulu tarafından kabul edildi ve yeterli onay sayısına ulaşıncaya 1976'da yürürlüğe girdiler. Bunlar "Medeni ve Siyasi Haklara Dair Sözleşme" ile "Ekonomik ve Sosyal Haklara Dair Sözleşme" dir. Bu sözleşmeler devlet şikâyetlerini ve seçimlik protokolün kabulü halinde de BM'nin ilgili organlarına bireysel başvuru hakkını öngörmektedir (Türkkaya, 1996:1). Ayrıca yine bildirgedeki hakların korunmasını sağlamak üzere bölgesel çabalar da kendini gösterdi. Bildirgenin kabulünden 6 ay sonra kurulan bir örgüt olan Avrupa Konseyi bünyesinde 1951'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi imzalandı ve 1953'te yürürlüğe girdi. Daha sonraki yıllarda Amerika ve Afrika kıtalarında da (OAS) Amerikan Devletleri Örgütü, Afrika Birliği Örgütü (OAU) bünyesinde kabul edilen sözleşmelerle benzer koruma mekanizmaları kurulmuştur. 1951'de Genel Kurul Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme'yi kabul etti. Irkçılık ve ırk ayrımına karşı mücadele konusunda da özellikle 1960'larda yeni bağımsız olan devletlerle Genel Kurul'un yapısının değişmesinden sonra pek çok karar ve sözleşme kabul edildi. Bunlar arasında önemliler olarak 1963 Her Türlü Irk Ayrımının Önlenmesi Bildirgesi ve 1965 Sözleşmesi, 1973 Apartheid Suçunun Cezalandırılması Sözleşmesi, Sporda Apartheid/ın Önlenmesine Dair Deklarasyon (1977) ve Sözleşme (1985) anılabilir. Bunlara ek olarak BM bünyesinde kadın, çocuk ve gençlikle ilgili olarak kabul edilmiş bildirge ve sözleşmeler bulunmaktadır.

Uluslararası hukukun kodifikasyonu BM'nin en başarılı olduğu alanlardan biridir. Genel Kurul tarafından 1947'de Uluslararası Hukuk Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun görevi uluslararası hukuk konularıyla ilgili taslak sözleşmeler hazırlamaktır. Bu çerçevede Deniz Hukuku alanında başarılı çalışmalar yapıldı. 1958, 1960 ve 1982'de BM Deniz Hukuku konferansları yapıldı ve kıta sahanlığı, kara suları ve açık denizlerle ilgili önemli düzenlemeler getiren sözleşmeler yapıldı. Konsolosluk konusunda 1961 ve 1963 Viyana Sözleşmeleri, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 1978 Devletlerin Antlaşmalara Ardıcılığı Sözleşmesi, 1986 Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasında ve Uluslararası Örgütlerle Uluslararası Örgütler Arasında Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun önceki başarılı çalışmalarına örnek oluşturur. Uluslararası ticaret hukuku konusunda da kodifikasyon amaçlı olarak 1966'da BM Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu kurulmuştur. Mal taşıma ve satış kuralları ve satış sözleşmesinin düzenlenmesine ilişkin usul ve esasları belirleyen bazı sözleşmeler de bu komisyonun çalışmaları sonucunda yapılmışlardır. Uçak kaçırma, rehine alma ve terörizm gibi güvenlik meselelerine dair de BM bünyesinde sözleşmeler yapılmıştır. Çevre konusu özellikle nükleer ve kimyasal kirlenme dolayısıyla 1970'lerden itibaren, "Sürdürülebilir Kalkınma" adı altında BM gündemine girmiş ve bu hususta da sözleşmeler hazırlanmıştır (Ataöv, 1996: 2).

1992 Rio Konferansı'ndan sonra bazı protokoller kabul edilmiş, 1994'te de ozon tabakasının korunmasıyla ilgili olarak Viyana Sözleşmesi ve

Montreal Protokolü ve daha sonra da 1997 Kyoto Protokolü yapılmıştır. Kyoto Sözleşmesi, sera gazlarının salınımı nedeniyle oluşan küresel ısınma, iklim değişiklikleri konularına odaklanan uluslararası tek anlaşmadır.

2.1. Birleşmiş Milletler'in Organları ve Uluslararası Sorunları Çözme Yeteneği

BM'in Uluslararası Sorunları Çözme Yeteneğini fonksiyonel olarak incelediğimizde uluslararası sorunları şöyle sıralayabiliriz:

- a. Politik sorunlar,
- b. Askeri ya da güvenlikle ilgili sorunlar,
- c. Ekonomik sorunlar,
- d. Ekolojik sorunlar,
- e. Sağlıkla ilgili sorunlar
- f. İnsan hak ve özgürlükleri ile ilgili sorunlar

Bu sorunların BM'in ilgi alanına girmesi içince problemin uluslararası barışı ve düzeni tehdit eden boyutlara ulaşması ya da eğilimi göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda BM'in uluslararası sorunları çözmedeki rolü, BM organları tek tek ele alınarak incelenecektir (Birdişli, 2010).

Birleşmiş Milletler (BM)'in temel organları Genel Sekreterlik, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey ve Uluslararası Adalet Divanıdır. Bunların görevleri ve uluslararası sorunları çözme yetenekleri şu şekildedir:

2.1.1. Genel Sekreterlik

Genel Sekreterlik, Birleşmiş Milletler'in öbür organlarının çalışmaları için gerekli ortam ve koşulları sağlayan üst düzey bir koordinasyon birimidir. BM Genel Kurulu tarafından ortaya konan program ve politikaları uygular. Uluslararası barış ve güvenliği bozucu olaylar konusunda raporlar hazırlayıp Güvenlik Konseyi'ne sunmak da Genel Sekreterliğin görevleri arasındadır. Genel olarak uluslararası sorunların çözümünde Genel Sekreterliğin yüklendiği rolü üç bölüme ayırmak mümkündür: Birincisi, bir sorun karşısında ihtiyaç duyulan güvenin inşası için gerekli doğru bilgilerin elde edilmesi. Bu bağlamda Genel Sekreterliğin önleyici diplomasi konusunda önemli bir ağırlığı olduğu görülebilir. Yapılması gereken ilk iş, gerekli yüksek düzeyde elçi ve arabulucuların atanması ve ihtiyaç duyulan bölgesel irtibat noktalarının oluşturulmasıdır. İkinci olarak Genel Sekreterlik nezdinde BM'in organlarının harekete geçirilmesi, üçüncü olarak ise uluslararası sorunların çözümünde BM'in etkinliğini artırmak için sahip olunan yapılanma ve kaynakların geliştirilmesini sağlamaktır (Secretary General, 2001).

Doğru bilgilerin elde edilmesi, çatışmanın ya da sorunun temel nedenini anlamak için gerekli olan önemli bir aşamadır. Doğru teşhis BM'in ve üye devletlerin doğru girişimleri başlatması ve çözüm önerileri geliştirebilmesi için de zorunludur.

Bugün BM sahip olduğu kaynaklar ve örgütlenme ile birlikte uluslararası sorunlarda önemli etkinliğe ulaşabilecek küresel bir

örgüttür. Fakat bu kaynakların harekete geçirilmesi üye devletlerin ve özellikle veto hakkı bulunan beş daimi temsilcinin yapıcı ve istekli tutumlarıyla ve BM örgütünü sevk eden genel sekreterin liderlik özellikleriyle yakından ilişkilidir (Safty, 1999, 7).

2.1.2. Genel Kurul

Genel Kurul üye devletlerden oluşur. Her üyenin genel kuruldaki temsilcisi beş kişiden çok olmaz ve Genel Kurul'da her üyenin bir oy hakkı bulunmaktadır. Görevleri ise şunlardır.

- a) Uluslararası alanda barışı ve güvenliği korumaya yönelik kararlar alır, tavsiyelerde bulunur. Silahlanmanın kontrol altına alınması ya da silahsızlanma ile ilgili prensipler geliştirir.
- b) BM sözleşmesinin içerdiği konularda tavsiye kararları alır ya da ilgili organlarını harekete geçirir.
- c) Uluslararası alanda politik işbirliğini geliştirecek çalışmaları başlatır. Uluslararası kanunların kodifikasyon ve geliştirilmesini sağlar. İnsan hakları ve temel özgürlükleri geliştirmek için ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve sağlıkla ilgili sahalarda uluslararası işbirliğini sağlar.
- d) Güvenlik Konseyinin ve diğer BM organlarının hazırlamış olduğu raporları ve BM teşkilatının bütçesini görüşerek onaylar.
- e) BM organlarının geçici üyelerini ve güvenlik konseyinin önerileri doğrultusunda genel sekreteri seçer ve atar.

BM sisteminde uluslararası politik, askeri ve güvenlikle ilgili sorunlarda genel inisiyatif ve kuvvet kullanma yetkisi Güvenlik

Konseyinde olmakla birlikte sürekli üyelerden birinin olumsuz oy kullanması nedeniyle karşılaşılabilecek tıkanıklıkları aşmak amacıyla ABD, 3 Kasım 1950’de “Barış İçin Birlik” kararını ortaya atarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu karara göre, Güvenlik Konseyi’nin sürekli üyeleri arasında görüş birliği olmaması durumunda uluslararası barışın ve güvenliğin tehlikeye girdiği durumlarda kuvvet kullanımını da içe(1992, s. 8).

Bu karardan sonra Genel Kurul 1 Şubat 1951 tarih ve 498 sayılı kararıyla, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kuzey Kore’yi destekleyerek, Güney Kore’ye karşı silahlı saldırıda bulunduğu, saptamıştır. Sürekli veto nedeniyle Güvenlik Konseyi’nin görevini yapamamasını gerekçe göstererek, “Barış için birlik” kararı çerçevesinde saldırının bertaraf edilmesi amacıyla üye devletlere askeri güçlerini BM komutasına vermeleri çağrısında bulunmuştur.

Onu izleyen 18 Mayıs 1951 tarih ve 500 sayılı karar ile de Genel Kurul ambargo uygulanması tavsiyesinde bulunmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak Güvenlik Konseyi’nin veto nedeniyle temel görevlerini yerine getiremediğini gören pek çok devlet sorunların çözümü için Genel Kurula başvurmaya başlamıştır. Bu nedenle de gerekli olan araştırmaların yapılarak Genel Kurulun bilgilendirilmesi amacıyla geçici komiteler kurulmaya başlanmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Genel Kurulun saldırganlığa karşı daha etkin rol alabileceği beklentisi oluşmasına rağmen uygulamada bu gerçekleşmemiştir. Çünkü 1951’den günümüze kadar Genel Kurul bir daha hiçbir zaman müsterek kuvvet kullanımı konusunda tavsiye kararı almamıştır (Bozkurt, 2003,

s. 50) Bu nedenle de Genel Kurul bu aşamada uluslararası sorunların aktif çözümünde Güvenlik Konseyine alternatif olarak düşünülemez.

BM Anlaşmasından anlaşılacağı üzere Genel Kurulun aldığı kararlar tavsiye niteliğinde olup herhangi bir yaptırım gücü ve devletler için bağlayıcılığı yoktur. Fakat BM'e üye devletlerin sayısı ve devletler arasındaki bağımlılığın artması dikkate alındığında Genel Kurul kararlarının manevi bir ağırlık ve bağlayıcılığa sahip olduğu ve alınan kararların dünya kamuoyu önünde manevi bir müeyyide getirdiği kabul edilmektedir (Bozkurt, 2003, s. 50)

2.1.3. Güvenlik Konseyi

Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler (BM)'in icra organıdır. BM Anlaşması'nın 24'üncü maddesine göre uluslararası alanda barış ve güvenliğin sağlanması sorumluluğu öncelikle BM Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir ve aynı maddenin hükmüne göre bu kararlar tüm üyeler için bağlayıcıdır (Paine P. www.globalpolicy.org, (Erişim Tarihi: 12.04.2012. E.) Güvenlik Konseyi'ni 15 üyeden oluşmaktadır ve bunlardan beşi daimi, kalan on üye ise geçici üyelerdir. Daimi üyeler ABD, İngiltere, Fransa, Rusya Federasyonu ve Çin den oluşur. Bu beş daimi üyenin konseyin kararlarını veto etme hakkı bulunmaktadır.

Güvenlik Konseyinin geçici üyeleri bölgesel dengeler dikkate alınarak genel kurul tarafından iki yıl süre ile seçilir. Güvenlik Konseyi özel ve resmi bir gündemle toplanabilir ve toplantılar ABD-Newyork'taki BM binasında gerçekleştirilir. BM Genel Sekreterliği için adayları ve Adalet Divanı'na atanacak hâkimleri Güvenlik Konseyi belirler ve Genel

Kurula tavsiye eder. BM Barış gücünün oluşturulmasına Genel Kurulda karar verilir birliklerin kurulması ve sevk edilmesi ise güvenlik konseyinin sorumluluğundadır. Genelde bu kuvvet hafif teçhiz edilir ve diğer askerlerle karıştırılmaması için ayırt edici giysi ve gereç kullanırlar.

Güvenlik Konseyi'ne bağlı alt komiteler vardır. Bunların bir kısmı daimi komiteler bir kısmı ise “Ad-Hoc” yani belirli bir sorunu çözmek için kurulmuş özel komitelerdir. Daimi komiteler:

- a. Barışı koruma komisyonu.
- b. Yaptırım komitesi.
- c. Antiterör komitesi.
- d. Tazminat komitesi.
- e. Silahlı çatışmalar ve çocuklar üzerine komite.
- f. Dokümantasyon çalışma gurubudur.

Ad-Hoc komiteler ise (Burian, 2007:1).

- a. 1540 Komitesi.
- b. Eski Yugoslavya Uluslararası Suçlar komitesi
- c. Rwanda Uluslararası Suçlar komitesi'dir.

Yapılan genel değerlendirmeler, Güvenlik Kurulun aldığı kararların uygulanabilirliğinin üyelerinin tutumlarına bağlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca 1991'de ki “Çöl Fırtınası Harekâtı” ve ABD'nin Somali'ye müdahalesinde olduğu gibi BM'in güç kullanımının Pentagon ofislerinde şekillendirildiği ve İsrail gibi

kimileri, Güvenlik Konseyi kararlarına ilgisiz kalabildiği yine getirilen eleştiriler arasındadır. Yine başka bir eleştiri olarak BM anlaşmasının 26'ncı maddesinde uluslararası barışın sağlanması için silahlanmanın kontrol altına alınması ve ekonomik kaynakların olabildiğince az bir kısmının silahlanmaya ayrılması öngörülürken Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinin dünyada silah satışları en yüksek olan ülkeler olması da önemli bir çelişkidir.

BM anlaşmasının 41 ve 42'nci maddelerine göre Güvenlik Konseyi'nin uluslararası sorunları çözmeye uyguladığı yöntemler; diplomatik yaptırımlar, ekonomik yaptırımlar ve askeri yaptırımlardan oluşmaktadır:

a. Diplomatik yaptırımlar: Bir zorlama aracı olarak diplomatik yaptırımlar uluslar arası hukuka aykırı davranan devleti bu davranışından vazgeçirmeye yöneliktir.

Diplomasi uluslararası ilişkilerde bir dış politika aracı olduğundan taraflara uzlaşma için çağrı yapmaktan, diplomatik ilişkilerin askıya alınması veya teşkilattan çıkarmaya kadar birçok yöntem uygulanabilmektedir. Fakat daha önce Franco hükümetine ve ırkçı uygulamaları nedeniyle Güney Afrika aleyhine aldığı diplomatik müeyyide uygulaması kararı yeterince etkili olmadığı için ekonomik yaptırımlara daha sık başvurulmaktadır. Özellikle uluslararası alanda karşılıklı bağımlılığın artışı günümüzde diplomatik yaptırımlar fazla taraftar da bulmamaktadır.

b. Ekonomik Yaptırımlar: Diplomatik yaptırımların çoğu kez manevi etkiden öteye gidememesi ekonomik yaptırımlara daha sık başvurulmasını gerektirmiştir. Ekonomik yaptırımların en önemlisi sorun çıkaran devlet ya da devletlere ekonomik ambargo uygulamasıdır (Birdişli, 2010, s. 8). BM ambargoları genellikle bir ülkede yaşananlar insanlık suçu boyutuna ulaştığında son çare olarak uygulanmaktadır. Bunun nedeni ekonomik, siyasal ve stratejik çıkarlar nedeniyle üye devletlerarasında mutabakat sağlanamamasıdır. Buna bağlı olarak BM Ekonomik ambargoları üye ülkelerden özellikle güçlü devletlerden yeteri kadar destek görmediği için sistemli olarak delinmektedir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Komisyonu (UNCITRAL) uluslararası ticaret hukukunu dengelemek için anlaşmalar geliştirerek; model kanunlar, kurallar ve yasal yönetmelikler hazırlayarak dünya ticaretini kolaylaştırmaktadır. Mesela BMGK, Rodezya, Irak, Yugoslavya ve Haiti gibi ülkelere bu kapsamda ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımlar devlet üzerinde etkili olsa da, hedef ülkedeki sivil halk üzerinde olumsuz bir takım sonuçları da olmaktadır. Bu tür istenmeyen zararların önüne geçilebilmesi için, ilgili kişiler ya da kuruluşları hedef alan ya da hedef ülkeye belirli ürünlerin ihracatını yasaklayan ve akıllı yaptırımlar (targeted sanctions) olarak anılan yaptırım modeli gündeme gelmiştir (Çelenk, 2017: 3). Böylelikle devletlerin yanında özel hukuk kişileri de, ekonomik yaptırımlara maruz kalabilmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra akıllı yaptırımlar yoluyla, gerçek kişilere, şirketlere, kâr amacı gütmeyen kuruluşlara da ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Gerçek kişilere uygulanan yaptırımlar, millî

mahkemelerde dava konusu yapılarak, ekonomik yaptırımların insan haklarına aykırılığı gündeme getirilmiştir. 1966 yılında Genel Kurul tarafından oluşturulan bu 60 ölkelik yapı dünyanın coğrafi bölgelerinin ve temel ekonomik ve hukuki yapılarının temsilcilerini bir araya getirir. Yıllardır, UNCITRAL uluslararası ticaret hukukunda BM'in merkez kurumu olmuştur. Birleşmiş Milletler'in Uluslararası Ticaret Hukuku Bölümü-Hukuki İşler Birimi, UNCITRAL'ın sekreteryası olarak hizmet vermektedir. Komisyon, 37 yıllık tarihinde hukukun çeşitli alanlarında kabul gören temel olarak benimsenmiş metinler geliştirmiştir. Bunlar; UNCITRAL Arabuluculuk Kuralları (1976); UNCITRAL Uzlaştırma Kuralları (1980); Malların Uluslararası Satış Kontrat Kuralları (1980); UNCITRAL Uluslararası Ticari Arabuluculuk Model Kanunu (1985); UNCITRAL Malların Satın Alınması, İmalatı ve Hizmetleri Model Kanununu (1994); UNCITRAL Arabuluculuk Prosedürlerinin Düzenlenmesi üzerine Notlar (1996); ve Elektronik Ticaret Model Kanunu'nu (1996) içermektedir. Diğer dikkate değer metinler; Malların Uluslararası Satışında Kısıtlamalar Sözleşmesi (1974), Birleşmiş Milletler Denizaşırı Mal Taşıma Sözleşmesi (Hamburg Kuralları) (1978), Birleşmiş Milletler Uluslararası Kambiyo ve Uluslararası Bonolar Sözleşmesi (1988), UNCITRAL Endüstriyel Çalışmaların Yapımı için Uluslararası Kontratların Hazırlanması Yasal Rehberi (1988), Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticarete Taşımacılık Merkezlerinin Yöneticilerinin Sorumlulukları Sözleşmesi (1991), UNCITRAL Uluslararası Karşılıklı Ticaret İşlemler Yasal Rehberi (1992), Birleşmiş Milletler Bağımsız Garantiler ve Krediler için Destek Mektupları Sözleşmesi (1995) ve

UNCITRAL Sınırlar arası Borç Ödeyememe Model Kanunu (1997)'dur. İlâveten, UNCITRAL Uluslararası Ticaret Mahkemesi Arbitraj Model Kanunu (1985) ve Yabancı Arbitraj Tazminatlarının Uygulamaya Konması (1958) Sözleşmesinde belirtildiği gibi önerilerin yazılmasıyla ilgili konulara, aynı zamanda UNCITRAL Uluslararası Ticaret Uyuşmazlıkları Model Kanununun 17. Maddesinin değiştirilmesi için korumacı yaklaşımların geçici ölçütlerinin belirlenmesi ve yürürlüğe konmasıyla ilgili yeni bir madde üzerinde çalışmaktadır (<http://www.unicankara.org.tr/today/6.html> (Erişim tarihi 12.03.2020). , 2020)

BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı Örgütü (UNCTAD) bütün ülkelerin küresel ticaretle bütünleşmelerini sağlamakla görevlidir. BM'nin ticaret, finans, teknoloji, yatırım ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgilenen bu örgütü geliştirmekte olan ülkelerde bu konuları ulaşabileceği en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışır. Bu ülkelerin küreselleşmenin getirdiği sorunlarla yüzleşmesine ve eşit bir zeminde dünya ekonomisiyle bütünleşmelerine yardım eder. UNCTAD, teknik işbirliği ve düzenli hükümetler arası görüşmeler yoluyla küçük ve orta boy işletmeleri kalkınmaya teşvik eder. Bu örgüte bağlı, İşletme, Ticareti Kolaylaştırma ve Kalkınma Komisyonu, işletmelerin etkili bir şekilde kalkınmalarını sağlayacak stratejiler geliştirir ve bunların uygulanmasını sağlar.

Bu örgütün teknik işbirliği faaliyetleri 100'den fazla ülkede yürütülen 300'den fazla projeyi kapsamaktadır ve bu projelere yılda 24 milyon dolarlık bir pay ayrılır. Bu işbirliği faaliyetleri şunlardır:

- G m r k Bilgileri Otomasyon Sistemi, son teknolojiyi kullanarak hükümetlerin g m r k işlemlerini ve yönetimini daha modern hale getirmelerine yardım eder. 60'dan fazla ülkede kullanılan bu sistem hızla uluslararası alanda kabul gören g m r k otomasyon standardı haline gelmeye baŐlıyor.
- Gelişmiş Kargo Bilgi Sistemi, kargoyu kara ve deniz yolu boyunca izlemek için bilgisayar teknolojisini kullanır ve Afrika  lkelerinin ulaşım sektörlerini geliŐtirmesine yardım eder.
- EMPRETEC programı ise k c k ve orta boy işletmelerin kalkınmasını destekler. Programdaki bir bilgi ağı, giriŐimcilerin, iş dünyasıyla ilgili veri tabanlarına girmelerine imkân sağlar.

Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) gelişmekte olan ülkelerde ticaretin geliştirilmesi için yapılan teknik işbirliği konusunda BM sisteminin odak noktası konumundadır. Bu merkez gelişmekte olan ve geçiş ekonomisine sahip olan ülkelerin ithalat ve ihracatlarını artırmak için ticaret teşvik programları oluşturarak bu ülkelerle işbirliği içinde çalışır.

ITC altı alanda uzmanlaŐmıŐtır:

-  r n ve piyasa geliştirilmesi;
- Ticaret destek hizmetlerinin geliştirilmesi;
- Ticaret bilgisi;
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi;
- Uluslararası satın alım ve tedarik yönetimi; ve

- İhtiyaçlar yönetimi ve ticaret teşviki için program hazırlanması.

Teknik işbirliği projeleri, ITC uzmanları tarafından, yerel ticaret yetkilileriyle yakın irtibat halinde çalışılarak yürütülür. Ulusal projeler çoğunlukla ülkenin ihracatını genişletmek ve ithalat işlemlerini artırmak amacıyla geniş tabanlı hizmetler paketi şeklini alır(<http://www.unicankara.org.tr/today/3.html#3d>, 2020).

c. Askerî Yaptırımlar: Askeri yaptırımlar; silah ambargosu ve askeri müdahaleyi içerir. BM anlaşmasının 42'nci maddesi uluslararası sorunların çözümünde ekonomik ve sosyal yaptırımların sonuç vermemesi durumunda kara, hava ve deniz kuvvetleri aracılığıyla askeri güç kullanımına izin vermektedir (Uzun, 2013: 110).

2.1.4. Ekonomik ve Sosyal Konsey

54 üyeden oluşan bu konsey, Birleşmiş Milletlerin (BM)'in ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele edebilmesi amacıyla kurulan bir organdır. Ekonomik ve Sosyal Konsey herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklere etkin bir şekilde saygı göstermesini sağlamak üzere tavsiyelerde bulunabilir. Yetkisine giren konulara ilişkin olarak, Genel Kurula sunulmak üzere antlaşma tasarıları hazırlayabilir. Ekonomik ve Sosyal Konsey görevini daha etkin yapabilmek amacıyla kendi gözetimi altında çalışacak komisyon ve komiteler kurmuştur. Barış ve güvenlik konusunda kabul edilen yeni yaklaşım doğrultusunda Ekonomik ve Sosyal Konsey, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi ile daha fazla etkileşim içine girmiştir. 1998 yılında Ekonomik ve Sosyal Konseyin

Haiti ile ilgili sorunlarda çözüm önerilerini almak için Güvenlik Konseyine davet edilmesinden beri bu etkileşim artarak devam etmektedir. Bu tarihten sonra oluşturulan “Ad Hoc” danışma guruplarının içinde yer alan Ekonomik ve Sosyal Konsey uluslararası sorun ve çatışmaların önlenmesi konusunda daha aktif görevler almaya başlamıştır. Bu değişimin temel nedeni uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için önleyici önlemler arasında sosyo-ekonomik sorunların öncelikli olarak ele alınmaya başlanması yatmaktadır (Birdişli, 2010, s. 178).

-Ekonomik ve Sosyal Konsey (ESK): ESK, BM Sözleşmesi’ne göre kurulmuş merkezi bir organ olup, ekonomik, sosyal, insani ve kalkınma sorunlarının çözülmesi yönünde araştırma ve çalışmalarını yürütmekle yükümlüdür.

Kuruluş ve organlar arasında koordinasyon sağlayan ESK, yaptığı çalışmaları BM’ye, BM organ ve üyelerine sunar ve uluslararası konferansları düzenler. Çalışmalarını doğrudan BM Genel Kurulu yönetim ve denetiminde yürütmektedir. 1973’ten itibaren 54 üyeli 15 olan ESK’nin her yıl 18 yeni üyesi Genel Kurul tarafından üç yıl süreyle seçilmektedir. Bir üye her defasında yeniden seçilebilmektedir. ESK, sırasıyla New York ve Cenevre’de olmak üzere yılda iki defa toplanmaktadır. Her ne kadar kendinden küçük olan ikiz kardeşi “Güvenlik Konseyi” kadar prestije sahip olmasa da, BM’nin altı ana organından 14 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 15 14’ü Afrika, 13’ü Batı Avrupa, 11’i Asya, 10’u Latin Amerika ve 6’sı Doğu Avrupa ülkelerinden oluşmaktadır. Hükümet-dışı

aktörlerin çabaları BM kuruluş ve organlarının çalışmalarını daha verimli yürütülmesine katkı sağladıkları bilinmektedir. Bu kuruluşun faaliyetleri çerçevesinde hükümet ve hükümet-dışı kuruluşların katılımıyla yüzlerce meslek uzmanı, mesleki konferanslar düzenlemekte ve bilimsel araştırmalar gerçekleştirmektedirler. Böylece daha etkin ekonomik ve sosyal politika oluşturulabileceği ve uygulanabileceği umulmaktadır. ESK, Latin Amerika ve Karayipler, Afrika, Batı Asya, Avrupa, Pasifik ve Asya bölgelerine özgü alt komisyonlar kurarak çalışmalarını daha etkin yürütmek çabası içindedir. Ayrıca istatistik, Nüfus ve Gelişme, Sosyal Gelişme, İnsan Hakları, Kadın Hakları ve Sorunları, Sürdürülebilir Kalkınma, Bilim ve Teknolojik Gelişme, Cinayet ve ceza gibi konulara yönelik komisyonlar oluşturulmuştur. Doğal Kaynaklar, Kamu İdaresi ve Maliyesi, Gelişme için Enerji ve Doğal Yardımcı Kaynaklar ve Gelişme Politikası gibi hususlarda uzmanlar grubu oluşturulmuştur.

2.1.5. Uluslararası Adalet Divanı

Birleşmiş Milletlerin yargı organıdır. Ülkeler, kendi iç hukuk yollarını tükettikten sonra istedikleri takdirde Adalet Divanı'na dosyalarını götürebilirler. Divan 15 yargıçtan oluşur. Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletlerin yargı organıdır. Ülkeler, istedikleri davayı Adalet Divanı'na götürebilirler. Divan 15 yargıçtan oluşur. Yargıçlar, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nce seçilirler, görev süreleri ise dokuz yıldır. Divanda bir devletten iki yargıç bulunamaz. Uluslararası Adalet Divanı, Hollanda'nın bir kenti olan Lahey'dedir.

2.2. Birleşmiş Milletlerin Sosyal amaçlı Diğer organ ve Kuruluşları

*-Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR)14:*1948’de kabul edilen Genel İnsan Hakları Deklarasyonu, insanların bazı temel haklarını sıralamış ve bunlar da BM üyesi devletler tarafından imzalanmıştı. İnsan Hakları kavramı daha çok siyasi içerikli bir tanımla ünlü hale gelmiştir. Bu deklarasyonda esasen insanların siyasi haklar yanında bazı temel ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da olduğu onaylanmıştır. Bu hakların ulus-devlet düzeyinde gerçekleştirilmesinden söz edilmemiş ve evrensel nitelikte haklar oldukları tüm üye devletler tarafından kabul edilmiştir. Bu haklar zamanla BM Sosyal Paktı olarak daha açık tanımlanmış ve genel çerçeveye kavuşturulmuştur.

ICESCR 1976’da tüm hükümleriyle birlikte yürürlüğe girmiş ve günümüze kadar 145 devlet tarafından da onaylanmış bulunmaktadır. ICESCR, ILO gibi bir kuruluş olmayıp tamamlanmış bir haklar kataloğu şeklindedir. BM Sosyal Paktı, sosyal güvenlik, asgari ücret, temel eğitim, beslenme, barınma, bedensel ve ruhsal olarak sağlıklı yaşamak gibi temel ihtiyaçların giderilmesi önlemlerine yönelik temel kural ve normları içermektedir. Bunların bir kısmı ILO kural ve normlarıyla örtüşmektedir(Sauter ‘dan akt 2000). İmzacı devletler, insanların bu haklardan yararlanması için ellerinde bulunan imkânlar ölçüsünde gerekli önlemleri alacaklarını taahhüt etmişlerdir. Söz konusu hakların belli bir ekonomik alt yapı ve gelişmişlik düzeyi ile ancak sağlanıp gerçekleştirileceği de esasen yaygın biçimde

bilinmektedir. Sorun Batı-dışı toplumların gelişme ve kalkınma sorunlarının çözümlenmesiyle ancak aşılabilecek niteliktedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik hakları birlikte ele alan BM kuruluşlarına aşağıda kısaca yer verilecektir.

–*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK):* ESKHK, BM çerçevesinde kabul edilen Sosyal Pakt hükümlerinin ulusal düzeyde ne ölçüde uygulandığını kontrol eden bir denetim organı olup, 153 devlet tarafından onaylanmış ve 1976’da yürürlüğe girmiştir. Komisyon’un sekreterliği Cenevre’de olup yılda bir defa toplanmaktadır. Üye devletler, Birleşmiş Milletler Sosyal Paktı’ndaki ekonomik, kültürel ve sosyal hakların ne ölçüde kendi ülkesinde uygulandığını bildiren bir raporu üç yılda bir defa sunmaktadırlar. BM’nin bünyesinde oluşturulan Sosyal Pakt, adil ve uygun çalışma şartlarında işgücünün istihdam edilmesi, sosyal güvenlik, yeterli düzeyde hayat standardı sunma, azami düzeyde fiziksel ve zihinsel sağlık standartları, eğitim, kültür, teknoloji ve bilim alanlarındaki gelişmelerden faydalanma ile ilgili haklar dâhil olmak üzere, iktisadi, sosyal ve kültürel hakları kollayan uluslararası kanuni çerçeve ve yaptırımları içermektedir. Bu Paktı, Nisan 1996’da toplam 133 devlet imzaladı.

Böylece gönüllü olarak bu paktın normlarını ve şartlarını yerine getirmeyi üstlenmiş oldular. Bu devletlerin hükümetlerinin, konu ile ilgili olan hakların ve görevlerin yerine getirilmesindeki performanslarını ve Pakt’ta yer alan yükümlülüklerin, üye ülkelerdeki içsel normlarla uyum derecelerinin kontrol edilmesini, ESKHK

üstlenmiştir. Komite, BM'ye bağlı olan ILO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve diğer kuruluşlardan elde edilen bilgi ve belgelerin bulunduğu raporlar ve üye ülkelerden gelen raporlar çerçevesinde çalışmalarını sürdürmektedir. Komite, hükümet-dışı toplumsal örgütlerden elde edilen ve Pakt'ın normlarına uyan bilgilerden ve genel literatürdeki bilgilerden de faydalanarak ekonomik ve sosyal alanlarda olumlu atılımların yapılmasına zemin hazırlayacak politikalar üretmektedir.

-Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP): UNDP BM'nin 1965'te oluşturulan özerk bir yan kuruluşu olup, ESK ve BM Genel Kurulu'na çalışmaları hakkında rapor vermekle yükümlüdür. UNDP, idari olarak BM'ye bağımlı olmakla birlikte, mali özerkliğe sahiptir. Bütçesi oldukça mütevazı olup 700 milyon ABD \$'ı civarındadır. Kalkınma projelerini hibe yoluyla desteklemektedir. Destek için IMF veya Dünya Bankası gibi ağır koşullar istememektedir. Balıkçılık, kırsal gelişme, ormancılık, endüstri, doğal kaynaklar, ulaşım, eğitim, çevre, bilim-teknik ve sağlık gibi oldukça geniş sektörel dağılımda çalışmalar yapmaktadır. 2001 itibarıyla, 136 devletin üye olduğu UNDP geniş küresel coğrafyada temsilcilikler açmış ve teknik işbirliği çerçevesinde koordinasyon görevi de üstlenmiştir. Belirtilen sektörlerde yapılan çalışmalarla küresel yoksullukla mücadele etmeyi amaçlayan UNDP kişi başına yıllık geliri 750 \$ ve daha düşük düzeydeki ülkelerin, sosyal ve ekonomik gelişme sorunlarının çözümüne ağırlık vermektedir. Sosyal ve ekonomik gelişme

projelerinin planlanması, finanse edilmesi, koordine edilmesi ve projelerin gerçekleştirilmesi başlıca görevleridir. Söz konusu proje çalışmalarında UNDP çok düşük düzeyde kendi mali katkısını sunmakta ve daha çok belirtilen bağışlarla çalışmalarını yürütmektedir. UNDP bünyesinde 2900 personel çalışmaktadır. UNDP insani gelişme rapor ve indeksleri yayımlayarak yoksulluk ve kalkınma sorunlarının aciliyetine dikkat çekmektedir. Söz konusu raporlar önemli tartışmalara da yol açmakta ve ilgili kamuoyunun sorun üzerinde yoğunlaşmasına fırsatlar sağlamaktadır(Oruç, 2001). UNDP ekonomileri zayıf ülkelerin ekonomik gelişme koşullarının iyileştirilmesiyle sosyal sorunlarını daha iyi çözümlenebilecekleri varsayımına dayanarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Bazı etkin ulus-devletlerin tercihleri nedeniyle yukarıda ele alınan BM organ ve kuruluşlarının hiç birinin bütçe ve etkinliği Dünya Bankası veya IMF ölçüsünde değildirler. Ulus-devletin uluslararası sistemin doğasını belirleyen temel birim olarak kabul edilmesi, temel çözümün uluslararası değil de, ulusal düzeyde aranıp gerçekleştirilmesini koşullanmaktadır. Bu da uluslararası örgütlerin ulus-devlet çerçevesini aşan bir etkinliğe ulaşmasını imkânsız hale getirmese bile oldukça sınırlandırmaktadır(Kenan Ören)

Ulus devletin yaşamın büyük sorunları karşısında küçük kalması, devletin kendi yurttaşlarını, kökü kendi sınırları dışında olan ve diğer aktörler tarafından alınmış kararların doğurduğu sonuçlara karşı tek başına koruma gücünü gösteremediğini ifade eder. Çevre kirliliği, organize suçlar, yüksek teknolojinin doğurduğu güvenlik riskleri, silah

kaçakçılığı. gibi olgular bu çerçevede değerlendirilebilir. Ulus devletin yaşamın küçük sorunları karşısında büyük kalması ise, kimi yerel sorunların çözümü ile devletin sorun çözme yeteneği arasındaki gerilime vurgu yapar.

3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE EKONOMİ

BM'nin karşılaştığı yeni güçlükler karşısında değişen bu yeni dünyaya ilişkin yeni ihtiyaçları ilk defa 1992 başında Güvenlik Konseyi'nin isteği üzerine "Bir Barış Gündemi" (*An Agenda for Peace*) adlı bir raporla yeni Genel Sekreter Butros Gali tarafından gündeme getirilmişti. Bu raporda BM'nin çatışmaları önleyici diplomatik inisiyatiflerini artırması gereği vurgulanıyor, çatışma bölgelerine müdahale ve barışı koruma misyonları çerçevesinde bölge antlaşmalarıyla kurulan örgütlerle BM arasındaki işbirliğinin daha da kapsamlı hale getirilmesi gerekliliği vurgulanıyordu (Butros Cali,1999, s. 199). Böylece BM 1960'ta Kongo'da olduğundan çok daha karmaşık yeni bir sorunun içinde itildi. İç savaş ve karışıklık içindeki bir ülkeye yardım misyonu, neticede Somali operasyonu bu ülkeye istikrar getirmedi, Kamboçya'dakinden farklı olarak çatışan taraflar BM kuvvetlerine destek vermediler. Bunun sonucunda da ülkesel destek olmayınca BM operasyonlarının başarısız olmaya mahkûm olduğu görüşü tartışılmaya başlandı Raporda yeni dönemde BM'ye verilen rol ile BM' nin finansal olanakları arasında büyük dengesizlik olduğu da belirtilmekteydi. Bu raporu izleyen yıllarda bölge örgütleriyle işbirliği sadece Bosna ve Afganistan meseleleriyle alakalı olarak NATO güçlerinin görevlendirilmesi biçiminde gerçekleşti. 1992-1993 Somali

operasyonunda BM yine bir çokuluslu özel görev kuvveti oluşturmak zorunda kaldı. BM'nin kuruluşundaki yapısal sorunlar zaman içerisinde kendini hissettirmeye başlamıştır. Soğuk Savaş içerisinde İngiliz ve Fransız imparatorluklarının tasfiyesi bu iki devletin Güvenlik Konseyi'ndeki veto hakkını tartışılır hale getirmiştir. Japonya ve 1990'da birleşen Almanya ABD'den sonra dünyanın en büyük ekonomik güçleri haline gelmişlerdir ve BM bütçesine ABD dışındaki daimi üyelerin her birinden daha fazla katkı yapmaktadırlar. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise bölgesel örgütlerin ve güçlerin yeni rol arayışlarıyla karşılaşmıştır.

BM 2020 itibarıyla 74 yaşını geçmiş bir örgüttür. Tıpkı canlı organizmalar gibi yaşlanmıştır. Yaşlı insanlar tedavi ve ameliyat oldukları gibi BM' de günümüzde cerrahi müdahaleye ihtiyaç duymaktadır (Hoveyda, 2005: s. 169).

IMF 17 Nisan 2016 tarihinde “Dünya Ekonomik Görünüm” Raporu’nu “Konjonktürel İyileşme, Yapısal Değişim” başlığıyla yayımlamıştır. Rapora göre, küresel ekonominin hem 2018 hem de 2019 yılında %3,9 büyüyeceği tahmin edilirken gelişmiş ekonomilerde 2016’nın ortasından itibaren başlayan büyüme trendinin iki yıl daha süreceği, gelişmekte olan ekonomilerin ise yükselmekte olan Asya ve Avrupa’daki güçlü büyüme ve emtia ihracatçılarındaki iyileşme ile birlikte büyüme performanslarını koruyacakları beklenmektedir. OECD’nin “Ara Dönem Ekonomik Görünüm” Raporuna göre; 2018 Dünya büyüme tahminini %3,7’den %3,9’a yükseltmiştir. Küresel ekonomide Avro Bölgesi, Çin, Türkiye ve Brezilya'nın olumlu

katkısıyla 2017 yılında %3,7 ile 2011'den beri en güçlü büyümenin gerçekleştiği kaydedilmiştir. Dünya Ekonomik Forumu; küresel iklim değişikliği, çevre ve güvenlik gibi tüm ülkeleri ilgilendiren konularda uluslararası işbirliğini yeniden teyit etme ana temasıyla 23-26 Ocak tarihlerinde Davos'ta gerçekleştirilmiştir. Açılış konuşmasını yapan Hindistan Başbakanı Modi, küresel ekonominin karşısındaki en büyük tehlikelerden birinin korumacı politikalar olduğunu söylemiştir. Modi, küresel iklim değişikliği, çevre ve güvenlik gibi konularda ülkeleri işbirliği yapmaya çağırmıştır. Küresel gıda enflasyonu artmaya devam etmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütünden (FAO) yapılan açıklamaya göre, uluslararası pazarlarda tahıl, bitkisel yağ, süt ürünleri, et ve şekerden oluşan beş ana gıda maddesinin fiyatlarının ve ticaretinin takibiyle ölçülen Gıda Fiyat Endeksi yükselmiştir. Endeks Martta aylık bazda yüzde 1,1, yıllık bazda yüzde 0,7 yükselmiştir. Yıllık bazdaki mevcut veri, 2011 yılındaki %24'lük tarihi zirvesinin ve 2017 yılındaki yıllık bazda %8,2 oranının oldukça aşağısında bulunmasına rağmen fiyatlarda yükselişin devam ettiğini göstermektedir (Kalkınma, Bakanlığı, 2018, s. 8).

UNEP gibi uluslararası örgütler “Yeşil büyüme” veya “yeşil ekonomi” çevresel iyileştirmelere katkı sağlayan mal ve hizmetlerin yatırım ve tüketimini önceliklendiren bir anlayış olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısı ile çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlanırken ekonomik gelişme, gelir artışı, istihdam ve fakirliğin azaltılmasına da katkı sağlanacağı düşünülmektedir(<http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/temel-tanimlar/>, 2020)

Birleşmiş Milletler, Devletlerin Ekonomik Haklarına ve Görevlerine Dair Şartı'nda (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 3281 (XXIX) sayılı Karar metnini yayınlamış ve bu Şartta devletlerin ekonomik görevlerini şöyle sıralamıştır:

Her devletin, kalkınma iradesine uygun şekilde, dışarıdan herhangi bir şekilde müdahale, zorlama veya tehdit olmadan, siyasi, sosyal veya kültürel sistemlerini olduğu kadar ekonomik sistemlerini de seçme hususunda egemen ve devredilmez hakkı vardır.

Her devletin, bütün zenginliği, doğal kaynakları ve ekonomik faaliyetleri üzerinde, zilliyetlik, kullanma ve tasarruf etme de dâhil, tam ve daimi egemenliği vardır ve onu serbestçe kullanacaktır. Her devlet, kendi milli yetkisi dâhilindeki yabancı yatırımları kendi kanunlarına ve nizamlarına göre ve milli hedeflere ve öncelikle uygun şekilde düzenleme ve onların üzerinde yetki kullanıma hakkına sahiptir. Devlet yabancı yatırımlara tercihli muamele bahşetmeye icbar edilemez. Kendi milli yetkisi dâhilindeki uluslar ötesi şirketlerin faaliyetlerini düzenleme ve denetleme ve bu faaliyetlerin kanunlarına, kurallarına ve nizamlarına riayet etmesini, ekonomik ve sosyal politikalarına uygun olmasını sağlayacak tedbirleri almak hakkına sahiptir. Bütün devletler, dünyada, özellikle kalkınmakta olan ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişmeyi iyileştirmek için ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve teknolojik sahalarda işbirliği yapma sorumluluğunu taşır. Her Devlet, kendi ekonomik ve sosyal gelişmesinin çabuklaştırılması için bilim ve teknolojiye meydana gelen ilerlemeden ve gelişmeden yararlanma hakkına sahiptir. Ekonomik, sosyal ve kültürel sistemlerindeki farklılara

bakmaksızın, bütün devletlerin, müsamaha içinde ve bir arada bulunma ve barış içinde bir arada yaşama ve farklı ekonomik ve sosyal sistemi olan devletler arasında ticareti kolaylaştırmak görevi vardır (http://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095554bm_34.pdf, 2020, Erişim Tarihi 12.05.2020).

Bütün devletlerin, kalkınmakta olan lkeler için adil ve ticaret Şartlarını geliştirmek bunların ihracat fiyatlarında ithalat fiyatlarına nispetle, üreticilerin emeğinin karşılığını veren ve üretici ve tüketiciler için adil olan bir tarzda, düzeltmeleri temin etmede işbirliğı yapmaları gerektiğı ifade edilmiştir. Birleşmiş Milletler, kurulduğu günden bugüne devletlerin ekonomisini düzenleyici, karşılıklı işbirliğini geliştirici önlemler almayı planlamaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından hazırlanan Dünya Ekonomik Durumu ve 2020 Beklentileri Raporu'na göre, küresel ticaret büyümesinin 2020'de kısıtlı toparlanmayla yüzde 2,3, 2021'de ise yüzde 3,2 seviyesine çıkması beklenmekte idi. Ancak 2020 yılının başında Çin'in Vuhan kentinde bulunan Covid-19 virüsü sonrası, yaşanan pandemi, tüm dünya nüfusunu dolayısıyla da ekonomisini tehdit etmektedir. Birleşmiş Milletler, dünya ülkelerini virüsün sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz etkilerini en aza indirmek için kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınma modelleri geliştirmenin önemini dile getirmiş, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini daha hızlı iyileşmek için ortak hareket edilmesini ticareti engelleyici tüm unsurların ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmiştir.

SONUÇ

Küreselleşmeyle beraber eşitsizliğin hem ulusların kendi içinde ve gruplar arasında, hem de ülkeler arasında arttığı sıklıkla dile getirilmektedir. Yine Birleşmiş Milletler'in (UN, 1999) yılı İnsani Kalkınma Raporu'na (HDR) göre, bugün dünya gelir dağılımı piramidinde ilk yüzde 20'ye giren yüksek gelir grubu ülkeler, dünya gelirinin yüzde 86'sını almaktadır. Ayrıca, bu en zengin yüzde 20 aynı zamanda, dünyadaki toplam ihracatın yüzde 82'sini, doğrudan yabancı yatırımların yüzde 68'ini ve dünya telefon hatlarının yüzde 74'ünü almaktadır. Buna karşılık, yoksul ülkelerde yaşayan ve en düşük gelir grubunu oluşturan yüzde 20 ise her bir sektörde yaklaşık yüzde 1'ini almaktadır. Ülkeler arasında karşılaştırmalı olarak yapılan değerlendirmelere bakıldığında, eşitsizlik sorununun çok daha ciddi boyutlara ulaştığı açıkça görülmektedir. BM'in (HDR) İnsani Gelişme Raporu'na göre, ekonomi küreselleşme süreci, zengin ve fakir ülkeler arasındaki farklılığı derinleştirerek arttırmaktadır.

Birleşmiş Milletler sistemini sürekli tartışılır hale getiren Güvenlik Konseyi'ndeki sürekli üyelerin statüsü de teşkilatın en zayıf noktalarından birini teşkil etmektedir ve eğer bu sistem tıpkı Milletler Cemiyeti'nde olduğu gibi bir gün çökerse, kanımızca bunun temel sebebi de bu olacaktır. Zira, "egemen eşitlik" prensibi, uygulamada özellikle BM'in faaliyetlerini sınırlandırmak amacıyla ve zayıf devletlerin haklarını korumaktan çok, güçlü devletlerin BM'i kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için yorumlanmıştır. Dolayısıyla söz konusu ilkenin, küreselleşmeyi kolaylaştırıcı rol oynaması

beklenirken; aksine, devletlerin üstünde herhangi bir organizasyonun (BM) ulusal egemenlik ve keyfi hareket aleyhine gelişmemesi için kullanılmıştır. Özellikle BM Güvenlik Konseyi'ndeki sürekli üyelik statüsü insanlık anlayış ve değerlerinin gerisinde kaldığı gibi; uluslararası siyasi güç realitesine de ters düşer olmuştur. Zira eski güç dengeleri değişmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla uluslararası eski kuruluşlarda köklü değişikliklerin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kaldı ki, bu şekilde eşit ve bağımsız devletlerden oluşan uluslararası topluluğun oluşturduğu sistemin bu geleneksel görünümü, sadece uygulamadaki kusurları sergilemekle kalmamakta; aynı zamanda teorik bir model olarak zayıflığını da ortaya koymaktadır. Çünkü realitede devletlerarasındaki eşitlik kavramı bir kurguya dayanmakta ve servet ve güç dönemlerinde katılımcılar arasındaki büyük farklılıklar, uluslararası hukukun temel kavramlarıyla gerçek arasında sabit bir gerilim ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bugün uluslararası düzeyde -özellikle zayıf devletlerle güçlü devletlerarasındaki doğrudan müdahaleye kadar gidebilen aşırı dengesizliği kaldırmayı da sağlayacak- yeni hukuksal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Uluslararası hukuk açısından baktığımızda ise, ulus-devlet merkezilikten devlet-dışı yapılanmalar lehine bir gelişme trendinin yaşanmakta olduğu şeklinde bir manzara ortaya çıkmaktadır. Gelişmeler o denli hızlı olmaktadır ki, yakın tarihlere kadar uluslararası hukukun ve hatta ulusal hukukların ilgi alanları dışında kalan pek çok konu, bugün itibarıyla hayati önem taşır hale gelmiş ve bunların belli

bir düzene sokulması zarureti hâsıl olmuştur. Diğer bir ifadeyle, son çeyrek yüzyıldaki küresel nitelikteki radikal gelişmeler karşısında meseleleri tekrar düşünme gereği ortaya çıkmıştır. Özellikle çevre, insan hakları, nükleer güç, elektronik, uzay çalışmaları, telekomünikasyon, biyofizik, tıp gibi sahalarda devletleri aşmış ve tüm insanlığı ilgilendirir bir hal almıştır. Örneğin internetin sınır tanımazlığı, sermaye piyasalarına devletlerin müdahalelerinin imkânsız hale gelmesi ve genlerin kopyalanabilmesi tüm insanlığı doğrudan ilgilendiren konular olmuştur.

Aslında hukukun küreselleşmesi, genel küreselleşmenin bir çeşit normlaştırılmasıdır. Öyle ki, uluslararası hukuk disiplini genel-özel ayrımı da giderek kalkmaya başlamıştır. Bunun en açık delillerini ise "İnsan Hakları Hukuku" ve buna bağlı olarak "Uluslararası Ceza Mahkemesi" kurulmasına doğru somut adımların atılması ve "Ticaret Hukuku" alanındaki gelişmeler teşkil etmektedir ki, bunlara "Sağlık", "Sermaye Piyasaları", "İletişim" gibi alanları da eklemek mümkündür.

Ulus-devlet insanların kendi kaderlerini milli politik, milli mekanizmalar ve kurumlar çerçevesinde belirledikleri bir siyasi modeli ifade etmektedir. Bu bağlamda ulus devlet; ortak değerler etrafında toplanan ve ulusal politikalarla şekillenen siyasi bir çerçevede yaşayan insan topluluklarının devlet biçimi olarak ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyu dünya siyasi sahnesinin temel aktörü olmuştur. Ulus kavramı ise söz konusu siyasi aktörün meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Ulus-devlet kendi sınırları dâhilinde başka bir egemenlik kaynağı veya unsuru kabul etmemektedir. Küreselleşme ile birlikte göre tasnif

edilmesi, politika inşası noktasında yeni aktörleri beraberinde getirmiştir. Çok uluslu şirketler, bölgesel entegrasyonlar, hükümet dışı kuruluşlar gibi yeni küresel ve bölgesel aktörlerin ortaya çıkış ulus-devleti, dünya düzeninin yegâne mimarı olmaktan çıkarmıştır. Ekonomik, siyasi ve sosyal politikaların inşasında ulus-devletlerin gerek yerel, gerekse küresel ölçekte söz konusu kurumların baskılarını, yönlendirmelerini üzerlerinde hissettikleri, bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Çokuluslu şirketler izlenecek vergi politikaları, yatırım teşvikleri, asgari ücret düzeyi, enerji fiyatları gibi farklı ekonomik konulara ilişkin ciddi bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu şirketler aynı zamanda ekonomik gelişmenin dinamiğini oluşturabildikleri ve yerleştikleri bölgelerde kalkınmaya önemli katkılar yapabildikleri için ulus-devletler, makro politikalarda söz konusu sermayeyi memnun etmeyi tercih edebilmektedirler. II. Dünya savaşı sonrasında Romanya, Yugoslavya, Ürdün, Suriye, Hindistan, Pakistan vd. gibi yeni devletin ortaya çıkmasıyla uluslararası toplumun yeni bir düzene sokulması gereği ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler, başlangıçta uluslararası hukukun gelişmesi, küreselleşmeyi hedeflemese de dünyada barışın korunması uluslararası işbirliğin sağlanması ihtiyacı üzerine kurulmuş ve bu hedeflere hizmet etmiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı, kendisinden önceki uluslararası diğer teşebbüslerin tarihsel açıdan bir devamı niteliği taşıdığı kadar uluslararası hukukun gelişimi ve küreselleşme açısından öncekileri tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. Bu bağlamda BM ile gelen en önemli merhale, artık uluslararası toplumun tıpkı –iç hukukta olduğu gibi bir sosyal hayatının varlığı (uluslararası toplum) ve bu hayatın bir

düzene sokulması zaruretinin kabul edilmiş olmasıdır. Önceki savaşların çekilen eziyetlerin temel nedeni, menfaatler arasındaki dengesizlik ve bu dengeyi sağlayacak bir sistemin bulunmamasıdır. Bu nedenle, savaşlara yol açan bu tür menfaat çatışmalarının ancak uluslararası işbirliği ve dayanışma ile engellenebileceği genel kabul gören bir kanaat haline gelmiştir. İşte bu kanaat Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulmasında en önemli faktör olmuştur.

Pazar koşullarında çalışmalarını kâr güdüsüyle sürdüren işletmeler, dünya kaynaklarından yararlanarak, ancak bunların yol açtığı dünya (sosyal ve çevre) sorunlarının maliyetini üstlenmeyerek, kar marjını yüksek tutmak gibi bir strateji benimsediklerinden, kitlesel yoksulluk gibi insani açıdan duyarlı olan noktalara olumlu reaksiyon göstermemektedirler. Kitlesel yoksulluk veya çevre kirliliği gibi hususlar, hiç olmazsa kısa vadede, arz-talep ilişkisi nedeniyle fiyata yansımamakta ve dolayısıyla pazar sürecinde işletmeler de buna göre davranışlarını düzenleyememektedirler.

Birleşmiş Milletler (BM) örgütü, eğitim, sağlık, çevre sorunları vb. sosyal konularda son derece başarılı, ekonomik konularda kısmen başarılı, askeri çatışmaları önlemede ise başarısız Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin tutumuna bağlı olan küresel bir örgüttür.

KAYNAKÇA

- A, B. (1997). Global Unionism: A Potantial Player ILR. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergi*, 136(17) , 4. Ankara Üniversitesi.
- Akil A (2003). Yeni Dünya Düzeninde Birleşmiş Milletler ve Geleceği . 456.
- Alsan, Z. M. (1953). Silahsızlanma Problemi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları* , 21-22.
- Anıl Çeçen, İ. (6 Şubat 2012.). nsancıl Hukuk Nedir?
- Ataöv., T. (1996). Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık, . *Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları*, , s. 2-3.
- Basic Facts About The United Nations. (1998). .*cit.*, 5. , 112.
- Birdişli, F. (2012, 04 12). *Birleşmiş Milletler (BM)'in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği*, www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/birdisli_fikret.pdf.
- Boutros Boutros-Chali, A. A.-K., & Butros Butros-Cali, N. Y. (tarih yok). Bir Barış Gündemi: Önleyici Diplomasi, Barışı Sağlama ve Barışı Koruma, . 199.
- Bozkurt. E (2003)., Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

- Burian, M. A. (2007). r “Keeping WMD From Terrorists: An Interview With 1540 Committee Chairman Ambassador PeterBurian”, Arms Control Association, <http://www.armscontrol.org/act>.
- Champbell, D. C. (1994). Foreign Investment Labour Immobility and the Quality of Employment" ILR,. 133(2) , 11.
- Colin, C. D. (1994). "Foreign Investment Labour Immobility and the Quality of Employment" ILR,. 133(Num 2.) , 11.
- Cowan, P. (2003). ABD: BM", New Left Review Türkiye Seçkisi,. 3-29.
- Çelenk, M. A. (2017). *Ekonomik Yaptırımlar Ve Akreditif*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/520403> adresinden alınmıştır
- Falk, R. A. (2003, Temmuz). What Futuro For the UN Charter System of War Prevention. *The American Journal of Internationallaw*, . 97(3) , 590-598.
- Falk, R. (2001). Yırtıcı Küreselleşme: Bir Eleştiri . 153-156. (A. Çaksu, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Birdişi, F. M. (tarih yok). Birleşmiş Milletler Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Malatya, s.173-181.
- Hakkı Büyükbaş, K. Ö. (tarih yok). http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Hakk%C4%B1%20B%C3%9C%C3%9C

KBA%C5%9E%20-%20Kenan%20%C3%96REN/103-121.pdf.
(Erişim Tarihi 24.04.2012. Küreselleşme, Birleşmiş Milletler ve Uluslar arası Örgütler,. adresinden alınmıştır

Hard, L. (2002). *II. Dünya Savaşı Tarihi*, (çev.Kerim Bağrıaçık. İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

Hoveyda, F. (2005). "Not Without The United Nations", *American Foreign Policy Interests*. *American Foreign Policy Interests*, 25, 169.

http://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095554bm_34.pdf. (2020).

<http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/temel-tanimlar/>. (2020).

<http://www.unicankara.org.tr/today/3.html#3d>. (2020, 03 10).
<http://www.unicankara.org.tr/today/3.html#3d>. adresinden alınmıştır

<http://www.unicankara.org.tr/today/6.html> (Erişim tarihi 12.03.2020).
. (2020).

Kalkınma, B. T. (tarih yok). <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/1-%C3%87eyrek-DEG-Ocak-Nisan-2018-I.pdf>. Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni,. adresinden alınmıştır

Kan, K. (2011 , 10 1)., *Globalleşmenin Uluslararası İlişkilere Etkileri* *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* . (: I. 1309-9132,

Dü.) 13 (20): www.kmu.edu.trErişim tarihi:12.04.2012.
adresinden alınmıştır

Kenan Ören, H. B. (2012). [://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr](http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr), Erişim Tarihi: 30.03.2012. Küreselleşme, Birleşmiş Milletler ve Uluslar arası Sosyal Düzen Arayışı,. adresinden alınmıştır

McGrew. (1999). *Modernite and Its Future*, , s. 87. Cambridge,: Cambridge Press.

Mehmet Hasgüler, .. B. (2004). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı, Uluslar arası Örgütler*, (tarihçe, Organlar , belgeler, Politikalar,. Uludağ, Alf Yay., 2. Basım, 297.

Mümtaz Soysal, . (1986, Ekim 24). "*BM Örgütü, İnsan Hakları ve Azınlıklar*", *Birleşmiş Milletler Örgütü'nün 40. Yıldönümü: Mesajlar, Bildiriler, Panel*; , s.45-50. Ankara.

Negi, M. H. (2008). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nusret.Ekin. (1999-). *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*. (47) , 50. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın.

Oruç, Y. (2001). *Toplum ve Bilim*. 73.

Paine, P. E. (tarih yok). www.globalpolicy.org, (Erişim Tarihi: 12.04.2012. What is in a name? Proposal for Change in Membership Terminology For the Security Council” GlobalPolicy Forum,. adresinden alınmıştır

Reisman, W. M. (r 1999). "The United States and International Institutions", *Survival*,. 41(4) , 62-80.

Roxanne Dunber-Ortiz. (tarih yok). "The First Decade of Indigenous Peoples at the United Nations", *Peace &Change*,. *Cilt XXXI, Sayı. 1, January* .

Sauter 'dan akt 2000, w.-1. (tarih yok). *Sauter 'dan akt 2000, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/.../103-121.pdf*.

Secretary General. (2001). 15.

Stiglitz, J. E. (2002). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. 9. (ç. A.-D. Vural, Çev.) İstanbul: Mart Matbaacılık.

Şenses, F. (2004). *Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?* 04/09 dan akt. Münir TİRELİ, *Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler(UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz*. (t. W. Economic, Çev.) , T.C.Başbakanlık.

Türkkaya, A. (1996). v. *Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık*,. s. 2-3.

UN. (1992). 8.

Uzun, S. (2013 , Aralık). *Ekonomik, Siyasal ve Diplomatik Yönleriyle Birleşmiş Milletlerin Örgüt Yapısı ve İşlevleri* . *Sosyal Bilimler*

Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Hazırlanan Yüksek Lisans Tazi . Giresun.

Worf, F. P. (2007). *The World Economy: Resources, Location, Trade and Development*. (6) . Pearson Prentice Hall: New Jersey.

Wright, Q. (.2012., 05 01). , *Devletler Hukukunun Gelişmesinde Birleşmiş Milletler Teşkilatının Rolü*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/245/2176.pdf> adresinden alınmıştır

Yoshiro, H. (2000). “What The World Expects of its United Nations in the New Century”, *UN Cronicle. Academic Research Library*, 37 (3), 24.

BÖLÜM 2

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ
EKONOMİK ETKİLERİ VE AB İLE YAŞANAN
SORUNLAR**

Dr. Mehmet Ragıp GÖRGÜN¹, Dr. Hasan BARDAKÇI²

¹ Harran Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslar arası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Ş.Urfa/ Türkiye r.mehmetgorgun@hotmail.com

² Harran Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslar arası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Ş.Urfa/ Türkiye hasanbardakci@harran.edu.tr

GİRİŞ

Serbest ticaret anlaşması, iki veya daha fazla ülke arasında imzalanan karşılıklı olarak gümrüksüz veya düşük gümrük tarifeleri ile ticaret yapılmasını amaçlayan anlaşmalardır. Serbest ticaret anlaşmaları (STA) ihracat imkanlarını arttırmak isteyen ülkeler için oldukça önemli anlaşmalardır. Bu sayede, gümrüksüz veya düşük gümrük tarifeleriyle geniş pazarlara ulaşma imkanı elde edilebilir. Birçok ülke, özellikle de gelişmekte olan ülkeler ticareti, gelir düzeylerini ve yaşam standartlarını yükseltmek için bu tür anlaşmaları bir araç olarak görmektedirler. Serbest ticaret anlaşmalarının ülkelerin ekonomik büyümelerine yaptığı etkiyi inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların çoğunda serbest ticaret anlaşmaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bazı çalışmalarda, ise özellikle benzer büyüklükte, coğrafi olarak birbirlerine yakın ve demokratik ülkelerin aralarında yaptıkları serbest ticaret anlaşmalarının daha büyük bir ticaret yaratma kapasitesine sahip olduğu görülmüştür. Türkiye de ülke refahının artırılması, dış ticaret açıklarının giderilmesi, yeni pazarlara açılma ve ülkenin büyüme hızının artırılması gibi nedenlerle birçok ülke ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır. Ancak, 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalandıktan sonra Türkiye için topluluğun ticaret politikalarına uyma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu yükümlülükler göre Türkiye Avrupa Birliği'nin serbest ticaret anlaşması imzalamadığı ülkelerle münferit olarak STA imzalayamamaktadır. Ayrıca, Avrupa Birliği ile STA imzalayan bir ülkenin Türkiye ile anlaşma imzalama zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bu uygulamalar Türkiye aleyhine

haksız rekabet ortamı yaratmış ve ülkemizin ihracatını olumsuz etkilemiştir. Çalışmamızda, serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri literatür çalışmaları ile değerlendirilmiş, Türkiye ile AB arasında üçüncü ülkelerle imzalanan STA konusunda yaşanan sorunlara değinilmiştir.

1. SERBEST TİCARET ANLAŞMASININ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Serbest Ticaret Anlaşması, iki ya da daha fazla ülke arasında ticaret engellerinin ortadan kaldırılarak taraflar arasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını sağlayan ancak taraf ülkelerin üye olmayan üçüncü ülkelerle ticaretlerinde bireysel düzenlemelerini sürdürmelerine izin veren anlaşmalar olarak tanımlanabilir (Pınar, Boran, ve Sevilmiş, 2013, s. 4).

Dünya bir taraftan küreselleşirken diğer taraftan da bölgeselleşmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Bankası (IBRD), Birleşmiş Milletler (BM) gibi kuruluşlar küreselleşmeyi ifade ederken; Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ise bölgeselleşme kapsamındaki işbirliklerini simgelemektedir (Karluk, 2007, s. 515).

Mansfield ve Milner (1999) dünya ekonomisinde dört ayrı bölgeselleşme dalgası meydana geldiğini ifade etmişlerdir. İlk ikisi İkinci Dünya Savaşından önce ve son ikisi de savaştan sonra

yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesi gerçekleşen ilk bölgeselleşme hareketi 19.yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da meydana gelmiştir. Kıta üzerindeki devletler arasında gümrük birliği kurulmuştur. Bunlar arasında en önemli olanı ise Alman Gümrük Birliğidir. Bu oluşumlar sonucunda da Avrupa içinde ticaret artmıştır. Bu durum küresel ticareti de etkileyerek ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesine katkı sağlamış ve Avrupa 19.yüzyılın sonunda tek bir pazar haline gelmeye başlamıştır. Avrupa’da oluşturulan gümrük birliğinin yanı sıra 1860 yılında İngiliz-Fransız ticaret anlaşması ile başlayan geniş ikili ticaret anlaşmaları ağı da Avrupa’da bölgeselleşmenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda bu anlaşmalar “en fazla gözetilen ülke” (MFN) kuralını da içererek uluslararası ticaret sistemine katkı sağlamıştır (Özer, 2013, s. 30 akt.). Söz konusu en fazla gözetilen ülke kuralına göre, üye ülkelerden birinin başka bir ülkeye gümrük kolaylıkları sağlaması halinde diğer ülkeler de aynı kolaylıktan yararlanabilirler (Ertürk, 2002, s. 213).

Ancak bu ilk bölgeselleşme dalgası İkinci Dünya Savaşı nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Savaş sonrasında ise ikinci dalga bölgeselleşme hareketi başlamıştır. Gerçekleşen bu iki bölgeselleşme hareketi birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü ilk bölgeselleşme dalgası en fazla gözetilen ülke kuralıyla birlikte ikili ticaret anlaşmalarının dünyada daha liberal ticaret sistemi oluşturmasına zemin hazırlarken, iki savaş arası dönemde gerçekleşen bölgeselleşme dalgası ayrımcı ve korumacı ikili anlaşmalarla dünya ticaretinin ciddi oranda daralmasına hatta Büyük Buhrana neden olmuştur (Özer, 2013, s. 30)

İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen bölgeselleşme oluşumu ise, ayrımcılık karşıtı ve karşılıklılık ilkelerine dayanan çok taraflı ticaret sisteminin 1947’de GATT çerçevesinde kurulmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de yayılmaya devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk bölgeselleşme, altı Batı Avrupa ülkesi arasında 1957’de kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), İngiltere’nin başında bulunduğu başka bir Avrupa topluluğu tarafından oluşturulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Latin Amerika’da, Orta Doğu’da, Afrika’da gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan bölgesel ticaret düzenlemeleri ile ifade edilmektedir.

Ancak Asya kıtasında Hindistan ve Çin gibi ülkeler dışa kapalı ekonomi politikaları, ihracata dayalı büyüme stratejileri benimsedikleri için herhangi bir bölgesel entegrasyon hareketine yönelmemişlerdir. Aynı şekilde Kuzey Amerika’da da bölgeselleşme eğilimleri izlenmemiştir (Özer, 2013, s. 31-33).

Bu dönemde dünya ekonomisi gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ve kurulmak üzere olan birçok bölgesel ticaret oluşumuna sahne olurken İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk bölgeselleşme hareketi olan AT ve EFTA hariç hemen hemen diğer bölgeselleşme oluşumları etkisini kaybetmiştir (Aslan, 2013, s. 27).

1940’ların ikinci yarısı ve 1950’lerde çok az sayıda bölgesel ticaret düzenlemesi yapılmışken 1960’larda ve 1970’lerde bu oluşumlarda artış gözlenmiştir fakat bu ilgi 1980’lerde azalmış ve 1990’larda tekrar önemli bir artış kaydedilmiştir.

1980'lerin sonunda ikinci dalga olarak bölgeselleşme hareketleri tekrar ivme kazanmıştır. Bu hareket ise ilk olarak Kuzey Amerika'da ortaya çıkmıştır. 1989'da Kanada-Birleşik Devletler Serbest Ticaret Anlaşması (CUSFTA) ve 1994'te ABD, Kanada, Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA) oluşturulmuştur. 1960 ve 1970'lerdeki ilk bölgeselleşme akımından etkilenmeyen Kuzey Amerika, Kuzey Afrika ve Asya-Pasifik ülkelerinde bölgesel ticaret düzenlemelerinin meydana gelmiş olması ikinci bölgeselleşme hareketinin daha kapsamlı olduğunu göstermektedir (Özer, 2013, s. 35).

Dünya ticaretini serbestleştirme hareketleri günümüzde de devam etmektedir. Daha öncede açıklandığı gibi dünya ticaretini serbestleştirme çabaları iki şekilde gelişme göstermiştir. Birincisi GATT çerçevesindeki çok yanlı ticaretin serbestleştirilmesine dayanan küreselleşme, ikincisi ise iktisadi birleşme hareketlerini kapsayan bölgesel entegrasyonlardır (Seyidoğlu, 2007, s. 215).

2. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİLERİ

Serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik büyümeye etkisi ile ilgili olarak yapılmış pek çok çalışma vardır. Bu çalışmaların önemli bir kısmında serbest ticaret anlaşmaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Pek az çalışmada ise serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ya da çok önemsiz bir etkisinin olduğu belirtilmiştir.

Dollar (1992), Sachs ve Warner (1995), Edwards (1998), Frankel ve Romer (1999), Dollar ve Kraay (2004), çeşitli açıklık ölçütlerini kullanarak serbest ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi için destekleyici kanıtlar sunarken Harrison, (1996), Rodriguez ve Rodrik (2000), Rodrik ve diğerleri. (2004), Wacziarg ve Welch (2008) serbest ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ya da önemsiz bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır.

Kapsamlı bir panel veri setine dayanan regresyon sonuçlarına göre 1960–2007 döneminde 270 bölgesel ticaret anlaşmasının büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Ancak böyle bir sonucun, net ticaret yaratma, gelişmiş bir düzenleyici ortam, gelişmiş yatırım akışları ve teknoloji transferleri gibi çeşitli faktörlere bağlı olduğu da belirtilmiştir (Liu, 2016, s. 1374).

Baier ve Bergstrand (2004), serbest ticaret anlaşması imzalayan ülke çiftlerinin ortak ekonomik özellikleri paylaşma eğiliminde olduklarını ve bunun net ticaret yaratma ve refah artışı ile sonuçlandığını bulmuşlardır.

Magee (2003), tercihli anlaşmaların STA'ları endojen olarak değerlendiren ticaret hacimleri üzerindeki etkilerini ölçerek 2SLS ile eşzamanlı denklemler sistemini tahmin etti. İki ülkenin coğrafi olarak daha yakın olmaları, benzer büyüklükte olmaları ve her ikisinin de demokratik ülkeler olmaları halinde yapılan serbest ticaret anlaşmasının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu bildirmiştir. Gerekçe, coğrafi mesafeye dayalı 'doğal ticaret ortakları' kavramına yol açan ulaşım maliyetlerinin varlığıdır (Helpman ve

Krugman 1985).

Krugman (1991) coğrafi olarak yakın ülkeler arasındaki anlaşmalar söz konusu olduğunda ticaret yaratma etkisinin oldukça büyük olduğunu belirtmiştir (Sova ve Sova, 2009, s. 192 akt.).

3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ AMACI VE ÖNEMİ

1947 yılında kurulan uluslararası ticaret sisteminin ana unsuru ticarete ayrımcı olmamaktır. Yine bu unsur Dünya Ticaret örgütünün kaidelerinde ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasında (GATT) yer almaktadır. Bu unsura göre, DTÖ' ne üye olan bir devlet herhangi bir devlete uyguladığı uygun gümrük tarifesini ikili ticaret yapacağı tüm ülkelere şartsız olarak uygulamalıdır. Ayrıca GATT anlaşmasını yapan DTÖ' ye üye devletlerin gümrük birliği yapabilmelerini ve STA' sını akdetmelerini ve bunun neticesinde diğer DTÖ üyesi devletlere nazaran tercihli gümrük tarifesi yapmasına olanak tanır. DTÖ ve GATT sisteminde yer alan ticarete ayrımcılık olmama ilkesi için bu tanınan olanak en mühim istisnadır. Dünya Ticaret Örgütü, bölgesel ticaret anlaşmalarında olabilecek istisnaları belirlemekte ve bu belirlenen kuralların sınırlarını tespit etmektedir. Dünya Ticaret Örgütünün hedefi (DTÖ) bölgesel ticaret anlaşmalarında yapılan hüküm ve düzenlemeleri ile üçüncü ülkelerin haklarını korumak ve bu hüküm ve düzenlemelerin uluslararası ticaret sistemine uygun olmasını sağlamaktır (Gürlesel & Alkin, 2010, s. 25). Dünya ticaret örgütü serbest ticaret anlaşmalarında, gümrük birliği

uygulamalarında ve diğer tercihli ticaret anlaşmalarında ortak terim olarak bölgesel ticaret anlaşmasını kullanmaktadır (Urata, 2002, s. 21).

Serbest ticaret, tercihli ticaret, ekonomik entegrasyon ve gümrük birliği şeklinde yapılan anlaşmalar giderek artmaktadır. Buna paralel olarak bölgesel ticaret yolu ile gerçekleştirilen ticaret miktarının hacmi genişlemekte ve yine bu şekilde gerçekleştirilen ticaretin payı dünya ticaretinde giderek artmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre 2013 Haziran dönemine kadar yapılan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 261 adettir. Bu anlaşmalardan 112 adedi STA' sını, diğerleri gümrük birliği, ekonomik entegrasyon ve tercihli ticaret anlaşmasıdır. Dünya ticaretinin yaklaşık % 50'si bölgesel ticaret anlaşmaları ile yapılmaktadır. Bundan dolayı bu yapılan ticaret anlaşmaları dünya ticaretinin en temel unsuru haline gelmiştir. DTÖ üyesi ülkelerin % 90'ı en az bir STA' sına veya tercihli bir ticaret anlaşmasına taraftır (Aydın, 2013, s. 2).

Uluslararası ticarete bölgesel ticaret anlaşmalarının önemli duruma gelmesinde ve ülkelerin daha fazla bölgesel anlaşmalara yönelmesinde iki temel unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, uluslararası ticaretin çok yönlü olarak serbestleşmesinden dolayı ülkeler bölgesel ticaret anlaşmaları yoluyla rekabet ortamını dengelemeye çalışmaktadırlar. Ticaretin bu yöne yönelmesinden dolayı pek çok ülke bölgeselleşmenin oluşturduğu avantajları kaybetme endişesinden dolayı bu anlaşmalara yönelmektedirler veya bu anlaşmalara taraf olmaktadır. Diğer nedeni de, çok yönlü ticaret yoluyla amaçlarına ulaşan gelişmiş ülkelerin ve çok uluslu şirketlerin çok yönlü ticaret

görüşmelerine ilgi gittikçe azalmakta ve bu görüşmelerden beklentileri de azalmaktadır. Bundan dolayı gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği çok taraflı anlaşmalar yerine ikili veya çoklu serbest ticaret anlaşmaları hedefleyerek bu ülkeler ve topluluklar ekonomik ve ticari olarak çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar. Çok uluslu şirketler de bu anlaşmalara destek vermektedirler (Gürlel ve Alkin, 2010, s.20). Nasıl ki, DTÖ' nün Doha kentinde yapmış olduğu görüşmeler ve GATT' ın Uruguay toplantıları gibi çok yönlü görüşmelerde anlaşma sağlayamayan Avrupa Birliği ve Amerika arasında ticaret müzakerelerinin ilk turunun Washington' da 8 Temmuz 2013 tarihinde yapılmış olması yukarıda izah edilen hususları doğrulamaktadır.

Ülkelerin yapmış olduğu bölgesel ticaret anlaşmaları çeşitli özellikler barındırmaktadır (Urata, 2002, s. 24). Bunlarda ilki, Bölgesel anlaşmaların sayısı giderek yükselmekte ve buna bağlı olarak da anlaşmalara taraf olan üye ülke sayısı artmaktadır. Buna en iyi örnek Avrupa Birliği'dir. İlk olarak 6 ülke ile başlayan üye ülke sayısı günümüzde 28 ülkeye ulaşmıştır. İkincisi, yapılan bölgesel anlaşmaların içeriği zamanla daha gelişerek entegrasyon düzeyine ulaşmaktadır. Buna en iyi örnek yine Avrupa Birliği'dir. Nasıl ki, ilk olarak gümrük birliği oluştuktan sonra, ortak pazar oluşmuştur ve ortak pazardan sonrada en son Avrupa Birliği meydana gelmiştir. Üçüncüsü, bu çok yönlü ticaret görüşmelerinin kapsamının daha genişlemesi neticesinde ürün veya mal pazarlamanın yanında hizmet pazarlaması da bu anlaşmaların içerisine girmektedir. Diğer nedeni, bu yapılan anlaşmaların derinlik kazanması ile birlikte anlaşmalar bölge niteliğine dönüşmektedir. Bu bölgesel ticaret anlaşmaları, Kuzey Amerika ve

Avrupa Birliği ticaret bölgelerinde yer alan üye ölkeler gibi birbirlerine yakın veya komşu ölkeler ile yapılmaktadır. Fakat son zamanlarda Avrupa Birliği ile komşu olmayan ölkeler ile ticaret anlaşmaları yapmıştır (Gürlesel & Alkin, 2010). Buna örnek Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile Avrupa Birliği aralarında ticaret anlaşması yapmışlardır. Beşincisi, bölgesel anlaşma yapan birçok ölkenin temel amaçları ve çıkarları, DTÖ' nün gözetiminde yürütölen bu çok yönlü görüşmelerden bölgesel anlaşmalara yönelmektir. Başta gelişmiş ölkeler yeni dış ticaret siyasetinde, ikili, çoklu, bölgesel ve bölgeler arası anlaşmalar yoluyla ticari pazarlarını geliştirmeye veya arttırmaya çalışmaktadırlar. Son olarak, gelişmekte olan ölkeler ile gelişmiş ölkeler arasında yapılan ticaret anlaşmalarının sayısı, gelişmiş ölkelerin kendi aralarında yaptıkları ticari anlaşmaların sayısından daha fazladır.

Ölkelerin son dönemde Serbest Ticaret Anlaşmalarına eğilim göstermelerinin bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerden en önemlisi, anlaşma yapan ölkeler arasında ticari engellerin ortadan kaldırılması ile birlikte yerli şirketlere dış satım imkânları doğmaktadır. Dış satım veya ihracatın artmasına paralel olarak üretimin artmasıyla yerli şirketlerin ölçek ekonomileri elde etmesiyle birlikte etkili bir şekilde üretim yapma imkânları doğar. Masala Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) ticaret anlaşması ile Meksika menşeli küçük şirketlerin Amerika Birleşik Devletleri pazarına ihracat fırsatlarının artması ve dış piyasalara girmesi oldukça önemlidir.

Ülkelerin serbest ticaret anlaşması yapmasının diğ er bir nedeni de bu anlaşmaların ÷lke büyümesine pozitif katkı sağlayacağıdır. Ticaret pazarın büyümesine paralel olarak artan rekabet ekonomide verimlilik artışı sonucu ÷lkenin ekonomik büyümesine pozitif katkı sağlayacaktır. Ekonomi yönetimi planlayan ve tasarlayanlar dış ticarete serbestleşmenin ve ticarete engellemelerin kaldırılması, Doğu Asya ÷lkelerinde ekonomik büyümeyi sağladığı gibi bu anlaşmaların ÷lke ekonomisinin büyümesine olumlu etki yapacağını düşünmektedirler. Fakat çeşitli çalışmalarda STA' ları yapan ÷lkelerin ekonomisine olumlu etki yapmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca STA yapan bazı ÷lkelerin ekonomik büyümesi olumlu bir şekilde etkilenebileceği ve bazı ÷lkelerin ise negatif bir şekilde etkilenebileceği tespit edilmiştir. (Hur & Park, 2011, s. 1293). Bundan dolayı politikacılar Serbest Ticaret Anlaşmalarının ekonomide büyümeyi kesin bir şekilde sağlayacağı konusunda ihtiyatlı bir duruş sergilemektedirler.

Ülkeler birtakım nedenlerle ticareti serbestleştirmede DTÖ nezdinde yürüt÷len çok taraflı müzakerelerden ziyade STA' ları tercih etmektedirler. Bu nedenler şöyle sıralanabilir (Urata, 2002, s. 26-27).

- STA müzakereleri DTÖ müzakerelerine kıyasla daha hızlı sonuçlandırılabilir. Uruguay turunda olduğu gibi çok taraflı müzakerelerin sonuçlandırılması uzun zaman almakta ve genellikle de müzakerelerin karara bağlanması başlangıçta planlanan takvimi aşmaktadır.
- DTÖ' ne yönelik küreselleşme karşıtı protestolar giderek artmaktadır. Küreselleşme karşıtları için DTÖ nezdinde yürüt÷len

ticareti serbestleştirme çabaları, küreselleşmenin zararlı sonuçlarının dünya çapında yayılması anlamına gelmektedir.

- STA'lara üye ülke sayısı DTÖ nezdinde yürütülen müzakerelere katılan ülke sayısına göre çok daha azdır. Bu durum DTÖ bünyesinde henüz tartışma gündemine gelmeyen gelse de birçok ülkenin muhalefetinden dolayı üzerinde uzlaşılabilen çevre ve emek sorunları gibi birçok yeni konunun tartışılarak kurallara bağlanmasını kolaylaştırmaktadır.
- Özellikle küçük ülkeler STA'ları uluslararası arenada ekonomik ve politik güçlerini artırmanın bir aracı olarak görmektedirler.

STA'ların ekonomik etkileri statik ve dinamik etkiler olmak üzere iki genel kategoride ele alınmaktadır. Statik etkiler daha çok kısa dönemde gözlemlenmekte ve dış ticaret yoluyla ülkelerin milli gelirlerindeki değişimleri içermektedir. Dinamik etkiler ise, uzun dönemde ortaya çıkmakta ve ekonomik yapıdaki dönüşümleri kapsamaktadır (Öztürkler, 2010, s. 53).

Statik etkiler, yerli üretimin yerini serbest ticaret bölgesi üyesi diğer ülkelerden yapılan ithalatın almasını ifade eden ticaret yaratıcı etki ve ülkenin daha önce ticaret bölgesi üyesi olmayan ülkelerden yaptığı ithalatı ticaret bölgesi ülkelerden yapmaya başlamasını ifade eden ticaret saptırıcı etkilerden oluşmaktadır. Ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden büyük olması halinde serbest ticaret bölgesi oluşturulmasının üye ülkelerin ekonomik refahına katkı yaptığı kabul edilmektedir. Dinamik etkiler ise, dar bir ulusal pazarın yerine birleşik, geniş bir pazarın geçmesini ifade eden piyasa hacmini genişletici etki

ve dar iç pazarda yeterince verimli üretim yapamayan yerli firmaların artan rekabet nedeniyle daha rekabetçi ve verimli üretime yönelmelerini ifade eden rekabeti artırıcı etkilerden oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2007, s. 235). Bu etkiler değerlendirilirken hem üye ülkelerdeki ekonomik karar birimleri olan tüketiciler, üreticiler ve devletin ekonomik refahlarında ortaya çıkan değişmeler hem de bölge dışında kalan ülkelerin ekonomik refahlarının nasıl etkileneceği dikkate alınmalıdır.

3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ EKONOMİK ETKİLERİ VE DIŞ TİCARETE ETKİLERİ

Serbest ticaret anlaşmalarının etkilerinin tespit edilmesi, gümrük birliğinin etkilerinin açıklanmasından zordur. Bunun sebebi ise ürünlerin aynı olmasından dolayı dolaylı analizin karmaşıklığıdır.

Serbest Ticaret Anlaşmalarına taraf ülkeler arasında oluşturulan Ortaklık Konseyi ve Ortaklık Komitesinin en üst seviyede siyasi ve bürokratik temsilcileri bir araya getirerek karşılıklı olarak yeni işbirliği imkânlarının gözden geçirilmesine fırsat verir. Bu anlaşmalar sayesinde ülkeler arasında ekonomik ve ticari potansiyelleri konusundaki farkındalıklarının arttığı ve ülkelerin bağlarının daha da güçlendiği görülmektedir (İİB, Serbest Ticaret Anlaşmaları Kılavuzu, 2020).

Serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik etkileri şu şekilde özetlenebilir.

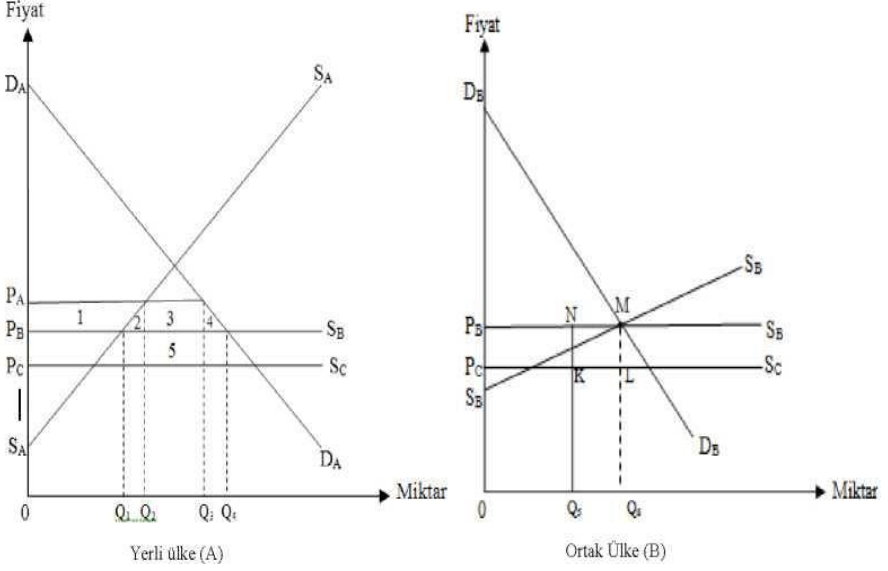
- Serbest ticaret bölgesinde üye ülkelerin uyguladığı tarifelerin birbirinden farklı olması nedeniyle bölge dışı ülkeler ihracatı en düşük tarife uygulayan ülke üzerinden gerçekleştirirler. Böylece

gümrük vergisi gelirleri en düşük tarife uygulayan ülkeye gider.

- Serbest ticaret bölgesi kapsamında uygulanan menşe kuralları sistemi ticaret kısıtlamaları yolu ile bölge dışı ülkelerin ihracatını engellerken bölge ülkelerinin birbirine ihracatını özendirir. Menşe kuralları gümrük vergisi dışında ek ticaret engelleri getirdiği için serbest ticaret anlaşmaları gümrük birliğine göre daha fazla ticaret saptırma etkisine yol açar.
- Serbest ticaret bölgesinde üye ülkeler arasında tarife politikası konusunda koordinasyon olmadığı için pazarlık gücü yetersiz kalır ve bölge dışı ülkelere karşı dış ticaret hadlerinde kötüleşme ortaya çıkar.
- Serbest ticaret bölgesinde ülke düzeyinde yürütülen korumacılık yönündeki lobi faaliyetleri liberal dış ticaret politikalarına karşı bir engel oluşturur ve ticaret sapmasına yol açar (Küçükahmetoğlu, 2013, s. 73).

Serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik etkileri grafik yardımıyla incelenebilmektedir. Bu etkiler açıklanırken kabul edilmiş bazı varsayımlar bulunmaktadır. A ve B ülkelerinin benzer talep yapısına sahip olduğu, B ülkesi arzının A ülkesine göre daha esnek ve rekabetçi olduğu, B ülkesinin A ülkesine göre daha düşük oranda tarife uyguladığı, serbest ticaret bölgesi öncesinde A ülkesinin bölge dışı ülkelere ithalat yaptığı buna karşılık B ülkesinin arz ve talep eşitliği sağladığı ve bölge ülkelerinde menşe kuralları uygulamasının işlediği varsayılmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2013, s. 70).

Şekil 1: Serbest Ticaret Anlaşmalarının Ekonomik Etkileri

Kaynak: (Küçükahmetoğlu, 2013) Reel Entegrasyon Teorisi:Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, s. 56

A ülkesinde ithalata $P_A P_C$ kadar tarife uygulanırken ortaya çıkan yurtiçi fiyat $0P_A$, B ülkesinde ithalata $P_B P_C$ kadar tarife uygulanırken ortaya çıkan yurtiçi fiyat $0P_B$ 'dir. Serbest ticaret bölgesi öncesi A ülkesinde üretim $0Q_2$ iken tüketim $0Q_3$, C ülkesinden yapılan ithalat ise Q_2Q_3 kadardır. A ülkesi Q_2Q_3 kadar ithalat üzerinden 3+5 sayılı alan kadar gümrük vergisi geliri elde etmektedir. B ülkesinde ise üretim ve tüketim $0Q_6$ kadardır (Şekil 2).

İki ülke serbest ticaret bölgesi oluşturduğunda $0P_B$ fiyatından bölgede toplam talep, toplam arzı Q_1Q_4 kadar aşar. B ülkesinin üretim kapasitesi A ülkesindeki arz eksikliğinin karşılayabilecek durumda olduğu için B

ülkesindeki yurtiçi fiyat serbest ticaret bölgesindeki denge fiyatı olur. A ülkesi, C ülkesinin ürünlerine gümrük vergisi uygularken B ülkesinin ürünlerine gümrük vergisi uygulamaz. Bu nedenle B ülkesi C ülkesine göre ihracat fiyatı açısından üstünlük sağlar. Böylece B ülkesi A ülkesinin talebini karşılamak için mal ihraç eder ve kazanç sağlar. Ayrıca B ülkesi, ürün eksikliğini gidermek için C ülkesinden de mal ithal eder ve KLMN alanı kadar devlet gelirinde artış sağlar. B ülkesi üretim ve tüketim düzeylerini en baştaki seviyesinde koruduğu için tüketim kaybı ve üretim kaybı ile karşılaşmaz. Sonuç olarak A ülkesinin net refah düzeyi belirsiz durumdayken, B ülkesi kazançlı durumdadır (Küçükahmetoğlu, 2013, s. 71).

4. Serbest Ticaret Bölgeleri ile Gümrük Birliği Arasındaki Farklar

STA ve Gümrük Birliği (GB) bölgelerinin nitelikleri açısından karşılaştırıldığında şu farklılıklar ortaya çıkar (Küçükahmetoğlu, 2013, s. 72).

- GB ülkelerinde gümrük tarifeleri ortak olarak belirlendiğinden tarife gelirlerini değiştirme yoluna başvurmazlar. STA yapılan ülkeler arasında ise uygulanan tarifelerde farklılıklar olabilmektedir. Bu şekilde olmasının nedeni de bölge dışındaki ülkeler dış satımlarını tarifenin en uygun olduğu ülkelere yapabilmeleridir. Bunun sonucunda en uygun tarifeli ülkeler daha fazla vergi toplayarak diğer ülkelere daha avantajlı hale gelir.
- Serbest ticaret bölgeleri dış ticaret açısından gümrük birliği göre önemli ölçüde avantaja sahiptir. Ayrıca Serbest ticaret bölgeleri

ikili ticarete daha esnek uygulamalar barındırmaktadır.

- Serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliğine göre daha çok ticarete saptırmaya neden olmaktadır.
- Gümrük birliğinde üye ülkeler ortak tarife belirlediklerinden dolayı gümrük birliği dışındaki ülkelere göre dış ticaret hacminde daha avantajlı konuma sahiptirler. Serbest ticaret anlaşması yapılan ülkelerde ise ortak tarife veya ortak bir politika olmamasından dolayı bölge dışında yer alan ülkelerin dış ticaret hacmini olumsuz yönde etki edebilirler.
- Serbest ticaret anlaşmalarında ve bölgelerinde lobicilik faaliyetlerini her ülke kendisi yaparken gümrük birliğinde bu uygulamaları GB yürütmektedir.

Buna göre GB' nde ortak bir tarife uygulanırken serbest ticaret bölgelerinde ise her bir ülke bireysel olarak tarifelerini belirlemektedir.

Ülkemiz 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile Gümrük Birliği anlaşması yapmıştır. Avrupa Birliğinin 1/95 nolu Karar ve 16. Maddesine göre ülkemiz ticaret faaliyetlerini Gümrük Birliğinin faaliyetleri 5 yıllık süreçte kademeli bir şekilde uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Kademeli geçiş aşamasında ülkemiz üçüncü ve özerk ülkeleri içine alacak şekilde düzenlemeler yapmıştır. Ülkemiz 1 Ocak 1996 tarihinde özerk ülke açısından yükümlülüklerini gerçekleştirmiştir. Yine ülkemiz 1 Ocak 1999 tarihinde Avrupa- Pan Menşe Kümüldasyonu Sistemi için yükümlülüklerine yerine getirmiştir. Gümrük Birliği ile yapılan 5 yıllık kademeli geçiş sürecinde ülkemiz için oldukça önemli olan otomotiv,

aparel ve tekstil gibi endüstri dallarında uyum sürecini tamamlayarak 1 Ocak 2001 tarihi itibari ile Gümrük Birliği tarifesine tamamen geçmiştir. Ülkemizin ticaret faaliyetlerinin Avrupa Birliğinin ticaret faaliyetlerine yakınmasının sağlanması ve uyumu için en ehemmiyetli şartlarından biride Birlik dışında diğer ülkeler ile yapılan Serbest Ticaret Anlaşmalarıdır.

AB'nin tercihli ticaret politikası kapsamında üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu anlaşmaların Türkiye-AB gümrük birliği kapsamında Türkiye ile bu ülkeler arasında da imzalanması zorunluluğu 16. maddede belirtilen yükümlüğün kapsamını oluşturmaktadır (Atalay, 2011, s. 1). (Eren, 2013, s. 34). Bu kapsamda Türkiye, AB'nin STA akdettiği üçüncü ülkelerle karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar akdetmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye, sadece AB'nin STA müzakereleri yürüttüğü ülkelerle STA imzalayabilmektedir. Türkiye'nin AB tarafından imzalanmış STA'ların içeriğini aynen kabul etme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle gerçekleştirilen müzakerelerde ülkenin sanayi ve ticaret politikasının öncelikleri ile ülkenin hassasiyetleri dikkate alınmaktadır.

Türkiye bugüne kadar toplam 29 adet STA akdetmiştir. İlk STA, 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren İsviçre, Lihteysteyn, Norveç ve İzlanda'nın içinde yer aldığı EFTA-Türkiye anlaşmasıdır. Türkiye, EFTA üyesi ülkeler ile ayrı STA'lar imzalamıştır. İsrail ile imzalanan anlaşma ise, 1 Mayıs 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ABD, AB ve EFTA ile serbest ticaret anlaşmaları akdetmiş tek ülke olan İsrail ile imzalanan bu anlaşma sadece İsrail pazarına değil, özellikle ABD

pazarına giriş açısından da önemlidir (Gürlehel & Alkin, 2010, s. 50). Yine ülkemiz, 1997-1998 döneminde 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi (Litvanya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya) ile 2002 yılında ise diğeri Doğu Avrupa ülkesi olan Hırvatistan ile STA, imzalanmıştır. Ancak AB'nin 1 Mayıs 2004, 1 Ocak 2007 ve 1 Temmuz 2013 tarihli genişlemeleri sonucunda bu 11 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi AB'ye tam üye olduğundan söz konusu 11 ülke ile STA'lar feshedilmiş olup anılan tarihlerden itibaren bu ülkelerle ticari ilişkiler Gümrük Birliği temelinde yürütülmektedir.

Türkiye, Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan ülkelerle STA yükümlülüğünü yerine getirdikten sonra AB'nin ortak ticaret politikasına uyum sürecinde yeni bir aşamaya geçmiş ve Akdeniz ülkeleri ile STA'lar tesis edilme sürecini başlatmıştır. Türkiye, AB'nin Akdeniz havzasına yönelik olarak oluşturduğu Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na ilk yıllarda bilinçli olarak siyasi bir heves göstermemekle birlikte, oluşumun tercihli ticaret anlaşmaları aracılığıyla Akdeniz'de bir serbest ticaret alanı yaratmayı hedefleyen ekonomik ayağına aktif bir biçimde katılım göstermiştir (Kekeç, 2010, s. 86). Bu çerçevede 2004-2005 yılları arasında Tunus, Fas, Suriye, Mısır ve Filistin Otoritesi ile STA'lar imzalanarak yürürlüğe konmuştur.

Türkiye bir yandan Akdeniz ülkeleri ile STA'lar tesis edilmesi sürecini sürdürürken, diğeri yandan Güney-Doğu Avrupa ülkeleri ile STA'lar akdedilmesi sürecini başlatmıştır. Bu süreç çerçevesinde de Makendonya ile Eylül 2000'de, Arnavutlukla Mayıs 2008'de, Bosna-

Hersek'le Temmuz 2008'de, Karadağ ile Mart 2010'da ve Sırbistan ile Eylül 2010'da STA'lar yürürlüğe girmiştir (Doğan & Uzun, 2014, s. 332).

Türkiye ayrıca Gürcistan ile Kasım 2008'de, Şili ve Ürdün ile Mart 2011'de, Güney Kore ile Mayıs 2013'de ve Morityus ile Haziran 2013'de STA'ları yürürlüğe koymuştur. Lübnan ile Kasım 2010 'da imzalanan STA iç onay süreci tamamlanamadığından henüz yürürlüğe girmemiştir. Özetle Türkiye bugüne kadar, AB üyelikleri nedeniyle STA'ları feshedilen 11 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi hariç 18 ülke ile STA imzalayarak yürürlüğe koymuştur.

Türkiye AB'nin STA imzaladığı veya müzakere sürecine başladığı üçüncü ülkelerle STA akdedilmesine yönelik çabalarını yoğun biçimde sürdürmektedir. Bu kapsamda, 14 ülke/ülke grubu (Ukrayna, Kolombiya, Ekvator, Malezya, Kosova, Moldova, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Gana, Kamerun, Seyşeller, Körfez İşbirliği Konseyi Libya, MERCOSUR ve Fareo Adaları) ile hâlihazırda STA müzakereleri devam etmektedir. 12 ülke/ülke grubu (ABD, Kanada; Japonya, Hindistan, Endonezya, Vietnam, Peru, Orta Amerika Topluluğu, diğer, Afrika Karayip Pasifik Ülkeleri, Cezayir, Meksika ve Güney Afrika Cumhuriyeti) nezdinde de STA müzakerelerine başlama girişiminde bulunulmuştur. AB ile STA'sı yürürlükte olup da, Türkiye ile STA imzalamamış başlıca ülkeler Meksika, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Cezayir'dir (Doğan & Uzun, 2014, s. 333).

5. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI KONUSUNDA AB İLE YAŞANAN SORUNLAR

Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de en önemli uluslararası ticaret yöntemlerinden birisi haline gelmiştir. Diğer ülkelerle yapılan Serbest Ticaret Anlaşmaları vasıtasıyla ülkemizin ticaret hacmini arttırmak amaçlanmaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmek için Ekonomi yönetimi Serbest Ticaret Anlaşmalarını, çevre ve komşu devletleri ile dış ticaret ilişkilerinin iyileştirilmesi, ülkemizde ihracat yapan firmalara özellikle Avrupa Birliği devletlerinin ihracat yapan firmaları ve diğer ülkelerin firmaları ile denk şartlarda rekabet ortamının sağlanması, yine diğer ülkelerle uygun yatırım ortamının yaratılması ve ortak girişimler yoluyla ülkenin rekabet ortamının geliştirilmesi açısından oldukça önemli görmektedir. Yine, ülkemizin Serbest Ticaret Anlaşması yaptığı ülkelere ihracat imkânlarından faydalanmak isteyen doğrudan yabancı menşeli yatırımlarının ülkemize çekilmesini sağlayarak, dış satımın, istihdamın ve ekonomide katma değer artırılması hedeflenmektedir (Gürlel & Alkin, 2010, s. 57-58).

1990'lı yıllardan itibaren ülkemiz yeni ticaret pazarlarına ulaşmak ve ihracatta ürün yelpazesini arttırmak için Serbest Ticaret Anlaşmalarına yönelmiştir. Bunun için ilk olarak Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) devletleriyle 1992 yılında anlaşma yapılmıştır. Ülkemizin Serbest Ticaret anlaşmalarında temel unsur Avrupa Birliği Ülkeleriyle imzalanan Gümrük Birliği anlaşması olmuştur.

Genel olarak Türkiye'nin yaptığı STA'larda;

- İki ülkenin yaptığı ticarete gümrük tarifelerin ve tarife dışı engellemelerin kaldırılması,
- İkili gümrük tarifelerinde yapılan indirimlerin neden olabileceği olumsuz etkilere karşı alınacak önlemler ve bu önlemlerin temel unsurları
- Yapılan anlaşmanın etkili ve doğru bir şekilde yürütülmesi için gerekli idari yapının oluşturulması ve ortak menşe kuralları ile gümrük idareleri (GB) arasında yapılan işbirliğinin sağlanması gibi düzenlemeler yer almaktadır (Pınar, Boran, & Sevilmiş, 2013, s. 5).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bir çok çalışma serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Hatta bazı çalışmalar, eğer STA imzalayan iki ülke birbirine yakınsa ve benzer ekonomik özellikleri taşıyorsa bu ülkelerin aralarında yaptıkları serbest ticaret anlaşmalarının etkisinin daha büyük olduğu ve daha büyük bir ticaret yaratma etkisinin olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, son dönemlerde devletler kendi aralarında çeşitli anlaşmalar ve ekonomik birlikler kurarak yeni pazarlara erişmekte ve dış ticaret hacimlerini arttırmaktalar. Bu anlaşmalardan biride serbest ticaret anlaşmaları (STA)'dır. Bu anlaşmayı imzalayan devletler kendi içlerinde ticareti mümkün olduğunca serbestleştirme yoluna giderlerken anlaşma dışındaki devletlere karşı eski uygulamış oldukları

gümrük tarifelerini uygulamaya devam etmektedirler. Bunun sonucunda STA yapan devletler birbirlerinden mal alışverişini daha ucuza yaparak ekonomik açıdan sağlamış oldukları avantaj ile ticaret hacimlerini arttırmaktadırlar.

Türkiye’de yeni pazarlara ulaşarak, dış ticaret açıklarını azaltmak, sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamak, yeni istihdam imkânları yaratmak amacıyla bir çok ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Ancak, Türkiye AB ile gümrük birliği anlaşması imzalaması sebebiyle AB’nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarına uyum göstermek zorundadır. Bu çerçevede AB’nin serbest ticaret anlaşması yapmadığı ülkeler ile AB’nin onayı olmadan serbest ticaret anlaşması imzalayamamaktadır. Bu noktada, sorun, AB ile serbest ticaret anlaşması imzalayan bazı ülkelerin Türkiye ile aynı şekilde serbest ticaret anlaşması imzalamaya yanaşmamasıdır. Ya bu anlaşmalar Türkiye ile imzalanmıyor ya da anlaşmaların imzalanması çok uzun zaman almaktadır. Böyle olunca Türkiye ciddi bir haksız rekabetle karşı karşıya kalıyor. Örneğin, AB ile serbest ticaret anlaşması imzalayan bir ülke hem AB hem de bizim pazarlarımıza düşük gümrük vergisi ile mal satarken ülkemizle ticaret anlaşması imzalamadığı için o ülke pazarına bizim ihracatçımız düşük gümrük vergisi avantajı ile giremiyor. Böyle olunca birçok ülke ile var olan dış ticaret açığımız daha da artıyor. Bu haksızlığın önlenmesi için, AB sadece bir tavsiye kararı alıyor ve kendisi ile serbest ticaret anlaşması imzalayan ülkelere Türkiye ile de aynı anlaşmaları imzalamasını öneriyor. Ancak, bu tavsiye kararına bir çok ülke uymuyor ve Türkiye ile STA imzalamıyor. Türkiye’nin dış ticaretini olumsuz etkileyen bu

sorununun çözümlenebilmesi için AB ile STA imzalayan ülkeler zorunlu olarak ve AB ile aynı anda Türkiye ile de anlaşma yapmalıdırlar. Eğer bu zorunluluk AB tarafından STA anlaşması yapmak isteyen ülkelere dayatılırsa bu takdirde AB pazarına girmek isteyen ülkeler Türkiye ile de STA imzalayacak ve böylelikle Türkiye eşit şartlarda ticaret yapma imkanına kavuşacaktır. Dış ticaret açığı veren bir ülke olarak bu şartın yerine getirilmesi ülkemiz için oldukça önemlidir. Ciddi bir küresel rekabetin olduğu pazarlarda bu tür haksız rekabet uygulamaları ihracatçımızın yeni pazarlara girmesini engellediği gibi bizim pazarlarımıza ucuz gümrük vergisi ile giren yabancı ürünler ithalatımızın daha da artmasına ve dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır. Türkiye için sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasında dış ticaret dengesinin sağlanması hayati bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslan, N. (2013). Ekonomik Küreselleşme: Tarihi, boyutları ve sonuçları, ekonomik entegrasyon küresel ve bölgesel yaklaşım.
- Atalay, I. (2011). 02 15, 2020 tarihinde Türkiye'nin dış ticaretinde serbest ticaret anlaşmaları hakkında bilgi ve değerlendirme notu. TOBB,; <http://www.tobb.org.tr>, adresinden alındı
- Aydın, A. K. (2013). *Serbest ticaret anlaşmalarının yeri ve türkiye'nin dış ticaretinin geliştirilmesindeki önemi. (Erişim Tarihi: 06.03.2020)*. 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/default.en.mfa> adresinden alındı
- Doğan, A., & Uzun, A. (2014). 2014 Serbest ticaret anlaşmalarının türkiye'nin dış ticaretine etkileri. Cukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 325-343.
- Eren, M. (2013). Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaretine etkileri ve sorunlar. Maliye Finans Yazıları.
- Ertürk, E. (2002). Uluslararası iktisadi birleşmeler, teori ve Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi birleşme hareketleri. 213.
- Gürlelel, C. F., & Alkin, K. (2010). Gürlelel, C. F. ve Alkin, K. (2010). Avrupa Birliği'nin serbest ticaret anlaşmaları'na Türkiye'nin de dahil edilmesi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Hur, J., & Park, C. (2011). Do free trade agreements increase economic growth of member countries. *World Development*, 1283-1294.
- Hur, J., & Park, C. (2012). Do free trade agreements increase economic growth of the member countries? *World Development*, 40(7), 1283.

- İİB, Serbest Ticaret Anlaşmaları Kılavuzu. (2020). 04 01, 2020 tarihinde İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği. Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Kılavuzu: www.iib.org.tr. adresinden alındı*
- Karluk, R. (2007). Küreselleşen dünyada uluslararası kuruluşlar. 6. baskı İstanbul.
- Kekeç, S. (2010). Türkiye'nin Avrupa-Akdeniz ortakları ile serbest ticaret anlaşmaları. *Ortadoğu Analiz*. 85-93.
- Küçükahmetoğlu, O. (2013). *Reel entegrasyon teorisi, ekonomik entegrasyon küresel ve bölgesel yaklaşım, (Der: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Bursa:Ekin Basım Yayın Dağıtım. Bursa:Ekin Basım Yayın Dağıtım.*
- Liu, X. (2016). Trade agreements and economic growth. *Southern Economic Journal*, 82(4), 1374.
- Özer, Y. (2013). Dünya ekonomisinde bölgeselleşme hareketleri, ekonomik entegrasyon küresel ve bölgesel yaklaşımı. (H. Ç. Osman Küçükahmetoğlu, Dü.) 30.
- Öztürkler, H. (2010). *Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan serbest ticaret bölgesi türkiye için avrupa birliğine bir alternatif oluşturabilir mi?" Ortadoğu Analiz,. ortadoğu analiz.*
- Pınar, Ö., Boran, Ş., & Sevilmiş, G. (2013). Küreselleşme sürecinde yükselen aktör Serbest ticaret anlaşmaları ve Türkiye AR-GE bülten, Mart-Ekonomi. 3-9.
- Seyidoğlu, H. (2007). Uluslararası iktisat (15 Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sova, R., & Sova, A. (2009). On the bilateral trade effects of free trade agreements between the EU-15 and the CEEC-4 countries. *Review World Econ*, 145, 192.

- TUİK. (2016). *Türkiye'nin STA Ülkelerinden İthalatı (milyon bin \$)*. 02 12, 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> adresinden alındı
- TUİK. (2016). *Türkiyenin STA Ülkelerine İhracatı 1 Milyon Bin \$*. 2 20, 2020 tarihinde <https://birunituikgovtr/disticaretapp/menuzul> adresinden alındı
- Urata, S. (2002). Globalization and the growth in free trade agreements. *Asia-Pacific Review*, . 9(1), 21-32.

BÖLÜM 3

**DEVİRİM ÇİTASI, LOKOMOTİF ETKİSİ VE TERCİH
YANILTMASI: ARAP BAHARI SONRASINDA ORTADOĞU
REJİMLERİNİN KADERİ**

Dr. Burak KÜRKÇÜ¹

¹ Ticaret Bakanlığı, Bakan Müşaviri, kurkcub@ticaret.gov.tr.

GİRİŞ

Ortadoğu’da 2011 yılında peş peşe patlak veren halk protestolarının rejim karşıtı ayaklanmalara dönüşmesi sonucunda, Arap devletlerinin bir kısmında otoriter rejimler çökmüş ve bu hareketlenme literatüre Arap Baharı olarak geçmiştir. Pek çok öncü sinyale ve erken belirtiyeye rağmen, uzun yıllardır bölge ülkeleri üzerine yoğunlaşan pek çok akademisyenin ve uzmanın bu ayaklanmaları ve zamanlamasını önceden tahmin edemeyişi ise hala tartışma konusudur. Gause (2011: 11-26), bunun sebebini bölge üzerine çalışanların otoriter rejimlerin hayatta kalabilmesine ve istikrarına çok fazla odaklanmasından ötürü rejim çöküşlerini gözden kaçırmalarına bağlamaktadır. Peki bu Arap dünyasındaki otoriter rejimlerin çöküşünü önceden tahmin edebilmenin bir yolu gerçekten var mıydı? Daha da önemlisi, protestolar neden bazı ülkelerde ayaklanmaya dönüşüp rejimleri devirirken diğerlerinde aynı sonucu vermemişti?

Bu çalışmanın hazırlanma amacı da bu sorulara cevap bulabilecek farklı bir bakış açısı getirerek, Ortadoğu Arap rejimlerinin geniş protestolar ve halk ayaklanmalarının ardından hayatta kalabilmesinin veya çöküşünün arka planındaki gerekçeleri anlayabilmektir. Timur Kuran tarafından daha önce Doğu Avrupa rejimlerinin çöküşlerini anlayabilmek için geliştirilen “Tahmin edilemez tahmin edilebilirliği” kuramı ışığında Arap Baharı sürecine yaklaşan bu çalışma, seçilen vaka analizlerini inceleyerek protestoların ayaklanmaya dönüşünün ve rejimleri devirebilmesinin hangi şartlarda gerçekleşebildiği ya da hangi koşullar altında rejimlerin bu

ayaklanmalardan sonra ayakta kalabildiği hususlarını değerlendirmektedir.

İlerleyen kısımlarda, Kuran'ın devrim çitaları, çoğunluğa uyum sağlama ve tercih gizleme gibi kavramları ön plana çıkararak ortaya koyduğu kuramın ana hatları değerlendirildikten sonra otoriter rejimlerin istikrarına ilişkin literatüre genel bir bakış sunulmaktadır. Sonrasında ise vaka incelemesi olarak seçilen Mısır, Libya, Suudi Arabistan ve Ürdün'de Arap Baharı sırasında yaşanan gelişmelerin hangi sonuçları ortaya çıkardığı ve gerekçeleri detaylıca araştırılmaktadır. Böylelikle, iç ve dış faktörlerin yanında rejim tiplerinin bu sürece etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

1. OTORİTER ARAP REJİMLERİ VE LİTERATÜRE BAKIŞ

Arap Baharında neden otoriter rejimlerin bazıları devrilirken bazıları ayakta kalabildi? Bunun sebebi neydi? Yönetim biçimi ve rejim tiplerinin farklı oluşu muydu? Rejime muhalefetin cezasının farklı oluşu muydu? Liderlerin karizmatik kişilikleri miydi? Ayakta kalma stratejilerinin farklılığı mıydı? Rejimlerin oluşturuluşundaki tarihsel arka plan mıydı? Toplumsal yapıların sosyal ve ekonomik gerçekleri miydi? Bölge uzmanları tüm bu değişkenlere dair yeterli bilgiye sahip olmalarına rağmen Arap Baharının ayak seslerini neden duyamamıştı? Bu hususlar pek çok akademisyen tarafından ancak protestolar patlak verip rejimler devrildikten sonra farklı cevaplar geliştirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Bank, Richter ve Sunik (2013: 24) çok temel bir varsayımı eleştirerek başlamakta ve sosyal huzursuzluk ile siyasi direnişlerin karmaşık yapısı sebebiyle otoriter rejimlerin yıkılışını hayatta kalma stratejisinin yokluğuna eşitlemenin yanlış olacağını ifade etmektedirler. Skocpol (1979: 23) da iç düzeni sağlayarak hayatta kalma stratejilerinin, zaman içinde iç ve dış etkenler nedeniyle rejimin elitlerle, diğer sosyal sınıflarla ve diğer devletlerle zayıflayan ilişkilerine paralel olarak zayıflayacağını altını çizmektedir.

Arap Baharı sürecinde Ortadoğu Arap devletlerine bakılınca yönetim biçimi olarak monarşilerin ve cumhuriyetlerin bulunduğu görülmektedir. Lucas'ın (2004: 104) belirttiğine göre, monarşilerin, tek bir karar alıcı liderin sorgulanmadığı, sınırlandırılmadığı, denetlenmediği ve dengelenmediği sultancı rejimlere benzediğini ifade eden Cheabi ve Linz'in aksine, Tetrault bu rejimlerin sultancı yönetimlere tam uymadığı için otoriter rejim olarak sınıflandırılabilirliğini değerlendirmektedir. Yönetim biçimlerindeki farklılıkların yanında bu rejimlerin sahip oldukları kaynaklar ve ekonomik faaliyetleri itibarıyla petrol zengini rantiyeci olanlar ve olmayanlar biçiminde ayrılabilirdiği de görülmektedir.

Akademik camianın Arap ülkelerine yönelik çalışmalarına bakıldığında ilk göze çarpan hususun Gause tarafından belirtildiği gibi otoriter rejimlerin dayanıklılığına odaklanması olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu dayanıklılığa rağmen Arap Baharı boyunca yaşanan kitlesel protestolar sonucu ortaya çıkan ayaklanmalara bakıldığında,

cumhuriyeti benimseyenlerin yanında monarşiyi benimseyenlerin de bulunduğu otoriter liderin devrildikleri görülmektedir.

Arap otokratların ayakta kalabilme gücü, Gerchewski'ye (2013: 13-38) göre meşruiyet, baskı ve safına çekme biçimindeki üç ana sütun üzerine dayanmaktadır. O, otoriter rejime rıza gösterip uygulamalarına sessiz kalmak için sağlanan meşruiyet, muhalefet ve karşı güçlerin oluşumunu engellemek üzere uygulanan baskı ve sistemin devamını sağlayan safına çekme sütunlarının otokrat rejimlerin ömrünü uzatan en önemli faktörler olduğunun altını çizerek bu üçünü başarı ile sağlayan liderlerin protestoların önüne geçme şansının arttığını ileri sürmektedir. Peki bu sütunları inşa edebilmenin yöntemi nedir?

Arap ülkeleri içindeki toplumsal dinamiklerin, tarihsel miras, askeriyenin ve bürokrasinin devlet yönetimindeki rolü ve devlet-toplum ilişkisi gibi iç etkenler ile petrol kaynakları, komşu ülkeler ve büyük devletlerden gelen askeri, finansal ve diplomatik yardımlar gibi dış etkenler çerçevesinde şekillendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Hinnebusch'un (2003: 73-91) geleneksel, preatoran, neo-patrimonyal ve konsolide evreler diye ayırdığı Arap devlet oluşumunda, Osmanlı İmparatorluğundan Tanzimat Reformları ile gelen kurumsal mirasın geleneksel evrede Birleşik Krallık ve Fransa tarafından kolonilerinin korunması ve sınırların belirlenebilmesi için kullanıldığı görülmektedir (Rogan, 2009: 42).

Bu evrede İngiliz yönetimi altında olan topraklarda Osmanlının tarihsel geleneğinden esinlenerek Birleşik Krallığın yönetim sistemine benzer şekilde zaten kendilerine yabancı olmayan monarşilerin kurulması, Fransız yönetimi altındaki bölgelerde ise Fransa'ya benzer biçimde cumhuriyetlerin kurulması dikkat çekmektedir (Ayalon, 2000: 24). Ancak Ayubi'ye (1995: 88-96) göre, belirlenen bu afaki sınırlar sosyal yapıları dikkate alınmadan çizilmiş oldukları için, zayıf kurumların ve düşük seviyedeki iç meşruiyetin yarattığı sorunların üstesinden gelinmesini kolaylaştıramamıştır. Bu da, kendileri de çoğunlukla askeri darbeler ile başa gelen liderlerin ilerleyen evrelerde içteki darbe tehlikeleri ve dış tehditlere karşı lider veya yönetici aileye sadık rejim muhafızları ve istihbarat teşkilatları kurarak kritik devlet görevlerinin dağıtıldığı elitler oluşturmalarını beraberinde getirmektedir (Barany, 2011: 29). Kendine sadık bürokratik elitleri oluşturarak devlet gücü ve kaynakları bu elitler aracılığıyla yönlendiren liderler zaman zaman elitleri daha sadık olanlarla değiştirse de, elitlerin kullanımında yönetim biçimi farklarına göre ayrı yöntemler kullanıldığını da eklemek gerekir.

Burada Herb (1999: 8-11), Arap monarşilerinde yönetim biçimlerini elitlerin kullanılma şekline göre hanedanlıklar, *linchpin* ve diğerleri şeklinde ayırmakta ve hanedanlıkların daha uzun ömürlü olduğunu ifade etmektedir.² Bank, Richter ve Sunik (2014: 164) ise bu ayırım temelinde ülkelerin dağıtım stratejileri, meşruiyet kaynağı ve dış destek

²Herb Türkçe'de dingil çivisi anlamına gelen *linchpin* terimini yöntemler itibarıyla orta yolu seçen monarşiler için kullanmaktadır. Bu makalede de orijinal kullanımı ile belirtilecektir. Halliday (2000: 296) ise mutlak, yarı-anayasal, anayasal, topluluk ve ulus-altı olmak üzere beş farklı monarşi türü tanımlamaktadır.

itibarıyla farklı yöntemler izlediklerini; Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi hanedanlıkların bürokratik görevleri tekelleştirme, Ürdün ve Fas gibi *linchpin* monarşilerin bürokrasinin rutin işleyişine karışmadan siyaseti kontrol etme, ve Umman gibi hibrit monarşilerin de bu yöntemleri çok daha az kullanma eğilimi gösterdiklerini belirtmektedir.

Rejimlerin meşruiyet ede etme kaynaklarına bakıldığında ise iki temel unsurdan beslendiği ifade edilebilmektedir. Bunlardan ilki devletin toplumla olan ilişkilerinde kullandıkları din, ideoloji, gelenekler ve maddi kaynakların dağıtımını üzerine yoğunlaşmaktadır (Schlumberger, 2010: 239). Otoriter cumhuriyetlerde bu ilişkinin Batılı ve kolonici güçlere karşı mücadele eden popüler ve karizmatik lider figürü temelinde Pan-Arapçılık ile pekiştirildiği görülmekte iken, monarşilerin daha çok kabile ve akraba birlikleri ile geleneksel ve dinsel paydaşlığı ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır (Halliday, 2005: 240). Özellikle maddi kaynakların dağıtımını için uygulanan stratejilerde, otoriter cumhuriyetlerde petrol şirketlerinin millileştirilmesi suretiyle refahın topluma dağıtılarak meşruiyetin güçlendirildiği ve hanedan monarşilerde petrol gelirlerinin topluma dağıtıldığı; *linchpin* denilen monarşilerde ise bürokratik elitlerin değiştirilmesi yöntemi ile farklı grupların maddi kaynaklara erişiminin sağlandığı dikkat çekmektedir. Bu noktada da Anderson (2000: 56), monarşilerin dağıtım stratejilerini daha başarılı kullanabildikleri ve toplumu hanedan ailesiyle yakın hale getirip kontrol altında tutabildiklerini ifade etmektedir.

Burada, petrol gelirlerinin otoriter Arap rejimlerinin ayakta durabilmesi açısından ne denli önemli olduğunun altını çizmek gerekir. Bölgede tarihsel olarak ilk kez İran'da, daha sonra da Irak ve diğer ülkelerde çıkarılan petrol sayesinde (Altunışık, 2014: 76), Batılı güçlerin ekonomik çıkarlar doğrultusunda hanedan ailelerini korumaya ve varlıklarını sürdürebilmek için desteklemeye gayret ettikleri görülmektedir (Pappe, 2005: 22). Özellikle ekonomisi tamamen petrol gelirlerine bağlı olan ülkelerde maalesef bu durum bir yandan tüm ekonomiyi ve iş kollarını kontrol eden rantiyeye devlet anlayışını ortaya çıkarırken (Altunışık, 2014: 77), bir yandan da dış piyasalara aşırı bağımlılık ve Hollanda Hastalığı gibi diğer üretim sektörlerinin zayıflaması veya hiç ortaya çıkmaması sonuçlarını doğurmaktadır.³ Bunların da ötesinde petrol gelirleri sayesinde vatandaştan vergi toplama ihtiyacı olmayan rantiyeye devletlerde topluma hesap verme ya da yönetimde şeffaflık gibi anlayışların gelişmediği de dikkat çekmektedir.

Meşruiyetin kaynağı olarak öne sürülebilecek ikinci unsurun dış destek olduğu belirtilebilmektedir. Petrol gelirleri sebebiyle özellikle monarşilerin dünya piyasalarına ve Batılı güçlere aşırı bağımlı olması, türbülans anlarında komşu ülkelerden ve söz konusu Batılı güçlerden sağlanan askeri, finansal ve diplomatik desteği de beraberinde getirmektedir. Petrol şirketlerini millileştiren cumhuriyetlerde ise

³ Rantiyeye devlet konusunda Mahdavy (1970) ve Beblewi&Giacomo (1990) detaylı tartışmalar yürütmektedir. Hollanda Hastalığı ise, özetle petrol gibi tek bir kaynağın yoğun olduğu ülkelerde tüm ekonominin bu sektöre yoğunlaşması sebebiyle diğer sektörlerin zayıflamasını ve ekonominin kırılganlaşmasını ifade etmektedir. Corden (1984) bu konuda detaylı bir inceleme yapmaktadır.

bunalım dönemlerinde bu desteğin gelmediği ve rejimin ayakta kalabilmesinin daha da zorlaştığı ifade edilebilir (Owen, 2014: 37-61). Meşruiyet kaynağı olarak kullanılan dış desteğin ne ölçüde sağlanacağı ise olası bir toplumsal protesto anında komşu ülkelerin kendi rejimlerine bu protestoların sıçrama riskine ve ilgili ülkenin jeostratejik önemine bağlı olmaktadır.

Arap Baharı sürecinde, ilk olarak Tunus'ta başlayan protestoların diğer komşu ülkelere de sıçrayarak protestoları tetiklediği ve ilk protestolardan etkilenerek cesaretlenen diğer ülke toplumlarının da ayaklanmaya başladığı değerlendirilmesi de literatürde sıklıkla tartışılmaktadır.⁴ Ancak, hem öncü protestolardan ders çıkaran otoriter liderlerin ayakta kalabilmek için yeni mekanizmalar ve daha baskıcı bir ortam oluşturabileceği, hem de her toplumun iç ve dış dinamiklerinin farklılık göstereceği düşünüldüğünde, ayaklanmaların rejimleri devirebilmesinin gerekçesinin bu tetiklenmenin dışındaki bazı faktörler olacağı ifade edilebilir.

Özetle, kitlesel protestolar veya toplumsal ayaklanmalar esnasında otoriter Arap rejimlerinin ayakta kalabilmeleri ciddi ölçüde iç ve dış etkenlere bağlı olmaktadır. Bu etkenler aynı zamanda bu protestoların arka planını oluşturan toplumsal memnuniyetsizliklerin de ortaya çıkış gerekçelerini hazırlamaktadır. Kuramsal çerçevenin oluşturulduğu sıradaki bölümde, bu etkenlerin beklenti ve ihtiyaç itibarıyla toplumun

⁴ Bu konudaki uzun tartışmalar Weyland (2012) tarafından özetlenmektedir.

farklı gruplarının devrim çıtalarını nasıl şekillendirdiği ve ne şekilde etkilediği incelenecektir.

2. DEVRİM ÇITALARI VE LOKOMOTİF ETKİSİ

Otoriter rejimlerin askeri darbeler, sivil halk ayaklanmaları ya da kitlesel protestolar ile devrilmelerinin ardından, uzmanlar ve akademisyenler bu rejimlerin devrilmelerinin kaçınılmaz olduğunu ve gerekçelerini çok rahatlıkla açıklarken, neden hiçbiri bu kadar kaçınılmaz olduğunu iddia ettikleri bu olayları bir gün öncesinde tahmin edemezler? Timur Kuran (1991: 16), Doğu Avrupa ülkelerinde 1989 yılında ardı ardına meydana gelen devrimlerin önceden nasıl tahmin edilebileceğine dair kuramsal çerçevesini ortaya koyarken, yapısalcı teorinin akılcı tercih yaklaşımına ya da göreceli mahrumiyet teorisinin ekonominin kötü gidişinden duyulan rahatsızlığa odaklanan anlayışlarının, otoriter rejimleri deviren sosyal protestolar ve halk ayaklanmalarını açıklamada yetersiz kaldığını belirtmektedir. Bunun için de bu süreçlerin arka planlarını izah edebilmek amacıyla devrim çıtaları, lokomotif etkisi (*bandwagon*), bireylerin özel ve kamusal tercihleri ve bu tercihlerde yanılma gibi kavramları ortaya koymaktadır.

Otoriter rejimlerde, iktidara yönelik muhalefetin cezalandırılacağı endişesiyle bireyler rejime dair memnuniyetsizliklerini kendilerine özel tutup dışarıya farklı yansıttıklarından dolayı iktidara yönelik kitlesel bir protesto tehlikesi olmadığı ve muhalefet derecesinin sıfır olduğu düşünülmektedir. Bu endişenin yanında kitle iletişim araçları ve

kanalları da rejim tarafından sıkı şekilde kontrol edildiğinden bireyler birbirinin memnuniyetsizliğinden haberdar olamamakta ve bu da muhalefet etme halinde cezalandırılma endişesini iyice arttırmaktadır. Ancak bir noktada, otoriter yönetimin uygulamaları öyle bir hal alır ki, cezalandırılma korkusuyla bireylerin kendilerine özel tuttıkları iç tercihleri psikolojik olarak gizlenemez hale gelmekte ve dışarıya yönelik yanılmayı imkânsız hale getirmektedir.⁵

Bu seviyeler için bireysel devrim çıtaları tabirini kullanan Kuran'a göre çıtalar her bireyde farklı olabilmekte; yaşlı bir kadına işkence yapıldığı iddiaları bir birey için patlama noktası olabileceken, diğer bir birey için sokaktaki kimsesiz bir çocuğun sebepsiz yere polis tarafından tokatlanması yeterli olabilmektedir. Kuran'a (1991: 18) göre içsel tercihini dışarıya yansıtarak protestoyu başlatan bireyin ardından kalabalık kitlelerin sokağa dökülüp dökülmeyeceği ise lokomotif etkisinin var olup olmadığına bağlıdır. Bu tür protestoların yapılan sosyal reformların ardından oluşan görece özgürlükçü ortam sebebiyle artma eğilimi gösterdiğini de ekleyen Kuran (1991: 24), belirli bir orandaki kalabalığın protestoya dahil olmasıyla birlikte rejime muhalefet etmenin cezalandırılacağı endişesinin azalacağı ve rejimin devrilmesi halinde bunun bir ödüle dönüşeceği düşüncesiyle bu protestoların ayaklanmalara dönüşüp otoriter yönetimleri indireceği sonucuna varmaktadır. Devrim çıtalarının düşüşü, lokomotif etkisiyle bireylerin birbirini tetikleme biçiminde olabileceği gibi iç veya dış bir

⁵ Kuran (1991: 18), psikolojik maliyeti kişinin kendine saygısını kaybetmesi olarak izah etmektedir.

faktörle tüm bireylerin devrim çıtalarında topyekûn bir inişle de gerçekleşebilmektedir.

Bir örnekle açıklanacak olursa, otoriter bir liderin yönettiği 10 kişilik grupta iki kişi liderin yaşlı üyeye tokat atması halinde, üç kişi ise çocuk üyeye hakaret etmesi halinde başkaldırıldığı varsayılmaktadır. İki kişi altı üyenin başkaldırması halinde başkaldırıya dahil olurken, yaşlı ve çocuk üye her ne olursa olsun protesto etmekte; kalan son üye ise her ne olursa olsun lideri desteklemektedir. Otoriter liderin yaşlı üyeye tokat atıp aynı anda çocuk üyeye hakaret ettiği bir durumda beş üyenin daha başkaldıracağı, bunun da toplamda yedi kişiye ulaşan başkaldırıya iki üyenin daha dahil olacağı sonucunu getireceği görülmektedir. Böylelikle dokuz üyenin lidere muhalefet etmesiyle otoriter liderin devrileceği anlaşılmaktadır.

Bu kuramsal yaklaşımı vakalara uygularken, bireyleri temsil ettikleri toplumsal kesimin örnekleme olarak kabul etmek ve devrim çıtalarını bu toplumsal kesimin beklenti ve ihtiyaçları ekseninde modellemek doğru olacaktır. Aşağıdaki birkaç örnek senaryodan da anlaşılacağı üzere, toplumun belli kesimlerinin başlattığı muhalefetin kitlesel protestolara dönüşmesi belli koşullar halinde gerçekleşebilmektedir.

Tablo 1: Devrim Çıtaları Vaka Senaryoları

<p>Muhalefetin büyüklüğünün S, toplumsal grupların tercihlerinden kaynaklı devrim çıtalarının T, bir olay sonrasında aynı grupların değişen yeni çıtaları T' olduğu kabul edilmektedir. "T=0" ise grup her koşulda muhalefet ediyor, "T=100" ise grup her koşulda rejimi destekliyor, "T=X" ise protestoya katılması için toplumun yüzde kaçının protesto etmesi halinde protestoya dahil olacağını gösteriyor.</p>	
Vaka 1: Lokomotif Etkisiyle Rejimin Devrildiği Bir Protesto	<p>Toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına göre 10 gruba ayrılıp (öğrenci, kolluk kuvvetleri, iş dünyası gibi) her birinin dışarıya yansıttıkları tercihlerinin T= (0,20,20,30,40,50,60,70,80,100) olarak varsayıldığı bir vakada, toplumun yalnızca yüzde 10'unun muhalefette olduğu görülmektedir. Toplumun yüzde 20'sinin protestoya dahil olması halinde, sokağa incek olan ikinci grubun devrim çıtasını 20'den 10'a düşürecek olan bir olayın gerçekleşmesinin ardından yeni devrim çıtaları T'=(0,10,20,30,40,50,60,70,80,100) olmaktadır. Böylelikle, üçüncü gruptan dokuzuncu gruba kadar tüm grupların lokomotif etkisiyle birbirini tetikleyerek protestolara katıldığı ve yalnızca T=100 olan son grubun rejimi desteklemeye devam ettiği görülmektedir. Bu da, rejimin devrilmesiyle sonuçlanmaktadır.</p>
Vaka 2: Dış veya İç Faktörlerle Devrim Çıtalarının Topyekün İnişi ile Rejimin Devrildiği Bir Protesto	<p>İlk örnektekiyle aynı şekilde devrim çıtaları T=(0,20,20,30,40,50,60,70,80,100) olan bir toplumda tüm kesimleri olumsuz etkileyecek bir yasanın yürürlüğe girmesi ya da dış kaynaklı bir gelişmenin tüm toplumun devrim çıtalarını her daim rejimi destekleyen grup haricinde 10 birim aşağı çektiği ve yeni çıtaların T'=(0,10,10,20,30,40,50,60,70,100) olduğu varsayılmaktadır. Bu durumda muhalefetin yüzde 90'a çıktığı ve son grup hariç tüm grupların protestolara dahil olarak rejimi devirdiği görülmektedir.</p>
Vaka 3: Lokomotif Etkisi Gerçekleşmediği İçin Rejimin Kurtulduğu Bir Protesto	<p>Bu örnekteki toplumda devrim çıtaları T=(0,20,30,30,40,50,60,70,80,100) iken, birinci vakadakinine benzer şekilde gerçekleşen bir olay sonucunda devrim çıtalarının T'=(0,10,30,30,40,50,60,70,80,100) olduğu; ancak çıtası 30 olan üçüncü grubu tetikleyecek seviyede bir değişim olmadığı için lokomotif etkisinin gerçekleşmediği ve muhalefet büyüklüğünün rejimi deviremediği görülmektedir.</p>
Vaka 4: Dış veya İç Faktörlerle Devrim Çıtalarının Topyekün İnişine Rağmen Rejimin Kurtulduğu Bir Protesto	<p>Başlangıç çıtaları T= (0,30,30,30,30,30,30,30,100) olan bir toplumun ikinci vakadakinine benzer bir etkiye maruz kaldığı senaryoda yeni çıtalar T'=(0,20,20,20,20,20,20,20,100) haline gelmektedir. Toplumun yalnızca ilk grubunun protestoya dahil olduğu, ikinci gruptan dokuzuncu gruba kadar olanları tetikleyecek yüzde 20'lik muhalefetin oluşmaması sebebiyle protestolar başarısız olmakta ve rejim ayakta kalmaktadır.</p>

Kuran'ın çizdiği bu kuramsal çerçeveyi Arap Baharı sürecinde rejimlerin yıkılma veya ayakta kalma sürecini analiz edebilmek için kullanmak mümkün müdür? Protestoları başlatıp halk ayaklanmalarını tetikleyebilecek sosyal güçler olarak Arap ülkelerindeki toplumları

sahip oldukları ağırlık itibarıyla gruplara ayırmak, lokomotif etkisini anlayabilmek açısından önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu noktada, rejim yöneticisi aile, ordu, rejime sadık muhafızlar, bürokrasi, elitler, gençlik, işçiler, şehirli halk ve azınlıklar gibi toplumsal grupların ülke içindeki otoriter rejimi destekleme veya rejime muhalefet etme açısından temel sosyal güçler olduğu değerlendirilebilir. Bu grupların Arap Baharı öncesindeki devrim çıtalarını birebir olarak ölçebilmek zor olmakla birlikte, iç ve dış etkenlerin yanında çeşitli veri setlerinden faydalanarak hangi yönde seyrettiklerini tespit etmek mümkün görünmektedir.

Ortadoğu Arap ülkelerinin her birinde bu grupların varlığı ve ağırlığı değişebileceğinden, vaka incelemelerinin yer aldığı bir sonraki kısımda hangi toplumsal grupların analiz edileceği ve bunun gerekçeleri belirtilmektedir. İncelenecek vakalar seçilirken de birer tanesi rantiyeye devlet özellikleri sergilemek üzere ikişer adet monarşi ve cumhuriyet belirlenmektedir. Böylelikle, farklı yönetim biçimi ile iç ve dış etkenler açısından farklı gelişmeler yaşamış rejimlerin Arap Baharı sürecinde nasıl bir seyir izledikleri de analiz edilebilecektir. Bu çerçevede, Mısır, Libya, Suudi Arabistan ve Ürdün bu hususlar ışığında değerlendirilmekte ve devrim çıtalarının lokomotif etkisiyle düşerek ayaklanmaları tetiklemesinin arkasında yatan sebepler incelenmektedir.

3. ARAP BAHARI VE DÖRT ÜLKE İNCELEMESİ

2010 yılında Tunus'ta başlayan protestoların kitlesel halk ayaklanmalarına dönüştüğü Arap Baharı; Mısır, Libya, Tunus, Yemen gibi cumhuriyetler ve Kuveyt, Umman gibi monarşilerde rejimin devrilmesi veya hükümetlerin istifası ile sonuçlanmıştır. Bahreyn ve Fas başta olmak üzere pek çok monarşide de büyük çaplı protestolar sert şekilde bastırılmış, Suudi Arabistan'da ise protestolar çok sönük olarak başlayıp hızlıca sonlanmıştır.

Toplumların yöneticilere ilişkin memnuniyetsizliklerinin kaynağı olarak otoriter liderlere karşı ayaklanmaların sebeplerinin ne olabileceği düşünüldüğünde, gelir adaletsizliği, işsizlik, düşük yaşam standartları, yolsuzluk ve baskı gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Ancak bu unsurların otoriter Arap rejimlerinin çökmesi için yeterli olmadığı Arap Baharı sürecinde anlaşılmış ve ön plana çıkmayan farklı değişkenlerin de dikkate alınma ihtiyacını doğurmuştur. Bu çerçevede, Kuran'ın tahmin edilemez tahmin edilebilirliği kuramını bu rejimlerde test edebilmek üzere devrim çıtalaları, tercih yanılması ve lokomotif etkisini inceleyebilecek değişkenlerin yer aldığı aşağıdaki tablo (Tablo-2) hazırlanmıştır.

Tablo-2: Ülkeler ve Değişkenler (Arap Baharı Öncesinde)

Ülke	Mısır	Libya	Ürdün	S. Arabistan
Yönetim Biçimi	Otoriter Cumhuriyet	Otoriter Cumhuriyet	Monarşi (linchpin)	Monarşi (Hanedanlık)
Ekonomik Altyapı	Petrol Zengini Değil	Petrol Zengini (Şirketler Millileştirilmiş)	Petrol Zengini Değil	Petrol Zengini
Nüfus GINI İşsizlik ⁶	82 milyon 30,8 % 9	6,2 milyon 33,7 % 17,6	4,9 milyon 35,4 % 12,5	27,4 milyon 45,9 (2013) % 5,5
Toplumsal Gruplar	T7: Aile ve Elitler T6: Polis T5: Ordu T4: Bürokrasi T3: Şehirli Halk T2: İşçiler T1: Gençler	T7: Aile ve Elitler T6: Muhafızlar T5: Ordu/Kolluk T4: Bürokrasi T3: Şehirli Halk T2: Dışlanmışlar T1: Gençler	T7: Aile ve Elitler T6: Ordu/Kolluk T5: Bürokrasi T4: Şehirli Halk T3: İslamcı Gruplar T2: İşçiler T1: Gençler	T6: Aile ve Elitler T5: Ordu/Kolluk T4: Bürokrasi T3: Şehirli Halk T2: İslamcı Gruplar T1: Gençler
Meşruiyet Kaynağı	İç ve Dış Etkenler Negatif Etkili	İç Etkenler Pozitif, Dış Etkenler Negatif	İç ve Dış Etkenler Pozitif Etkili, Haşimi Ailesinin dinsel ve tarihsel iddiaları	İç ve Dış Etkenler Pozitif Etkili
Baskı Seviyesi	Yüksek Toplumsal Baskı Zayıf Siyasi Özgürlükler ve Toplumsal Haklar	Yüksek Toplumsal Baskı Zayıf Siyasi Özgürlükler ve Toplumsal Haklar	Orta Seviyeli Toplumsal Baskı Kısmen Güçlü Siyasi Özgürlükler ve Toplumsal Haklar	Yüksek Toplumsal Baskı Zayıf Siyasi Özgürlükler ve Toplumsal Haklar
Safına Çekme Yöntemi	Sert Cezalar	Rant dağıtımı ve sert cezalar	Bürokratik elitlerin değişimi	Rant dağıtımı

⁶ Veriler <https://data.worldbank.org/> internet sitesinden derlenmiştir.

3.1. Mısır

Geçmiş yıllara göre ekonomik performansı göreceli olarak daha iyi olan Mısır'daki Mübarek rejiminin Arap Baharı ile birlikte devrilmesi nasıl açıklanabilir? 18 Ocak 2011'de Başkanlık Sarayı önünde bir protestocunun kendisini ateşe vermesiyle tetiklenen protestoların, polis tarafından 300 kişinin öldürülmesiyle birlikte halk ayaklanmasına dönüşmesinin arkasında yalnızca ekonomik gerekçeler mi vardı?

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere, petrol geliri olmayan otoriter bir cumhuriyet yönetimi altındaki Mısır toplumunu sosyal gruplar itibarıyla Mübarek ailesi ve elitler, polis, ordu, bürokrasi, şehrli halk, işçiler ve gençler olarak ayırmak mümkündür. Mübarek ailesi ve elitlerin protestoları desteklemeyeceği ve her daim rejimin yanında olacağı (T7=100); gençlerin ve işçilerin ise rejimin karşısında ve protestoları desteklemeye hazır olacağını (T1 ve T2=0) ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bunun bir sebebi olarak, sağlık alanındaki gelişmeler sayesinde önceki yıllarda çocuk ölüm oranlarında yaşanan hızlı düşüşle birlikte neredeyse iki katına çıkan genç ve eğitimli nüfusun işsiz kalması;⁷ ikinci sebebi olarak da yakın zamanda işçi haklarına yönelik getirilen ciddi kısıtlamalar sebebiyle işçilerde artan memnuniyetsizlik belirtilebilir.

⁷Birleşmiş Milletler 2010 Mısır Kalkınma raporuna göre 82 milyon nüfusa sahip Mısır'da protestolar öncesinde toplam işsizliğin yüzde 50'sini gençler oluşturmaktadır.18-29 yaş arası genç nüfusun yüzde 58'inin iş gücünün dışında kaldığı, kadınlarda bu oranın yüzde 83 ile erkeklerin üç katı olduğu görülmektedir. Bkz http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/243/egypt_2010_en.pdf.

Toplumun diğ er gruplarını oluşturan rejime sadık polis gücünün rejimin yanında pozisyon aldığı, ancak bürokrasinin, ordunun ve nüfus itibarıyla çoğunluğu oluşturan şehirli halkın rejimden ne ölçüde memnun olduğu hususunun devrim ç ıtalarını düşürebilmede ve lokomotif etkisini tetikleyebilmede kritik önemde olduğu değerlendirilmektedir.

Gerchewski (2013: 20-24), otoriter rejimlerin toplumdaki meşruiyet derecesinin anlaşılabilmesi için sağlıklı yaşam standartları, eğitim seviyesi ve ekonomik gelir gibi verilerin ölçüldüğü İnsani Gelişmişlik Endeksine (HDI), baskı seviyesinin anlaşılabilmesi için ise “Cingranelli-Richards İnsan Hakları Veri Seti” veya *Freedom House* tarafından yayınlanan “Siyasi Haklar ve Özgürlükler Verileri”ne bakılmasının faydalı olacağını değerlendirmektedir. Bu noktada Mısır’ın HDI endeksinin Arap Baharı öncesindeki son on yılda 0,66 seviyesinde olduğu ve yükseliş trendi göstermekle birlikte pek başarılı sayılamayacağı değerlendirilmektedir.⁸ Öte yandan siyasi haklar ve özgürlükler noktasında protestolar öncesindeki on yıl boyunca kritik ç ıta olarak belirlenen 5,5 değerinin üstünde seyreden endeks verileri sebebiyle toplumun özgür olmadığı değerlendirilen Mısır’da, rejime yönelik memnuniyetsizliğin yüksek olduğu değerlendirilmektedir.⁹

⁸Ülkeler iç i HDI verileri <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/EGY> sitesinden derlenmiştir.

⁹Veriler <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives> ve <http://www.humanrightsdata.com/p/data-documentation.html> internet sitelerindeki veri setlerinden derlenmiştir.

Dünya gıda fiyatlarının yükseldiği bir dönemde şehirli halkın yüzde 22'sinin yoksulluk sınırının altında yaşadığı,¹⁰ petrol geliri bulunmadığı için rejimin dağıtım stratejisi uygulayarak safına çekme yöntemini kullanmadığı, Sıkı Yönetim Kanunu sebebiyle polisin vatandaşa sert tutumuyla birlikte baskının yüksek olduğu ve başta Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal olmak üzere ailenin yolsuzluk ve rüşvetle anıldığı bir atmosferde şehirli halkın ve bürokrasinin devrim çıtalarının düşük olduğunu ve protestolara katılmaya yakın olduklarını belirtmek yerinde olacaktır.¹¹ Bunlara olası bir darbe riski sebebiyle Mübarek ailesinin orduya mesafeli ve temkinli duruşu, İsrail ile iyi ilişkileri sebebiyle komşu Arap ülkelerinin destek sağlama konusunda isteksizliği ve ABD Başkanı Obama'nın 2009 yılında Kahire'de yaptığı yolsuzluk, insan hakları ve şeffaflık konularında uyarıcı mahiyetteki konuşması da eklendiğinde dış etkenlerin de protestolar esnasında devrim çıtalarını düşürecek etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Bu gelişmeler ışığında, Mübarek ailesi, elitler ve polis kuvvetleri haricindeki tüm toplumsal grupların ilk protestolar sonrasında lokomotif etkisi ile birbirlerini tetikledikleri ve devrim çıtalarını düşürdükleri; ordunun da protestolara sessiz kalıp askeri darbe ile rejimi devirdiği anlaşılmaktadır (Barany, 2011: 32). İletişim kanallarının

¹⁰Ortalama bir Mısır vatandaşının gelirinin yüzde 40'ını gıdaya harcadığı ve bu oranın fakirlik sınırına yaklaştıkça arttığını belirtmek gerekir. Bkz "The Status of Poverty and Food Security in Egypt Preliminary Summary Report"
<http://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/ena/wfp257467.pdf>.

¹¹ "Global Competitiveness Report 2012-13" için bkz
http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf;
Ayrıca bkz Kigundu&Uruthirapathy (2013:..272).

baskı altında tutulduğu bir ortamda sosyal medya platformları sayesinde birbirinin kişisel tercihlerinden haberdar olabilen ve rejim tarafından cezalandırılma endişesinin artan protestolar sebebiyle azalacağı inancı da eklendiğinde, toplumsal grupların tercih yanılması bir kenara bırakmaları ve gerçek düşüncelerini belirtmeye başlamaları da lokomotif etkisini hızlandırıp devrim çitalarını düşüren bir işlev görmüştür.

3.2. Libya

Libya’da kendisi de 1969’da yaptığı askeri darbe ile başa gelen ve sonrasında kendisine yapılan dört askeri darbeyi savuşturan Muammer Kaddafi’nin kurduğu Cemahiriye sistemi, Arap Baharı sürecinde ayakta kalmasına rağmen NATO’nun müdahalesiyle devrilmiş olması sebebiyle ilginç bir vaka örneği sergilemektedir. Göreve gelir gelmez kendisine sadık ve rejimi korumakla görevli paramiliter yapılanmalar oluşturan Kaddafi, petrol şirketlerini millileştirerek Batılı güçlerin ilk günden itibaren tepkisinin merkezine oturmuştur. ABD ambargosu, yüksek seviyedeki yolsuzluk ve zayıf kurumsal kapasitesi sebebiyle genç işsizliğin yüksek olmasına ve altyapının oldukça kötü durumda olmasına rağmen protestolar esnasında Kaddafi rejimi nasıl ayakta kalabilmiştir? İlk protestoları sert polisiye tedbirlerle bastırabilmesine rağmen 2011’de neden yıkıldığı ise cevap bulunması gereken bir sorudur.

HDI endeksi 0,75 seviyeleriyle Mısır’a göre daha iyi olan Libya’nın siyasi haklar ve özgürlükler endeksinde en kötü derece olan 7 ile

toplumsal özgürlüklerin hiç bulunmadığı bir ülke olarak sınıflandırıldığı ilk belirtilmesi gereken husustur. Aile, elitler, sadık muhafızlar ve ordunun tamamen Kaddafi'nin kontrolünde olduğu belirtilebilmekle birlikte, her an bir darbe yapılacağı endişesiyle bizzat kendi tarafından seçilen ordu ve elitlerin tepe yöneticilerini sık sık idam ettirerek yerine yenilerini getirmesinin, bu grupların rejimi destekleme konusundaki istekliliğini azalttığına da altını çizmek gerekir. Diğer taraftan altyapı sorunları sebebiyle yaşam koşullarındaki güçlükler, yolsuzluk ve elitler arası çekişmeler sebebiyle kaynaklara erişimde yaşanan problemler ve artan genç işsizlik bir araya geldiğinde (Owen, 2014: 100), gençlerin devrim çitalarının oldukça düşük olduğu ifade edilebilir. Buna Kaddafi tarafından uzun yıllardır sistemden dışlanmış olan kabileler de eklendiğinde, protestolar ve ayaklanma için hazır iki toplumsal grubun (T1 ve T2=0) varlığından bahsetmek yanlış olmayacaktır.

ABD ambargosunun uygulandığı dönemde ekonomik kaynaklar oldukça sınırlı iken millileştirdiği petrol şirketleri sayesinde elde edilen gelirleri dağıtmak suretiyle bunalımlı anlarda iç meşruiyetini güçlendiren Kaddafi'nin, bu meşruiyeti artan nepotizm ve kabile kayırmacılığı sebebiyle Arap Baharı öncesinde kaybetmeye başladığını ifade etmek gerekir.¹² Ancak nüfus olarak Mısır'a göre oldukça küçük oluşu ve rejim tarafından cezalandırılma riskinin çok fazla olmasının, kişisel tercihleri gizli tutarak tercih yanıltma durumunun yüksek

¹²Vandewalle (1998:158) Libya'nın dağıtım stratejisinin monarşilere oldukça benzediğini eklemektedir.

olmasına ve lokomotif etkisinin düşük kalmasına sebep olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, protestoların başkent Trablus yerine Bingazi’de başlamış olması da lokomotif etkisinin düşük seyretmesi ve Kaddafi’nin rejiminin ilk etapta ayakta kalabilmiş olmasının bir diğer gerekçesidir. Bu aşamada, Kaddafi’nin protestoları bastırmak için kendi ordusuna güvenmemiş olması sebebiyle Çad gibi komşu ülkelerden paralı askerler getirmesi, ordu içinde milli hassasiyetler taşıyan grupların devrim çıtalarını düşürmüş ve rejime olan sadakatlerini sorgulamalarına sebep olmuştur. Buna NATO’nun paramiliter grupları havadan bombardıman altına alması ve protestoculara teçhizat yardımı yapması da eklenince, rejim tarafından cezalandırılma riski düşmüş ve tüm grupların devrim çıtaları tıpkı kuramsal çerçeve bölümündeki iki numaralı senaryoda olduğu gibi topluca düşmüştür. Böylelikle, dış etkenlerin de negatif yönde seyrettiği bir atmosferde Kaddafi rejimi bu defa ayakta kalamamış ve yıkılmıştır.

3.3. Ürdün

90.000 kilometrekare içindeki altı milyonluk nüfusuyla *linchpin* özellik sergileyen bir monarşi durumundaki Ürdün (Bank, Richter ve Sunik, 2014: 168-171), Alon’a (2007: 148) göre kuruluş aşamasında düşük seviyede şiddet ile kabilelerin entegrasyonu biçiminde kurulduğundan iç işlerindeki pek çok alanda yetki farklı gruplara dağıtılmıştır. Bu sebeple de kraliyet ailesi bir yandan ordu ve meclis arasında bir denge gözetirken, bir yandan da bürokratik yönetim pozisyonlarını doğrudan elinde tutmak yerine içerideki çoğulcu koalisyonlara göre farklı gruplara dağıtarak safına çekme stratejisi uygulamayı tercih etmiştir.

HDI verileri itibarıyla Arap Baharı öncesindeki on yıl boyunca 0,73 gibi göreceli olarak önceki iki örnekten daha iyi performans sergileyen Ürdün'ün siyasi haklar ve özgürlükler noktasında da indeks olarak 5,5 puanın biraz altında yer alarak kısmen toplumsal özgürlükleri sağladığı görülmektedir. Ekonomik eşitsizlik noktasında çok da iyi bir seviye yakalayamayan Ürdün'de, Arap Baharı öncesinde yürürlüğe giren siyasi liberalleşme paketinin özellikle geniş İslamcı grupların işine yaradığı ve mecliste ciddi oranda koltuk sahibi olduklarını vurgulamak gerekir. Bunun da rejim tarafından cezalandırılma endişesini azaltacağı düşünüldünce, protestoların nasıl hızlı şekilde yayıldığını anlamak daha kolay olmaktadır. O halde, hızla yayılan protestolar Ürdün'deki rejimi nasıl oldu da devirmeyi başaramadı?

Petrol zengini olmadığı için kaynak dağıtımını yapamayan Haşimi ailesinin tarihsel ve dinsel meşruiyet iddiaları çerçevesinde şekillenen rejim, sosyal çoğulculuğu kullanarak toplumun farklı sosyal güçleri arasında denge kurmayı tercih etmiştir (Lucas, 2004: 112). Bu noktadan bakıldığında aile ve elitler, ordu ve kolluk kuvvetleri, bürokrasi ve şehirli halkın büyük kısmının rejime bağlı şekilde yüksek devrim çıtasına sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak, finansal enstrümanlara erişim zorlukları, yüksek vergi oranları, siyasi istikrarsızlık ve işçi haklarını kısıtlayan düzenlemelerin de aksi yönde ilerleyerek gençlerin ve işçilerin devrim çıtasını düşük tuttuğunu da eklemek gerekir. Ürdün'de protestoları asıl tetikleyen grubun ise, bahsedilen siyasi özgürlükler sonrasında oldukça güçlenen İslamcı oluşumlardan Müslüman Kardeşler olması dikkat çekicidir.

Normal şartlar altında gençlerin ve işçilerin de Müslüman Kardeşler tarafından körüklenen protestolara dahil olarak lokomotif etkisini tetiklemesi beklenirken, iki temel unsurun bunu engellediği anlaşılmaktadır. Birincisi, petrol kaynağı olmamasına rağmen ABD gibi Batılı güçlerden ve petrol zengini komşu Arap rejimlerinden ciddi oranda diplomatik ve finansal destek sağlayan Ürdün rejimi,¹³ safına çekme yöntemlerini uygulayabilecek ekonomik kaynaklara da protestolar esnasında erişme şansını yakalamıştır. İkincisi ise, Batılı güçler ve komşu rejimler tarafından büyük bir tehlike olarak görülen Müslüman Kardeşler yapılanması, Ürdün toplumu içinde de rahatsızlık oluşturması sebebiyle protestoları ayaklanmaya dönüştürebilecek bir lokomotif etkisini oluşturamamıştır. Böylelikle, anayasal reformların yanında uygulanan maaş iyileştirmeleri gibi dağıtım stratejileri sayesinde protestolar çok fazla büyümeden sonlanmış ve Ürdün rejimi ayakta kalmayı başarmıştır.

3.4. Suudi Arabistan

Mısır'ın iki katına yakın toprak büyüklüğüne rağmen üçte biri kadar nüfusa sahip olan Suudi Arabistan, Arap Baharı öncesinde Ortadoğu'nun en büyük petrol üreticisi olarak çeşitli ekonomik ve sosyal problemlerle karşılaşmış olsa da, ciddi bir protesto görmeden hanedanlık rejimini ayakta tutmayı başarmıştır.

¹³“US Supports Jordan’s King Abdullah Over Fuel Protests” metni için bkz <http://www.voanews.com/content/us-support-jordan-abdullah/1547111.html>.

Arap Baharı öncesinde HDI verileri 0.8 civarındaki seviyesiyle diğer Ortadoğu Arap ülkelerine göre oldukça iyi olan Suudi Arabistan'ın, siyasi haklar ve özgürlükler açısından 7 puan ile en kötü seviyede olduğu ve toplumsal özgürlüklerin neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. Ekonomik ve sosyal açıdan finans enstrümanlarına erişim sıkıntısı, eğitilmiş genç işsizliğin yüksekliği, işçi haklarına yönelik kısıtlamalar gibi diğer örnek ülkelerle aynı sorunları yaşamasına rağmen, Suudi Arabistan rejiminin petrol gelirleri sayesinde uyguladığı dağıtım stratejilerinin iç meşruiyetini güçlendirdiği ve toplumsal grupların devrim çıtalarını yüksek tuttuğu ifade edilebilir.

Vahhabi anlayışın temsilcisi ve kutsal şehirler olan Mekke ile Medine'nin koruyucusu sıfatıyla tarihsel, dinsel, geleneksel unsurlarla iç meşruiyetini güçlendiren Suudi ailesinin bürokrasi ve ordunun tepe yönetimini büyük oranda kontrol edişi, Hollanda Hastalığı sebebiyle petrol harici sektörlerin zayıf kalmasından ötürü toplumun dağıtım stratejilerine oldukça açık hale gelişi, rejimin kamu istihdamı, sosyal refah uygulamaları ve devlet teşvikleri yoluyla insanları ekonomik açıdan ayakta tutuşu sayesinde (Altunışık, 2014: 78), toplumun farklı gruplarının (T3, T4, T5 ve T6) devrim çıtalarının yüksek olması sağlanmış ve rejime olan destek devam etmiştir. Devrim çıtalarının yüksek oluşu ve rejime desteğin yüksek oluşunda İslamcı grupların ve ulemanın şehirli halk üzerinde ciddi bir dini etkisinin oluşunu da eklemek yerinde olacaktır.

İşçiler ve gençlerin devrim çıtalarına bakıldığında, zaten kamu istihdamı dışındaki iş alanlarının oldukça sınırlı oluşu sebebiyle dağıtım stratejilerine açık olan bu iki toplumsal grubun protestolara dahil olmaya hazır olabileceği ilk etapta düşünülebilir. Ancak, bir yandan toplumsal özgürlüğün olmadığı bir atmosferde rejim tarafından cezalandırılma riskinin yüksek olması, diğer yandan dağıtım stratejilerine bağımlı diğer toplumsal kesimlerin protestolara destek vermeyebileceği hususları bir arada değerlendirildiğinde, gençlerin ve işçilerin de kişisel tercihlerini gizli tutmaya yöneleceği ve tercih yanılması tercih edeceklerini ifade etmek isabetli olacaktır. Bunlara zaten Batılı güçler ve komşu rejimlerden sağlanan dış destek de eklendiğinde, sosyal protestoların kitlesel ayaklanmalara dönüşmeyişi ve rejimin ayakta kalışı anlam kazanmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal protestoların kitlesel halk ayaklanmalarına nasıl dönüştüğünü ve otoriter Arap rejimlerinin yıkılmasına sebep olan unsurların neler olduğunu, yalnızca ekonomik problemler ve sosyal baskı ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bireylerin yönetimlerden duyduğu memnuniyetsizlikleri gösterme biçimi için öne sürülen akılcı tercih kuramları da bu rejimlerin yıkılma veya ayakta kalma gerekçelerini izah edememektedir. Bu makalede yapılan incelemeler, bu soruların cevabını bulmak için Timur Kuran'ın tahmin edilemez tahmin edilebilirliği kuramından faydalanılabileceğini göstermektedir.

Bireysel tercihlerin toplumsal gruplar itibarıyla devrim çıtalarını nasıl oluşturduğu ve lokomotif etkisiyle birbirini tetikleyen bu grupların sosyal protestoları kitlesel ayaklanmalara nasıl dönüştürebildiği bu çalışmada dört örnek ülke üzerinden incelenmiştir. Elde edilen ilk sonuç, literatürde de sıklıkla vurgulandığı üzere Arap dünyasındaki monarşilerin otoriter cumhuriyetlere nazaran protestolara karşı daha dayanıklı olduğu ve ayakta kalabilme şansının daha yüksek olduğudur. Bunun arka planında ise dağıtım stratejileri ile tarihsel, dinsel ve geleneksel iddialar sayesinde iç meşruiyetini güçlü tutan monarşilerde devrim çıtalarının birbirini tetikleyecek lokomotif etkisini oluşturamaması yatmaktadır.

Elde edilen diğer bir sonuç ise, bunalım ve protestolar esnasında, petrol kaynakları ve jeostratejik konumları sayesinde finansal, diplomatik veya askeri anlamda dış destek sağlayabilen monarşilerin ayakta kalabilmesinin daha olası olduğudur. Bu noktada petrol gelirlerine sahip olmak tek başına yeterli olmamakta ve kaynakların Batılı güçler veya komşu ülkeler için de pazar oluşturan bir öneme sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim petrol şirketlerini millileştirdiği için dış destekten mahrum kalan Libya örneğinde bu husus ön plana çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, dağıtım stratejileri ile safına çekme yöntemlerinin verimli uygulandığı rejimlerde; sivil haklar ve özgürlüklerin kısıtlı oluşu ya da toplumsal baskının yüksek oluşu farklı grupların devrim çıtalarını düşürebilse de, cezalandırılma korkusu ve diğer grupların protestolara dahil olmayabileceği endişesi sebebiyle lokomotif etkisinin

tetiklenmediği sonucuna varılmaktadır. Bu da kişisel tercihlerin gizlenmesinden ötürü tercih yanıtmasının yüksek olmasını beraberinde getirmektedir.

Bu araştırmanın temel sorusu olan Arap Baharı sürecindeki ayaklanmaların önceden tahmin edilebilip edilemeyeceği hususuna gelince, meşruiyet, baskı ve safına çekme sütunları çerçevesinde iç ve dış meşruiyet ile dağıtım stratejilerinin önceden biliniyor olması sebebiyle, devrim çıtalarının süreç başlamadan önce de tespit edilebileceği anlaşılmaktadır. Arap rejimlerince yönetilen toplumları beklenti ve ihtiyaçları itibarıyla doğru şekilde gruplara ayırabildikten sonra, onların devrim çıtalarını belirlemek ve bu grupların birbirini tetikleyecek bir lokomotif etkisi oluşturup oluşturamayacağını öngörmek mümkün olabilmektedir. Bu noktada, protestolar başlamadan önceden tahmin edilmesi zor olan kısım toplumun ne kadarının kişisel tercihlerini gizleyerek tercih yanıtması yaptığıdır ki, bu problem de sosyal medyadaki iletişim kanallarının kullanılması suretiyle aşılmıştır.

Toplumsal grupların nüfus büyüklüğü ve toplumun kalanına etki itibarıyla gücünün ne olduğunun tam olarak belirlenemeyişi bu çalışma açısından bir kısıt oluşturmaktadır. Dahası, dağıtım stratejilerinden toplumun hangi kesimlerinin ne ölçüde faydalanabildiğini tespit edebilmek için gerekli olan verinin sağlıklı olarak tutulmuyor oluşu da bir başka problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerin aşılabileceği veri setlerinin oluşturulabilmesi halinde ilerideki

Çalışmaların daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç itibarıyla, otoriter Arap rejimlerinin dayanıklılığı anlayabilmek için bu modelin ilk kez test edilmesinin, bölge uzmanları ve akademisyenlerin ileride yapacakları çalışmalara katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alon, Y. (2007). *The Making of Jordan: Tribes, Colonialism and the Modern State*. London and New York: I.B. Taurus.
- Ayalon, A. (2000). *Post-Ottoman Arab Monarchies: Old Bottles, New Labels*. Kostiner, J. (Der.), *Middle East Monarchies, The Challenge of Modernity*. Boulder Colo: Lynne Rienner Publishers.
- Ayubi, N. (1995). *Overstating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. London and New York: I.B. Taurus.
- Bank, A., Richter, T.& Sunik, A. (2013). Long-Term Monarchical Survival in the Middle East: A Configurational Comparison, 1945–2012. GIGA Research Programme: Legitimacy and Efficiency of Political Systems, 1-35.
- Bank, A., Richter, T. & Sunik, A. (2014). Durable, Yet Different: Monarchies in the Arab Spring. *Journal of Arabian Studies: Arabia, the Gulf, and the Red Sea*, 4 (2), 163-179.
- Barany, Z. (2011). Comparing Arab Revolts, The Role of Military”, *Journal of Democracy*,22 (4), 24-35.
- Bebblewi, H. and Luciani, G. (1990). *The Rentier State in the Arab World*. Luciani, G. (Der.), *The Arab State*, London: Routledge.
- Benli Altunışık, M. (2014). Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal. *Uluslararası İlişkiler*, 11 (42), 75-91.
- Corden, M. W. (1984). Boom Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation. *Oxford Economic Papers*,36, 359-380.
- Gerschewski, J. (2013). The Three Pillars of Stability: Legitimation, Repression, and Co-Optation in Autocratic Regimes. *Democratization*, 20 (1), 13-38.

- Gause, F. G. (2011). *The Middle East Academic Community and the Winter of Arab Discontent: Why Did We Miss It*. Laipson, E. (Der.), *Seismic Shift: Understanding Change in the Middle East* (11-26). Washington, DC, United States: The Henry L. Stimson Center,
- Halliday, F. (2005). *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halliday, F. (2000). *Monarchies in the Middle East: A Concluding Appraisal*. Kostiner, J. (Der.), *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity*. Boulder Colo: Lynne Rienner.
- Herb, M. (1990). *All in the Family: Absolutism, Revolution, and Democracy in the Middle Eastern Monarchies*. Albany: State University of New York Press.
- Hinnebusch, R. (2003). *The International Politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press.
- Kiggundu, M. N., Chris, S.&Uruthirapathy, A. (2013). *Competitiveness of Monarchies and Republics in the Middle East and North Africa (MENA) Region: A Comparative Analysis*. *Competition Forum*, CF11:2.
- Kuran, T. (1991). *Now Out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989*. *World Politics*, 44 (1), 7-48.
- Lucas, R. E. (2004). *Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type*. *International Journal of Middle East Studies*,36 (1), 103-119.
- Mahdavy, H. (1970). *Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran*. Cook, M. A. (Der.), *Studies in Economic History of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- Owen, R. (2014). *The Rise and Fall of Arab Presidents for Life*. Massachusetts: Harvard University Press.

- Pappe, I. (2005). *The Modern Middle East*. London and New York: Routledge.
- Rogan, E. L. (2009). *The Emergence of the Middle East into the Modern State System*.
Fawcett, L. (Der.), *International Relational Relations of the Middle East*.
Oxford: Oxford University Press.
- Schlumberger, O. (2010). Opening Old Bottles in Search of New Wine: On
Nondemocratic Legitimacy in the Middle East. *Middle East Critique*, 19 (3),
233-250.
- Schulze, R. (2002). *A Modern History of the Islamic World*. London and New York:
I.B. Taurus.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France,
Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandewalle, D. (1998). *Libya since Independence: Oil and State Building*. Ithaca NY:
Cornell University Press.
- Weyland, K. (2012). The Arab Spring: Why the Surprising Similarities with the
Revolutionary Waves of 1848. *Perspectives on Politics*, 10 (4), 917-934.

BÖLÜM 4

MADDİ DURAN VARLIKLARIN AMORTİSMANI İLE İLGİLİ BAZI ÖZELLİKLİ KONULAR: VUK VE TMS 16 AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME¹

Prof. Dr. Mehmet DEMİR², Özge BOZKULAK³

¹ Bu çalışmada, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE için Doç. Dr. Mehmet DEMİR'in danışmanlığında Özge BOZKULAK'ın yazmış olduğu aynı adlı yüksek lisans tezinden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, Sivas, Türkiye. mehmet_demir01@hotmail.com

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, İşletme ABD Doktora Öğrencisi, Sivas, Türkiye. ozge.zb5@gmail.com

GİRİŞ

Her işlemede tutarı değişmekle birlikte amortismanına tabi iktisadi varlıklar yer almaktadır. Bu varlıkların maliyet bedelleri, diğer bazı varlıkların aksine alınma/elde edilme öncesinde, alınma/elde edilme sırasında ve alınma/elde edilme sonrasında da birçok farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar ise işletmenin aktif ve pasif büyüklüğünü, kârını ve kârlılığını özetle hem bilançosunu hem de gelir tablosunu doğrudan ve önemli bir büyüklükte etkilemektedir.

Bu çalışmada, maddi duran varlıkların amortismanı üzerinde değişimi doğuran özellikli bazı konular üzerinde durulmuştur. Maddi duran varlığı tutar ve miktar olarak etkileyen gelişmeler sadece teknolojik boyutlu değildir. Değişime yol açan olayların bazıları önlenemez nitelik göstermekte iken bazıları ise yönetimin politikaları ile ortaya çıkmaktadır. Bu değişimler hem Vergi Usul Kanunu (VUK) hem de özellikle TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı açısından ele alınmasına ve değişimin etkilerinin yevmiye kaydı üzerinde örneklerle gösterilmesine çalışılmıştır.

1. GENEL OLARAK MADDİ DURAN VARLIKLAR

Maddi duran varlıklar (MDV), özellikle işletme faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla iktisap edilen, faydalı ömürleri bir hesap döneminden daha fazla olan/olduğu tahmin edilen ve fiziki özellik taşıyan varlıkların genel adıdır.

Maddi duran varlıklara yapılan harcamalar, bu varlıklardan beklenen fayda birden fazla yılı/dönemi ilgilendirdiğinden harcamanın

gerçekleştiği dönem doğrudan gider yazılmayıp bu tutar varlığın faydalı ömrüne yayılarak amortisman yoluyla giderleştirilir.

Maddi duran varlıklarla ilgili normal bakım-onarım gibi harcamalar, yapıldığı dönemin gideri olarak kaydedilebilirken, verimini, iktisadiliğini artıran ya da ömrünü uzatan harcamalar ise MDV'nin maliyetine eklenir (Doğan 2005: 202).

Maddi duran varlıklar hangi amaçla elde edildiyse, o amaca uygun hale geldiğinde ilgili maddi duran varlık hesabına kaydedilir. Mesela, satın alınan bir makine alındığı sırada henüz kullanıma hazır nitelik taşııyorsa bu varlığın kullanıma hazır hale gelmesi için yapılan harcamalar öncelikle 258 No.lu hesapta takip edilmeli ve kullanıma hazır hale geldiğinde ise bu hesaptan çıkarılarak 253 No.lu hesaba kaydedilmelidir.

Bir varlığın maddi duran varlık sayılabilmesi için aşağıdaki şartları taşıması gerekir (Sevilengül 2014: 432).

- Fiziki bir nitelik taşıması,
- İşletmenin kişiliğine ait olması,
- İşletmenin faaliyetlerinde kullanılmak üzere edinilmiş olup normal şartlarda satılmasının düşünülmemesi,
- Faydalı ömrünün ir yıldan fazla olması gerekmektedir.

2. MADDİ DURAN VARLIKLARIN MALİYET UNSURLARI

Maddi duran varlıkların maliyetine dâhil olan ve olmayan unsurlar VUK ve TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı açısından ele alınmıştır.

2.1. VUK'a Göre MDV'nin Maliyet Unsurları

Maddi duran varlıklar maliyet bedelleri üzerinden kaydedilirler ve bu değer üzerinden amortismanına tabi tutulurlar. Bundan dolayı, maddi duran varlıkla ilgili harcamaların hangilerinin o varlığın maliyetiyle ilgili olup olmadığının bilinmesi muhasebe bilgisinin gerçekliği açısından büyük önem taşımaktadır (Küçüksavaş 2010: 399).

VUK'un 262. maddesinde maliyet bedeli, *“iktisadi bir kıymetin iktisap edilmesi veyahut değerinin artırılması münasebetiyle yapılan ödemelerle bunlara müteferri bilumum giderlerin toplamını ifade eder.”* şeklinde yapılmıştır (gib.gov.tr/gibmevzuat).

VUK madde 272'de, hangi harcamaların maliyet bedelinden olduğu açıklanmıştır:

“Normal bakım, tamir ve temizleme giderleri dışında, gayrimenkulü veya elektrik üretim ve dağıtım varlıklarını genişletmek veya iktisadi kıymetini devamlı olarak artırmak maksadıyla yapılan giderler, gayrimenkulün veya elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının maliyet bedeline eklenir.”

“Bir geminin iktisap tarihindeki süratini fazlalaştırmak, yolcu ve eşya yükleme ve barındırma tertibatını genişletmek veya değiştirmek suretiyle iktisadi kıymetini devamlı olarak artıran giderlerle bir

motorlu kara nakil vasıtasının kasa veya motorunun yenisi ile değiştirilmesi veya alımında mevcut olmayan yeni bir tertibatın eklenmesi için yapılan giderler maliyet bedeline eklenmesi gereken giderlerdendir.”

“Gayrimenkuller kira ile tutulmuş ise veya elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının işletme hakkı verilmiş ise, kiracı veya işletme hakkına sahip tüzel kişi tarafından yapılan bir ve ikinci fıkralardaki giderler bunların özel maliyet bedeli olarak ayrıca değerlendirilir. Kiracının veya işletme hakkına sahip tüzel kişinin faaliyetini icra için vücuda getirdiği tesisata ait giderler de bu hükümdedir.”

“Gayrimenkuller veya elektrik üretim ve dağıtım varlıkları için yapılan giderler hem tamir, hem de kıymet artırma giderlerinden terekküp ettiği takdirde, mükellef bu giderlerden maliyet bedeline eklenecek kısmı ayrı göstermek mecburiyetindedir.”

VUK madde 270’in devamında ise hangi harcamaların maliyet bedeli veya genel (dönem) gider olarak dikkate alınabileceği sıralanmıştır. Mükellefler, VUK madde 270’te ifade edildiği üzere noter, mahkeme, kıymet takdiri, komisyon ve tellaliye giderleri ile emlak alım ve özel tüketim vergilerini isterlerse maliyet bedeline ekleyebilir (aktifleştirmek) isterseler de dönem gideri (gider yazmak) olarak gösterebilirler.

VUK madde 269’a göre; iktisadi işletmelere ait bilumum gayrimenkuller maliyet bedelleri ile değerlendirilecektir. Bu kanunda hangi kıymetlerin gayrimenkul gibi değerlendirileceği de açıklanmıştır. Bunlar;

1. Gayrimenkullerin müttemmim cüzüleri ve teferruatı (ayrılmaz parça ve ekleri)
2. Tesisat ve makinalar,
3. Gemiler ve diğer taşıtlar,
4. Gayri maddi haklardır.

VUK madde 270’te satın alma bedelinden başka maliyete dâhil edilebilecek unsurları şöyle sıralamıştır:

- Makine ve tesisatlarda gümrük vergileri ile nakliye ve montaj giderleri
- Binanın satın alınarak yıkılmasından ve arsasının tesviyesinden (düz duruma getirme) meydana gelen giderler

163 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği’ne göre, yatırımların finansmanında kullanılan kredilerle ilgili faizler ya da kur farklarından kuruluş (yatırım) dönemine ait olanların maliyete dâhil edilmesi zorunlu olurken işletme dönemine ait olanların ise maliyete eklenmesi ya da gider yazılması isteğe bağlıdır. Yine sabit kıymet ithal edilmesi sırasında meydana gelen kur farklarından, sabit kıymetin iktisap edildiği dönem sonuna kadar olanların iktisadi kıymetin maliyetine eklenmesi zorunlu olurken söz konusu dönemden sonra meydana gelen kur farklarının maliyete eklenmesi ya da gider yazılması da isteğe bağlıdır.

2.2. TMS 16'ya Göre MDV'nin Maliyet Unsurları

TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı için standartta şu ifadeler yer almaktadır (kgk.gov.tr, erişim tarihi. 05.04.2018):

“ Bu standardın amacı, finansal tablo kullanıcılarının işletmenin maddi duran varlıklardaki yatırımını ve bu yatırımdaki değişimleri belirleyebilmelerini sağlayan maddi duran varlıklarla ilgili muhasebe işlemlerini düzenlemektir. ”

TMS 16'nın 7. maddesine göre; bir maddi duran varlık kaleminin maliyeti, belli koşullar olduğu takdirde varlık olarak finansal tablolara yansıtılır. Bunlar;

“ Bu kalemlerle ilgili gelecekteki ekonomik yararların işletmeye aktarılmasının muhtemel olması ve ilgili kalemin maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi. ”

Bu iki şartın gerçekleşmesi halinde ilgili varlık duran varlık olarak finansal tablolara yansıtılır.

Standartta maliyet bedelini oluşturan unsurlarla ilgili şu ifadeler vardır (md. 8ve 9):

“ Yedek parça, yardımcı donanım ve servis donanımı gibi kalemler, maddi duran varlık tanımını karşılamaları durumunda, bu TFRS uyarınca muhasebeleştirilir. Aksi halde söz konusu kalemler stok olarak sınıflandırılır. ”

Bu Standart muhasebeleştirmede, nelerin maddi duran varlık kalemini oluşturduğu gibi, bir ölçü birimi öngörmemiştir. Muhasebeleştirme ilkelerinin bir işletmeye özgü koşullara uygulanmasında muhakeme

yapılması gerekir. Kalıplar, araç ve gereçler gibi tek başına önemsiz kalemlerin toplanarak, muhasebeleştirilme ilkelerinin toplam değere uygulanması uygun olabilir.”

Standarda göre, güvenlik ya da çevresel sebeplerden dolayı edinilen maddi duran varlıkların iktisabında “*var olan herhangi bir maddi duran varlık kaleminden elde edilmesi beklenen gelecekteki ekonomik yararları doğrudan artırmasa da, bir işletmenin diğer varlıklarından gelecekte ekonomik yarar elde etmesi için gerekli olabilir. Bu maddi duran varlık kalemlerinin elde edilmeleri sonucu, ilişkili varlıkların işletmeye gelecekte sağlayacakları ekonomik yararın, bu kalemlerin elde edilmemiş olması durumunda ilişkili varlıkların işletmeye gelecekte sağlayacakları ekonomik yarardan fazla olması nedeniyle bu kalemler maddi duran varlık olarak muhasebeleştirilir”* hükmü yer almaktadır.

Standardın 58. maddesinde; “*Arsa ve binalar birlikte alındıklarında dahi ayrılabilir maddi duran varlıklardır ve ayrı olarak muhasebeleştirilirler. Taş ocakları ve toprak doldurmak için kullanılan alanlar gibi bazı istisnalar hariç olmak üzere, arsaların sınırsız yararlı ömrü vardır ve bu nedenle amortismanına tabi tutulmazlar. Binaların sınırlı yararlı ömrü vardır ve bu nedenle amortismanına tabi varlıktırlar. Bir binanın üzerinde bulunduğu arsanın değerindeki artış binanın amortismanına tabi tutarını etkilemez.”* şeklinde ifadeler mevcuttur.

Standarda göre bir maddi duran varlık kalemine ait maliyet unsurları şunlardan oluşmaktadır;

- “İndirimler ve ticari iskontolar düşüldükten sonra, ithalat vergileri ve iade edilmeyen alış vergileri dahil, satın alma fiyatı.”
- “Varlığın yerleştirileceği yere ve yönetim tarafından amaçlanan koşullarda çalışabilmesini sağlayacak duruma getirilmesine ilişkin her türlü maliyet.”
- “Maddi duran varlığın sökülmesi ve taşınması ile yerleştirildiği alanın restorasyonuna ilişkin tahmini maliyeti, işletmenin ilgili kalemin elde edilmesi ya da stok üretimi dışında bir amaçla belirli bir süre kullanımı sonucunda katlandığı yükümlülük.”

Standarda göre, doğrudan ilgili varlığa yüklenebilecek maliyetler ise şunlardır;

- Doğrudan maddi duran varlık kaleminin elde edilmesi ile veya inşaatıyla ilgili çalışanlara sağlanan faydalardan dolayı kaynaklanan maliyetler,
- Yerin hazırlanmasıyla ilgili maliyetler,
- İlk teslimatla ilgili maliyetler,
- Kurulum ve montaja ait maliyetler,
- Maddi duran varlığın uygun bir şekilde çalışıp çalışmadığının kontrolüne dair yapılan test maliyetlerinden, varlığı gerekli yer ve duruma getirirken üretilen kalemlerin satışından edinilen net hasılat düşüldükten sonra kalan tutar,
- Mesleki ücretler (mühendislere ödenen gibi) şeklindedir.

Standardın 19. maddesine göre; maddi duran varlıkların maliyetine girmeyen maliyet unsurları ise şunlardır;

- Yeni bir tesis açılmasından doğan maliyetler,
- Reklam ve tanıtım harcamaları da dâhil olmak üzere yeni bir ürün veya hizmetin tanıtılmasına ait oluşan maliyetler,
- Personel eğitim masrafları da dâhil yeni bir yerde veya yeni bir müşteri kitlesiyle iş yapmak için katlanılan maliyetler,
- Yönetim giderleri ve diğer genel giderler şeklindedir.

VUK'a ve TMS 16'ya göre maddi duran varlığın maliyetine giren ve girmeyen unsurlar Tablo 1 ve Tablo 2'de topluca gösterilmiştir.

Tablo 1: VUK'a Göre Maliyete Giren-Girmeyen Unsurlar

VERGİ USUL KANUNUNA GÖRE		
Maliyete Dâhil Edilecek Unsurlar	Maliyete ya da Dönem Giderine Yazılabilecek Unsurlar	
<ul style="list-style-type: none"> • Satın alma bedeli • Makine ve tesisatlarda gümrük vergileri ile nakliye ve montaj giderleri • Binanın satın alınarak yıkılmasından ve arsasının tesviyesinden meydana gelen giderler • Duran varlık kullanılabilecek duruma gelene kadar yapılan harcamalar • MDV elde edilmesi veya değerinin artırılması için yapılan harcamalar • MDV verimini, ömrünü artıran harcamalar • Yatırımların finansmanında kullanılan kredilerle ilgili faiz-kur farklarından kuruluş dönemine ait olanlar • Sabit kıymet ithalindeki kur farklarından sabit kıymetin iktisap edildiği dönemin sonuna kadar olanlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Noter, mahkeme, tellaliye giderleri, ÖTV, emlak alım vergisi, komisyon, kıymet takdiri • Yatırımların finansmanında kullanılan kredilerle ilgili faiz-kur farklarından işletme dönemine ait olanlar • Sabit kıymet ithalindeki kur farklarından sabit kıymetin iktisap edildiği dönemden sonra olanlar 	
		Dönem Gideri Olarak Yazılabilecek Unsurlar
		<ul style="list-style-type: none"> • Normal hizmet verir durumda kalması için yapılan bakım-onarım, tamir ve temizleme giderleri

Tablo 2: TMS 16 Standardına Göre Maliyete Giren-Girmeyen Unsurlar

TMS 16 STANDARINDA GÖRE	
Maliyete Dâhil Edilebilecek Unsurlar	Dönem Gideri Olarak Yazılabilecek Unsurlar
<ul style="list-style-type: none">• İndirimler ve ticari iskontolar düşüldükten sonra satın alma fiyatı• MDV çalışır duruma getirilene kadar yapılan maliyetler• MDV sökülmesi, taşınması ve restorasyonuna ilişkin tahmini maliyetler• Doğrudan MDV elde edilmesi veya inşaatıyla ilgili çalışanlara sağlanan faydalardan kaynaklanan maliyetler• Yerin hazırlanmasıyla ilgili maliyetler• İlk teslimata ilişkin maliyetler• Kurulum ve montaja ait maliyetler• Mesleki ücretler (mühendislere öd. gibi)• MDV çalışır durumunu kontrol ederken yapılan test maliyetleri	<ul style="list-style-type: none">• Yeni bir tesis açılmasından doğan maliyetler• Reklam ve tanıtım dâhil yeni bir ürün hizmet tanıtımına ait maliyetler• Personel eğitim masrafları dâhil yeni bir yer ve müşteri kitlesiyle iş yapmak için katlanılan maliyetler• Yönetim giderleri ve diğer genel giderler

3. MADDİ DURAN VARLIKLARIN AMORTİSMANI İLE İLGİLİ BAZI ÖZELLİKLİ KONULAR

Amortisman tabi iktisadi kıymetlerin (ATİK) amortismanını etkileyen çok çeşitli ve özellik arz eden durumlar söz konusudur. Burada, maddi duran varlıkların amortismanıyla ilgili özellik arz eden bazı durumlar VUK ve bazen de TMS 16 Standardı'na göre incelenmiş; iki düzenleme arasındaki farklılıklara değinilmiş ve bunlar örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Konunun alt başlıklarına geçmeden önce aşağıda yer alan açıklamaların yapılması fayda olabilir.

Amortisman tutarının hesaplanmasında varlığın maliyet bedeli, hurda değeri ve faydalı ömrü gerekli unsurlardandır.

Maliyet bedelini oluşturan unsurlar açısından her iki düzenlemede farklılıklar vardır ki bunlara ait açıklamalar daha önce ifade edilmişti.

VUK'ta, faydalı ömrün Maliye bakanlığınca belirlenip bunların liste halinde yayınlanacağı hüküm altına alınmıştır. Mükellefler açısından bu ömürle ilgili bir değerlendirme söz konusu değildir. Muhasebe standartlarında ise faydalı ömrün tespiti işletmelere bırakılmış ve bu tespit mükelleflerin o varlıktan bekledikleri faydaların önemli olduğu ifade edilmiştir. Standart, VUK'un aksine mükellefe bu konuda bir inisiyatif tanımıştır.

Hurda değeri VUK açısından amortisman matrahının tespitinde dikkate alınmazken, standartta önemsiz kabul edilecek bir tutar olmaması durumunda dikkate alınmaktadır.

3.1. ATİK'lerde Kıst Amortisman Uygulaması

VUK açısından amortisman hesaplama dönemi, amortisman tabi iktisadi kıymetin aktife girdiği yıldır. Bir iktisadi varlık işletme kayıtlarına yılın son günü dahi alınsa bir yıllık amortisman tutarı hesaplanır ve giderleştirilir aynı zamanda bu şekilde bir vergi avantajı elde edilmiş olunur (Karakaya 2014: 243).

Bahse konu hüküm (VUK md.320), işletmenin dönem giderini kanuna aykırılık olmaksızın artırma düşüncesini uygulanabilir hale getirdiği ve bu düşüncenin de daha çok binek otomobil alımı ile gerçekleştirildiği vergi idaresince tespit edilmiş ve bunu engellemek amacıyla 1994 yılında kanunda yapılan değişiklikle binek otomobilleri için kıst amortisman yöntemine geçilmiştir. Böylece vergi erozyonunu (vergi

matrahının aşındırılmasını) ve amortisman müessesesinin suiistimal edilmesi önlenmeye çalışılmıştır.

VUK 320. maddesinde “Faaliyetleri kısmen veya tamamen binek otomobillerinin kiralanması veya çeşitli şekillerde işletilmesi olanların bu amaçla kullandıkları binek otomobilleri hariç olmak üzere, işletmelere ait binek otomobillerinin aktifte girdiği hesap dönemi için ay kesri tam ay sayılmak suretiyle kalan ay süresi kadar amortisman ayrılır. Amortisman ayrılmayan süreye isabet eden bakiye değer, itfa süresinin son yılında tamamen yok edilir”

şeklinde belirtildiği üzere amortisman konusunda sadece binek otomobiller için bir farklılık söz konusudur.

Örnek: İşletme 01.09.2017 tarihinde 60.000 TL tutarında bir binek otomobil satın almıştır. Belirlenen ekonomik ömrü 5 yıldır ve işletme normal amortisman yöntemini tercih etmektedir. Kıst amortisman yöntemine göre hesaplanırsa;

Amortisman oranı $1/5 = \%20$ olur.

Ayrılacak amortisman tutarı $60.000 * 0,20 = 12.000$ TL olacaktır.

İlk yıl için 4.000 TL⁴ gider yazılır.

İlk yılda gider yazılamayıp son yıla eklenen tutar 8.000 TL⁵ olacaktır.

Bu hesaplamalara ait sonuçlar Tablo 3 'te yer almaktadır.

⁴ İlk yıl için 4 ay (9-10-11-12) kullanıldığından dolayı kıst amortisman tutarı $(12.000/12*4)$ 4.000 TL olacaktır.

⁵ Kalan 8 ay olduğundan dolayı ilk yılda gider yazılamayıp son yıla eklenen tutar ise $(1000*8)$ 8.000 TL'dir.

Tablo 3: Kıst Amortisman Yöntemine Göre Amortisman Ayrılması

Yıllar	Brüt Değer	Amortisman Oranı	Yıllık Amortisman Gideri	Kalan Net Değer
2017	60.000 TL	0,20	4.000 TL	56.000 TL
2018	60.000 TL	0,20	12.000 TL	44.000 TL
2019	60.000 TL	0,20	12.000 TL	32.000 TL
2020	60.000 TL	0,20	12.000 TL	20.000 TL
2021	60.000 TL	0,20	(12.000+8.000) TL	-

Standartta ise kıst amortismanının uygulama alanı sadece binek otomobille sınırlandırılmayıp diğer duran varlık kalemlerini de içine alan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

3.2. ATİK'in Amortisman Süresi Dolmadan Hurdaya Ayrılması

Amortisman ayrılan süre dolmadan hurdaya ayrılan iktisadi kıymetler varsa bunlar için işletmede var olan iktisadi kıymetler üzerinden amortisman ayrılmaya devam edilir.

Hurdaya ayrılan iktisadi kıymetlerin satılması durumunda bu varlıkla ilgili amortismanlar dikkate alınmalı ve satıştan sağlanan kâr ve zararın buna göre tespiti yapılmalıdır. Ancak hurdaya ayrılan iktisadi kıymetler satılmamaları durumunda; bunlar iktisadi kıymetler arasından çıkarılmalıdır ve takdir komisyonunca değer tespiti yapılarak bu belirlenen değer aktifte gösterilmelidir. Tamamen değersiz hale gelmiş olanlarda ise bu değerler aktiften çıkarılmalıdır ve bu iktisadi kıymet olmaktan çıkan kıymetler için amortisman ayrılmamalıdır (Maliye Hesap Uzmanları Derneği, 2015: 359-360).

Örnek: İşletme kayıtlı değeri 40.000 TL, faydalı ömrü 5 yıl ve birikmiş amortismanı 24.000 TL olan bir makineyi hurdaya ayırma kararı

almıştır. Sonrasında ise söz konusu makine %18 KDV hariç 10.000 TL'ye peşin olarak satmıştır.

Makinenin hurdaya alınması;

xx.xx.xx		Borç	Alacak
294 Eld. Çık. Stk ve MDV	253 Tes. Mk. ve Cih. 299 Bir. Amortis.	40.000	
257 Birikmiş Amortis.		24.000	
		40.000	
		24.000	

Hurdaya alınan makinenin satışı;

xx.xx.xx		Borç	Alacak
100 Kasa	294 El. Çk. St./MDV 391 Hes. KDV	11.800	
299 Bir. Amortis.		24.000	
689 Diğ. Olğndışı Gid/Zar.		6.000	
		40.000	

3.3. ATİK'in Doğal Afetler Karşısındaki Durumu

Amortismanına tabi iktisadi kıymetlerin doğal afetler sonucunda değerlerini tamamen ya da kısmen kaybetmeleri durumunda fevkalade yöntem uygulanabilir. Söz konusu bu durumlar ise (Akyol, Küçük 2013: 720-721);

- Değer kaybı olmuşsa bunun bir afet sonucu meydana gelmesi gerekir ve mutlaka bunun ilgili birimlere tespit ettirilmesi gerekir.
- Maliye Bakanlığı'na zararın meydana geldiği dönemde başvurarak zararın derecesinin tespit ettirilmesi zorunludur. Maliye bakanlığı ilgili bakanlarında mütalaasını alarak zararın derecesini belirleyerek fevkalade amortisman nispetini tespit eder.

- Doğal afet sonucunda değerini tamamen kaybeden iktisadi kıymetler için fevkalade amortisman yöntemi uygulanarak değerinin tamamı itfa edilir. Devam eden sonraki dönemlerde normal amortisman uygulanmaz. Ancak tamamı değil de bir kısmı değer kaybına uğrayan iktisadi kıymetlerde doğal afet meydana gelmeden önce ayrılmış amortismanlarla fevkalade amortismanına rağmen itfa edilemeyen kısım var ise sonraki dönemlerde normal şekilde itfası olabilir.
- Önceki yıllarda ayrılmamış ya da düşük nispet uygulamasından dolayı eksik hesaplanmış olan amortismanlar için fevkalade amortisman yoluyla zararın giderilmesi mümkün olmaz.
- İktisadi kıymetin bir kısmının değer kaybına uğraması durumunda fevkalade amortisman ayrılan yılda bir de normal amortisman ayrılamaz.

3.4. ATİK'in Teknolojik Gelişmeler Karşısındaki Durumu

VUK 317. maddeye göre; yeni icatlar dolayısıyla teknik verim ve kıymetleri düşerek tamamen veya kısmen kullanılmaz duruma gelen iktisadi kıymetler için “*mükelleflerin müracaatları üzerine ve ilgili Bakanlıkların mütalaası alınmak suretiyle, Maliye Bakanlığınca her işletme için işin mahiyetine göre ayrı ayrı belli edilen ‘Fevkalade ekonomik ve teknik amortisman nispetleri’ uygulanır.*” ifadesi yer almaktadır. Teknolojinin gelişmesi neticesinde eski iktisadi kıymetler demode olarak işlevini kaybedebilirler. Ancak teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan yeni iktisadi kıymetlerin eski iktisadi kıymetlerde ani ve ciddi bir kayıp oluşturması gerekir. Yeni teknoloji

ile ortaya çıkan iktisadi kıymetlere rağmen eskisi kullanılabilir durumdaysa ve kullanıldığı takdirde işletme için ciddi kayıplara yol açmıyorsa fevkalade yöntem uygulanamaz. Eski iktisadi kıymetin yenisiyle değiştirilmesinin işletme için kaçınılmaz hale gelmesi gerekir. Değiştirilmediği takdirde işletmede bu iktisadi varlığın kullanılması, yeni teknoloji ile ortaya çıkan iktisadi kıymetleri kullanan diğer işletmelere göre daha maliyetli olması ve işletmenin verimliliğinin düşmemesi amacıyla yasa koyucu fevkalade yöntemin uygulanmasına izin vermiştir. Teknolojik gelişme ile ortaya çıkan yeni iktisadi kıymetin sabit kıymetlerin değerinde fevkalade amortisman ayırmasını gerektirecek kadar ciddi derecede bir durumun var olup olmadığına karar verecek yetkili makam Maliye Bakanlığı'dır (Gündüz, Perçin 1999: 125-126).

Ayrıca burada önemli olan söz konusu işlevini yitiren iktisadi kıymetlerin hangi alanda kullanıldığı yani üretime doğrudan katkısının bulunup bulunmadığı olacaktır. Doğrudan üretime katkısı yoksa fevkalade yöntemle amortisman ayrılması mümkün olmaz (Akyol, Küçük 2013:721).

3.5. ATİK'in Fazla Çalışma Karşısındaki Durumu

Fevkalade amortisman yönteminin uygulanabilmesinin bir başka durumu da işletmenin faaliyet halinde olması ve iktisadi kıymetlerinin normalden fazla çalışmaya maruz bırakılması gerekir. İşletme, henüz üretime başlamadıysa ya da üretime başlanılan iktisadi kıymetler aşırı çalışmaya maruz bırakılmadıysa fevkalade yöntem uygulanmaz.

Üretim sürecine doğrudan dâhil edilmeyen iktisadi kıymetler için de fevkalade yöntem uygulanamaz (Gündüz, Perçin 1999: 127).

Cebri çalışma sonucunda normalden fazla aşınma ve yıpranmaya maruz kalan iktisadi kıymetlere fevkalade amortisman uygulamak için her yıl yeniden talepte bulunulması gerekmemektedir. İlk müracaat ile amortisman oranı belirlendikten sonra devam eden yıllarda da bu belirlenen orana göre iktisadi kıymetin kullanıldığı süre göz önüne alınarak fevkalade amortisman ayrılır. Ancak, işletmenin devri gibi durumlarda işletmenin yeni sahibinin yeniden müracaat etmesi gerekir (Akyol, Küçük 2013: 721).

3.6. ATİK'in Sigorta Tazminatı Karşısındaki Durumu

İşletmelerde meydana gelen bazı afetler sonucunda, tamamen veya kısmen kullanılmaz duruma gelen ve sigortalı olan iktisadi kıymetler için sigorta tazminatı alınabilmektedir. Bu durum VUK madde 329'a göre şöyle ifade edilmiştir; *“Yangın, deprem, sel, su basması gibi afetler yüzünden tamamen veya kısmen ziyaa uğrayan amortismanına tabi iktisadi kıymetler için alınan sigorta tazminatı bunların değerinden (Amortismanlı olanlarda ayrılmış olan amortisman çıktıktan sonra kalan değerden) fazla veya eksik olduğu takdirde farkı kâr veya zarar hesabına geçirilir.”*

Örnek: Normal amortisman yöntemini benimseyen bir işletme 2014 yılında, maliyet bedeli 40.000 TL ve faydalı ömrü 5 yıl olan bir makine almıştır. Makine 2017 yılı başında işletmede çıkan bir yangın sonucunda kullanılamaz hale gelmiştir. Buna göre;

- a) Sigorta tazminatı olarak 14.000 TL alınması durumunda,

b) Sigorta tazminatı olarak 22.000 TL alınması durumunda yevmiye kayıtları şu şekilde olacaktır.

Normal yönteme göre amortisman hesaplamaları Tablo 4'tedir.

Tablo 4: Normal Amortisman Yöntemine Göre Amortisman Tablosu

Yıllar	Brüt Değer	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman Tutarı
2014	40.000 TL	0,20	8.000 TL	8.000 TL
2015	40.000 TL	0,20	8.000 TL	16.000 TL
2016	40.000 TL	0,20	8.000 TL	24.000 TL

a) Sigorta tazminatı olarak 14.000 TL alınması durumunda;

xx.xx.2017		Borç	Alacak
102 Bankalar		14.000	
257 Bir. Amortis.		24.000	
689 Diğ. Olğndışı Gid/Zar.		2.000	
	253 Tes. Mak. ve Cih.		40.000

b) Sigorta tazminatı olarak 22.000 TL alınması durumunda;

xx.xx.2017		Borç	Alacak
102 Bankalar		22.000	
257 Bir. Amortis.		24.000	
	253 Tes. Mak. ve Cih.		40.000
	679 Diğ. Ol.dış. Gel/Kâr.		6.000

3.7. ATİK'in Amortisman Yönteminin Değiştirilmesi

VUK'a göre; normal amortisman yöntemi seçildikten sonra başka yönteme geçilemezken azalan bakiyeler usulü yönteminde böyle bir sınırlama söz konusu değildir. mükellefler, azalan bakiyeler usulü ile amortisman yöntemini seçtikten sonra, takip eden aylarda, normal amortisman yöntemine de geçebilirler; ancak bu kararlarını beyannamelerinde ya da bilanço dipnotlarında bildirmek, göstermek zorundadırlar (Karakaya 2014: 242). Değişiklik bildirim ile

yapılmaktadır. Geçiş için henüz itfa edilmemiş iktisadi kıymet değeri hesaplanır ve bulunan bu değer iktisadi kıymetin kalan amortisman süresi içinde eşit oranlarla yok edilir (Maliye Hesap Uzmanları Derneği 2015: 360).

Örnek: Değeri 40.000 TL olan bir makine 2017 yılında satın alınmıştır. Amortisman süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. İlk 3 yıl azalan bakiyeler yöntemini uygulayan işletme kalan yıllar için normal amortisman yöntemini uygulamaya karar vermiştir.

Tablo 5’te amortisman yönteminin değişiklik öncesi ve sonrası bilgiler yer almaktadır.

Tablo 5: Azalan Bakiyeler Yönteminden Normal Yönteme Geçiş

Yıllar	Maliyet Değer	Amortisman Matrahı (Maliyet-Bir. Amort.)	Amortisman Oranı	Yıllık Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman Tutarı
2017	40.000 TL	40.000 TL	0,40	16.000 TL	16.000 TL
2018	40.000 TL	24.000 TL	0,40	9.600 TL	25.600 TL
2019	40.000 TL	14.400 TL	0,40	5.760 TL	31.360 TL
2020	40.000 TL	8.640 TL	0,50	4.320 TL	35.680 TL
2021	40.000 TL	8.640 TL	0,50	4.320 TL	40.000 TL

Tablo 5’te görüldüğü gibi ilk 3 yıl azalan bakiyeler yöntemini uygulayan işletme, 4. yıldan (2020 yılı) itibaren normal yönteme geçmiştir. Bundan dolayı makinenin amorti edilmemiş maliyeti kalan iki yıl sürede eşit oranda (%50) amortisman yoluyla yok edilecektir.

3.8. ATİK’in Satışında Amortismanın Durumu

MDV’ler için hesaplanan amortismanların kaydı için “Direkt Kayıt Yöntemi” ve “Endirekt Kayıt Yöntemi” olarak iki yöntemin geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden “Endirekt Kayıt Yöntemi”, direkt

yöntemin aksine ilgili maddi duran varlığın maliyetinin ve net defter değerinin bilançoda görülmesine imkan verdiği için kullanılmaktadır. “Endirekt Kayıt Yöntemi”nde maddi duran varlık için ayrılmış olan amortisman tutarı, aktif düzenleyici bir hesap olan “257 Birikmiş Amortismanlar Hesabı”nın alacak tarafına kaydedilir ve maddi duran varlığın maliyet değerinden o varlık için ayrılan birikmiş amortisman düşülmesiyle de o varlığın “Net Aktif/Defter Değerine” ulaşılır.

Net (Aktif/Defter) Değeri = İlgili MDV'nin Maliyeti (-) İlgili MDV'nin Bir. Amortismanı

MDV satıldığında, Net Defter Değeri (NDD) ile satış fiyatı karşılaştırılır. Bu karşılaştırma sonucunda üç farklı durum ortaya çıkacaktır.

- a) Satış fiyatı = NDD ise Kâr veya Zarar yoktur.
- b) Satış fiyatı < NDD ise zarar vardır ve bu zarar 689 Olağandışı Gider ve Zararlar hesabında izlenir.
- c) Satış fiyatı > NDD ise kâr vardır ve bu kâr 679 Olağandışı Gelir Ve Kârlar hesabında izlenir.

Bu üç duruma ait örnekler aşağıdadır:

Örnek: Kayıtlı değeri 50.000 TL ve birikmiş amortismanı 20.000 TL olan bir demirbaş KDV hariç 30.000 TL'ye nakden satılmıştır.

Kâr/Zarar	= Satış Fiyatı - Net Defter Değeri
Net Defter Değer	= Maliyet Bedeli - Birikmiş Amortismanlar
Net Defter Değer	= 50.000 TL – 20.000 TL = 30.000 TL
Kâr/Zarar	= 30.000 TL – 30.000 TL = 0

Demirbaşın satışında kâr ya da zarar bulunmamaktadır.

xx.xx.xx		Borç	Alacak
100 Kasa		35.400	
257 Bir. Amortis.		20.000	
	255 Demirbaşlar		50.000
	391 Hes. KDV		5.400

Örnek: Önceki örnekteki demirbaşın KDV hariç 35.000 TL'ye satılması durumu;

Kâr/Zarar	= Satış Fiyatı - Net Defter Değeri
Net Defter Değeri	= Maliyet Bedeli – Birikmiş Amortismanlar
Net Defter Değeri	= 50.000 TL – 20.000 TL
Net Defter Değeri	= 30.000 TL
Kâr/Zarar	= 35.000 TL – 30.000 TL = 5.000

Bu satış ile 5.000 TL kâr elde edilmiştir.

xx.xx.xx		Borç	Alacak
100 Kasa		41.300	
257 Bir. Amortismanlar		20.000	
	255 Demirbaşlar		50.000
	391 Hes. KDV		6.300
	679 Diğ. Olğndışı Gel/ Kâr		5.000

Örnek: Daha önceki örnekteki demirbaşın KDV hariç 27.000 TL'ye satılması durumu;

Kâr/Zarar	= Satış Fiyatı - Net Defter Değeri
Net Defter Değer	= Maliyet Bedeli – Birikmiş Amortismanlar
Net Defter Değer	= 50.000 TL – 20.000 TL
Net Defter Değer	= 30.000 TL
Kâr/Zarar	= 27.000 TL – 30.000 TL = -3.000

Bu satış sonucunda ise 3.000 TL zarar elde edilmiştir.

xx.xx.xx		Borç	Alacak
100 Kasa		31.860	
257 Bir. Amortis.		20.000	
689 Diğ. Olğndışı Gid/Zar		3.000	
	255 Demirbaşlar		50.000
	391 Hes. KDV		4.860

3.9. ATİK'lerde Faiz Giderleri ve Kur Farklarının Durumu

163 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği'ne göre; yatırımların finansmanında kullanılan kredilerle ilgili faizler ya da kur farklarından kuruluş dönemine ait olanların maliyete dâhil edilmesi zorunlu olurken, işletme dönemine ait olanların ise maliyete eklenmesi ya da o yıla ait gider yazılma durumu isteğe bağlıdır. Döviz kredisıyla yurt dışından sabit kıymet ithal edildiğinde veya sonradan bu kıymetlere ilişkin borç taksitlerinin değerlemesiyle ortaya çıkan kur farklarından, sabit kıymetin iktisap edildiği dönem sonuna kadar olanların iktisadi kıymetin maliyetine eklenmesi zorunlu olurken, söz konusu dönemden sonra meydana gelen kur farklarının maliyete eklenmesi ya da o yıla ait gider yazılma durumu isteğe bağlıdır.

334 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği'ne göre; *“Lehe oluşan kur farklarının da aktifleştirme işleminin gerçekleştiği dönemin sonuna kadar oluşan kısmının maliyetle ilişkilendirilmesi, aktifleştirildikten sonraki döneme ilişkin olanların ise kambiyo geliri olarak değerlendirilmesi veya maliyetten düşülmek suretiyle amortismanına tabi tutulması gerekecektir. Ayrıca, daha sonraki dönemlerde, seçimlik olarak hangi hak kullanılmışsa o yönteme göre işlem yapılmasına devam edilecektir.”*

VUK'un aksine TMS, ortaya çıkan kredi faizini ve kur farkını her varlık için dikkate almamakta, varlığın özellikli bir varlık olmasını şart koşmaktadır. Bu açıdan VUK, TMS'ye göre daha geniş kapsamlıdır.

TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı 8'e göre; *"işletmelerce, bir özellikli varlığın elde edilmesi, inşası veya üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri, ilgili özellikli varlığın maliyetinin bir parçası olarak aktifleştirilir. İşletmeler, diğer borçlanma maliyetlerini oluştukları dönemde gider olarak muhasebeleştirirler."*

Özellikli varlıklar ise TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı paragraf 5'te şu şekilde açıklanmıştır; *"amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilebilmesi zorunlu olarak uzun bir süreyi gerektiren varlıklardır."* şeklinde ifade edilmiştir.

Örnek: İşletme 15.10.2017 tarihinde dövizli kredi kullanarak 100.000 TL peşin bedelli bir makine satın almıştır. Alınan kredi 30.12.2017 tarihinde kapatılmıştır. Ödenen toplam faiz gideri 2.000 TL ve kur farkı da 2.500 TL'dir. Makinenin yerinin hazırlanması ve montajı için toplam 15.000 TL harcanmıştır ve makine alındığı tarihte (15.10.2017) kullanıma hazır hale getirilmiştir. Harcamalar için maliyete yazma (aktifleştirme) yöntemini benimseyen işletme makineyi 5 yıl kullanmayı kararlaştırmıştır. VUK uyarınca makinenin faydalı ömrü 5 yıldır.

Buna göre VUK ve TMS 16 Standardına göre hesaplamalar şöyledir;

VUK'a göre;

Satın alma bedeli	100.000 TL
Kullanıma hazır hale getirme gideri	15.000 TL
Finansman gideri	2.000+2.500 = 4.500 TL
Makinenin toplam maliyeti	119.500 TL

Bu durumda VUK'a göre makineye ait amortisman tutarı normal amortisman yöntemi açısından $119.500 \div 5 = 23.900$ TL olacaktır.

TMS 16'ya göre;

Satın alma bedeli	100.000 TL
Kullanıma hazır hale getirme gideri	15.000 TL
Makinenin toplam maliyeti	115.000 TL

TMS açısından özellikli bir varlık kabul edilmediği varsayımından hareketle finansman gideri ve kur farkı makinenin maliyet bedeline eklenmeyecektir. Ayrıca TMS, sadece binek otomobiller için değil diğer duran varlıklar için de kıst amortisman uygulamasını benimsemiştir. Bu durumda TMS 16'ya göre makineye ait ilk yılın kıst amortisman tutarı normal amortisman yöntemi açısından 5.750 TL⁶ olacaktır. İlk yılda gider yazılmayan 17.250 TL tutarındaki amortisman gideri ise son yılın amortisman tutarına eklenecektir.

3.10. ATİK'lerde Yenileme Fonu Uygulaması

Vergi kanunlarında vergilendirmeye ilişkin, mükelleflere bazı avantajlar sağlanmıştır. Bunlardan biri de, VUK'un 328. ve 329. maddelerinde bulunan yenileme fonu uygulamasıdır.

⁶ Makine 2017 yılında 3 ay kullanılmıştır. Bu durumda yıllık amortisman tutarı $(115.000 \div 5) 23.000$ TL; kıst amortisman tutarı ise $(23.000 \div 12 * 3) 5.750$ TL olur..

Özel fonlar: İşletmede bırakılması ve tasarrufu zorunlu yasal fonlar ile başka sebeplerle ayrılan fonların izlendiği hesaptır. Kârdan ayrılan tutarlar bu hesabın alacağına mahsubu durumunda borcuna kaydedilir (Ataman 2001: 182).

Duran varlıklar yenilenmek amacıyla satılırsa, satıştan elde edilen kâr ya da zarar görmesi sonucunda (deprem, yangın, sel gibi afetler nedeniyle) sigortadan alınan tazminat fazlası tutarlar dönem kârına devredilmeyip yenileme masraflarını karşılaması amacıyla pasifte yenileme fonu adıyla geçici bir hesapta 3 yıl tutulabilir. *“Her ne sebeple olursa olsun bu süre içinde kullanılmamış olan kârlar üçüncü yılın vergi matrahına eklenir. Üç yıldan önce işin terki, devri veya işletmenin tasfiyesi halinde bu kârlar o yılın matrahına eklenir.”* (VUK madde 328-329)

Söz konusu 3 yıllık sürenin ne zaman başladığı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, yenileme fonu satıştan itibaren iki yılın sonunda düzenlenen bilançolarda yer alıp, üçüncü yıl içinde yenilenmezse o yılın (üçüncü yılın) kazancına eklenecektir. Vergi idaresine göre, satışın yapıldığı yıl ilk yıl olarak kabul edilirken Danıştay’a göre ise, takip eden yıl ilk yıl olarak kabul edilmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında bahsedilen 3 yıllık sürenin ne zaman başlayacağı konusunda, VUK’un ilgili maddesi ve muhasebe tekniği göz önünde bulundurulduğunda Danıştay’ın görüşünün daha uygun olduğu söylenebilir (Örten, Karapınar 2003: 312).

Ancak bu 3 yıl içinde satılan varlığın yerine yenisi alınmaması durumunda, yenileme fonu, dönem kârı veya zararı hesabına kaydedilir,

yerine yenisi alınması durumunda ise, yenileme fonu söz konusu varlığın amortismanından mahsup edilir. Bu mahsup tamamlanmadan yeni alınan varlığa dair amortisman gideri yazılamaz (Lazol 2017: 277).

TMS'ye göre, yenilenmesi zorunlu olan veya yenileme kararı alınan maddi duran varlığın satışından elde edilen kârın, önce 679 Diğer Olağandışı Gelir ve Kârlar Hesabına alınması, vergi mevzuatı ile uyumlama kaydının yapılması ve dönem sonunda ise 549 Özel Fonlar Hesabına aktarılması gerekir. Böylece satış kârı, bilanço ve gelir tablosunda yer alarak bu kârın vergi dışı kalması gerçekleştirilir. Doğrudan 549 Özel Fonlar Hesabına alınması ise TMS'ye uygun değildir. Bunun sebebi, vergi öncesi ticari kâr yenileme fonundaki tutar kadar az olur ve bu durum mali bilgi kullanıcılarını yanıltır. Ayrıca fondaki tutar bitene kadar yeni alınan varlık için amortisman ayrılamaması durumu TMS'ye göre ters düşmektedir (mevzuatdergisi.com/Örten 1998, erişim tarihi 25.01.2018).

Yenileme fonunun ayrılabilmesi için bazı şartlar gerekir. Bunlar;

- Yalnızca bilanço esasına göre defter tutanlar kullanabilir.
- Yeni alınacak olan iktisadi kıymetin satılan iktisadi kıymetle aynı nitelikte olması gerekir ve yenileme fonu sadece satılan iktisadi kıymetin yenisini almak amacıyla kullanılabilir.
- Söz konusu iktisadi kıymetin yenilenmesinin işin mahiyetine göre zorunlu olması veya yenileme işlemine işletme yetkililerinin karar vermiş olması ve girişimde bulunmaları gerekmektedir.

Örnek: Birikmiş amortismanı 10.000 TL olan 40.000 TL değerindeki bir makine, 2016 yılında peşin olarak %18 KDV hariç 45.000 TL'ye satılmıştır. Yeni makine ise 2017 yılında 55.000 TL'ye nakit olarak satın alınmıştır.

1) TMS ve VUK Açısından makinenin satış kaydı

a) TMS'ye göre makinenin satış kaydı;

xx.xx.2016		Borç	Alacak
100 Kasa		53.100	
257 Birikmiş Amort.		10.000	
	253 Tes. Mak. ve Cih.		40.000
	391 Hes. KDV		8.100
	679 Diğ. Olğn Gel/ Kâr		15.000

xx.xx.2016		Borç	Alacak
960 Verg.Tabi Olm. Gel/Kâr		15.000	
	961 Ver.Tabi Olm. Gel/Kâr		15.000

Dönemsonu geldiğinde;

31.12.2016		Borç	Alacak
679 Diğ. Olğn Gel/Kâr		15.000	
	690 Dön. Kâr /Zar		15.000

31.12.2016		Borç	Alacak
690 Dön. Kâr /Zar		15.000	
	692 Dön Net Kâr/Zar.		15.000

31.12.2016		Borç	Alacak
692 Dön. Net Kâr/ Zar.		15.000	
	590 Dön. Net Kârı		15.000

31.12.2016		Borç	Alacak
590 Dön.Net Kârı		15.000	
	549 Özel Fonlar		15.000

Daha önce ifade edildiği gibi TMS'ye göre makine satışından elde edilen kâr ilk olarak 549 Özel Fonlar Hesabı'na kayıt edilemez. Önce 679 Diğer Olağandışı Gelir ve Kârlar Hesabına kaydedilerek dönem sonunda 549 Özel Fonlar Hesabı'na aktarılır.

b) VUK'a göre makinenin satış kaydı;

xx.xx.2016		Borç	Alacak
100 Kasa		53.100	
257 Birikmiş Amortis.		10.000	
	253 Tes. Mak. ve Cih.		40.000
	391 Hes. KDV		8.100
	549 Özel Fonlar		15.000

VUK 328-329 maddelerinde açıkça belirtildiği üzere makine satışından elde edilen kâr doğrudan 549 No.lu Özel Fonlar Hesabında gösterilir.

2) Makinenin 3 yıl içinde yenilenmesi durumunda

Örnek: Bir önceki örnekte satılan makinenin 2016 tarihinde %18 KDV dâhil 64.900 TL'ye yeni bir makine alınmıştır. İşletme normal amortisman yöntemini uygulamakta olup amortisman süresi 5 yıldır. Bu durumda yevmiye kaydı;

xx.xx.2016		Borç	Alacak
253 Tes. Mak. ve Cih.		55.000	
191 İndirilecek KDV		9.900	
	102 Bankalar		64.900

Dönem sonunda yapılacak amortisman kaydı;

Yıllık Amortisman Tutarı = Maliyet Bedeli / Faydalı Ömür

Yıllık Amortisman Tutarı 55.000 TL / 5 = 11.000 TL

31.12.2016		Borç	Alacak
549 Özel Fonlar		11.000	
549.03 Yenileme Fonu	257 Bir. Amortisman		11.000

Makine 3 yıl içinde yenilediğinden amortisman gideri öncelikle 549 Özel Fonlar Hesabı'ndan karşılanmıştır.

Bu kayıttan sonra 549 Özel Fonlar Hesabı'nın büyük defter görünümü;

B	549 Özel Fonlar Hes.	A
11.000		15.000

Görüldüğü gibi Özel Fonlar hesabında 4.000 TL kalmıştır. İkinci yıla ait amortisman kaydında öncelikle bu tutar dikkate alınacak, fondaki tutar bittikten sonra kalan amortisman tutarı, ilgili gider hesabına kaydedilecektir.

İkinci yıla ait amortisman kaydı;

31.12.2017		Borç	Alacak
549 Özel Fonlar		4.000	
730 Gen Üretim Gid.	257 Bir. Amortisman	7.000	11.000

3) Makinenin 3 yıl dolmasına rağmen yenilenmemesi durumunda

VUK madde 328'de açıkça belirtildiği üzere, işletme maddi duran varlığını yenisini almak amacıyla sattığında oluşan kârı 3 yıl boyunca 549 Özel Fonlar Hesabı'nda "Yenileme Fonu" adı altında izler. 3 yıl içinde yenilerse, yeni alınan maddi duran varlık için amortisman gideri bu fondan karşılanabilir. 3 yıl içinde yenilenmezse 549 Özel Fonlar Hesabı'nda "Yenileme Fonu" adı altında kaydedilen kâr 3. yılın

sonunda 671 Önceki Dönem Gelir ve Kârlar Hesabı veya 679 Diğer Olağandışı Gelir ve Kârlar Hesabına aktarılır.

31.12.2018		Borç	Alacak
549 Özel Fonlar		15.000	
	671 Ön. Dön. Gel/Kâr		15.000

SONUÇ

Maddi duran varlıklar, hemen hemen bütün işletmelerin bilançolarında, tutarları değişmekle birlikte yer almaktadır. Bu varlıkların en önemli özelliği, ilk maliyetlerinin bilançoya yansıtılmasından sonra yapılan bazı işlemlerden dolayı değişebilir nitelik arz etmesi; yasal düzenlemelerden, kullanılmalarından, teknolojik gelişmelerden, yönetimin politikalarından vb. doğrudan ve önemli bir oranda etkilenmeleridir. Dolayısıyla bu durum, işletmenin hem bilanço hem de gelir tablosu üzerinde önemli değişimi beraberinde getirebilmektedir.

Bu çalışmada amortisman tabi iktisadi kıymetlerin bahse konu bazı özellikli durumları, VUK ve özellikle TMS 16 kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Her iki düzenleme açısından yapılan değerlendirmelerde VUK düzenlemelerinde yönetimin bu varlıklarla ilgili inisiyatif kullanımlarını ikinci derecede ele aldığı; buna karşılık TMS'nin ise bazı uygulamalarda (maliyet bedeli, amortisman süresi) yönetime inisiyatif tanıdığı görülmüştür. Varlıkların maliyet bedeli ve dolayısıyla amortisman tutarlarında VUK ve TMS düzenlemelerinde farklılıklar olabilmektedir. Örneğin kredi ile edinilmiş bir duran varlık maliyetine kredinin faizini eklemek VUK'a göre mümkün iken TMS'ye göre bu varlığın özellikli varlık niteliğini taşıması gerekir.

Bir cümle ile ifade etmek gerekirse TMS'deki maddi duran varlıkların maliyeti ve amortismanı hakkında düzenlemelerin ve bilgi sunumunun daha fazla piyasa şartlarına ve reel gerçeklere uygun olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Mehmet Emin ve Küçük, Muzaffer (2013). *Vergi ve Muhasebe Uygulamaları*. 1. Cilt. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Ataman, Ümit (2001). *Muhasebe Dönem Sonu İşlemleri Genel Muhasebe*. 2. Cilt. 13. Baskı. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Doğan, Ahmet (2005). *Genel Muhasebe Tekdüzen Muhasebe Sistemine Göre Dönem İçi ve Dönem Sonu İşlemleri 2*. 4. Baskı. Ankara: Detay yayıncılık.
- Gündüz N. Kemal ve Perçin Necati (1999). *Amortismanlar ve Yeniden Değerleme*. 2. Baskı. Yaklaşım Yayınları.
- Karakaya, Mevlüt (2014). *Maliyet Muhasebesi*. 6. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Küçüksavaş, Nihat (2010). *Finansal Muhasebe (Genel Muhasebe)*. Genişletilmiş 11. Baskı. İstanbul: Beta Basım.
- Lazol, İbrahim (2017). *Genel Muhasebe*. 23. Baskı. Bursa: Ekin Basım.
- Maliye Hesap Uzmanları Derneği (2015). *Denetim İlke ve Esasları*. 1.Cilt. 6. Baskı. İstanbul: Yapım Tanıtım Yayıncılık.
- Örten Remzi ve Karapınar Aydın (2003). *Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri*. 2. Baskı. Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Örten, Remzi (1998). “Maddi Duran Varlık Yenileme Fonu ve Muhasebe Uygulamaları”. *Mevzuat Dergisi*. <https://www.mevzuatdergisi.com>, erişim tarihi: 25.01.2018.
- Sevilengül, Orhan (2014). *Genel Muhasebe*. 17. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- www.gib.gov.tr/gibmevzuat erişim tarihi: 23.01.2018
- www.kgk.gov.tr erişim tarihi: 04.04.2018 ve 05.04.2018

BÖLÜM 5

İŞTİRAKLER, İŞ ORTAKLIKLARI, BAĞLI ORTAKLIKLAR VE FİNANSAL YATIRIMLARA İLİŞKİN DEĞERLEME FARKLARININ TMS/TFRS VE BOBİ FRS AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI*

Öğr. Gör. Yusuf KURT¹, Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA²

* Bu çalışma, 12-14 Haziran 2020 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen “ISPEC- 4. INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL & HUMAN SCIENCES” kongresinde sözlü olarak sunulmuştur.

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Özalp Meslek Yüksekokulu, Özalp, Van
orcid.org/0000-0002-1071-4205 yusufkurt@yyu.edu.tr

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Gevaş Meslek Yüksekokulu, Gevaş, Van
orcid.org/0000-0002-2235-1827 karamurat_4401@hotmail.com

1. GİRİŞ

Türkiye'deki muhasebe uygulamaları ile ilgili düzenlemeler, genel olarak vergi matrahının tespitini belirlemek amacıyla şekillenmiştir ve bununla ilgili tekdüzeliği sağlamak amacıyla 1994 yılında Maliye Bakanlığı tarafından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) yayımlanmıştır. Bu süreçten sonra Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelere bu muhasebe sistemi kapsamında finansal tablolarını düzenleme zorunluluğu getirilmiştir. Ancak küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan finansal raporlama ile ilgili farklılıklar Türkiye'de de uluslararası alanda uygulanan muhasebe uygulamaları ile ilgili bir düzenleme yapılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bununla ilgili olarak Türkiye'de Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği, Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu, Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu ve son olarak da 2011 yılından itibaren Kamu Gözetimi ve Denetim Standartları Kurumu gibi birçok kurum etkin rol oynamış ve standartların temelini oluşturulmasını sağlamışlardır. 2012 yılında Türk Ticaret Kanunu'nun yenilenmesinden sonra Türkiye Muhasebe Standartları'nı (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları'nı (TFRS) bağımsız denetime tabi olan işletmelerin uygulaması zorunlu kılınmıştır. Bu düzenlemenin ardından 2014 yılında Kamu Gözetimi ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), TMS/TFRS'nin uygulanması ile ilgili zorunluluğu,

bağımsız denetim kapsamından ayrıştırarak Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşların (KAYİK) uygulaması ile sınırlandırmıştır. Bu gelişmelerden sonra, bağımsız denetime tabi ancak TFRS uygulamayan işletmelerin, ilk olarak Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği hükümlerini uygulamaları ardından da MSUGT'a ek olarak 2014 tarihinde KGK tarafından yayımlanan Bağımsız Denetime Tabi Olup TMS'leri uygulamayan şirketlerin finansal tablolarının hazırlanmasında ve sunulmasında uygulanacak ilave hususları uygulamaları zorunlu tutulmuştur. İlave hususlar, KGK tarafından yeni bir standart seti hazırlanıncaya kadar geçici bir çözüm olarak tasarlanmıştır (Gökçen, Ataman, Çakıcı, 2016:22).

Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) 01.01.2018 ve devamında başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere 29 Temmuz 2017 tarihli ve 30138 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Yayımlanan tebliğ; bağımsız denetime tabi olup TMS/TFRS uygulamayan işletmeler gözetilerek oluşturulmuştur. Bu tebliğ doğrultusunda hazırlanan finansal tabloların gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir olması amaçlanmıştır.

BOBİ FRS ile yapılan düzenlemelerin TMS/TFRS düzenlemeleriyle büyük ölçüde uyumlu olduğu görülmektedir. Bu açıdan BOBİ FRS, TMS/TFRS düzenlemelerinin daha sadeleştirilmiş hali olarak ifade edilebilir.

2. TMS/TFRS VE BOBİ FRS AÇISINDAN İŞTİRAKLER, İŞ ORTAKLIKLARI, BAĞLI ORTAKLIKLAR VE FİNANSAL YATIRIMLARIN DEĞERLEME FARKLARINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Türk Dil Kurumu sözlüğünde iştirak, bir ortaklık ile işletme arasında, söz konusu ortaklığın yönetimine ve ortaklık politikalarının belirlenmesine katılma anlamında devamlı bir bağ yaratan, doğrudan veya dolaylı sermaye ve yönetim ilişkisi şeklinde açıklanmaktadır. (Altuncu,2018:1-21).

Bir işletmenin, diğer bir işletmeye yatırım yapması, başka bir ifade ile diğer şirketin hisse senetlerinin bir kısmını portföyünde bulundurmak istemesi durumunda iştirak olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği tamamen o işletmenin yatırımdan beklentisine bağlıdır. İşletmelerin yaptıkları iştirak yatırımları önemli etki elde etmek amacıyla yapıldıklarından uzun vadeli yatırım olarak düşünülürler. Bir işletmeye iştirak edilmesi; sahip olunan öz kaynakların bir kısmının başka bir işletme bünyesinde kullanılması suretiyle yapılır. Dolayısıyla iştirak edilen işletmenin (yatırım yapılan) kâr veya zarar etmesi yatırım yapan işletmenin öz kaynağında değişikliklere neden olur. Bu

değişiklikler iştirak edilen işletmenin kârlı olması durumunda pozitif, zararlı olması durumunda ise negatif etki yaratmaktadır.

Muhasebe standartlarında iştiraklere yapılan yatırımların nasıl muhasebeleştirileceği TMS 28 “İştiraklerdeki ve İş Ortaklarındaki Yatırımlar” standardında açıklanırken, BOBİ FRS’de 10.Bölüm’de “İştiraklerdeki Yatırımlar” başlığı altında ele alınmaktadır. Ayrıca TMS/IFRS’lerde İştirakler ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar bir standart içerisinde, BOBİ FRS’de “İştiraklerdeki Yatırımlar” ve “Müşterek Girişimdeki Yatırımlar” olmak üzere iki ayrı bölüm halinde yayımlanmıştır.

TMS ve BOBİ FRS açısından “iştirak” tanımının benzer olduğu görülmektedir. TMS 28 madde 3 ve BOBİ FRS madde 10.2’ye göre iştirak “*Yatırımcı işletmenin üzerinde önemli etkisinin bulunduğu işletme*” olarak ifade edilmektedir. TMS 28’e göre “**iş ortaklığı**” ise “*Müşterek kontrole sahip olan tarafların, girişimin net varlıkları üzerinde haklarının bulunduğu müşterek anlaşma*” şeklinde ifade edilmiştir. Her iki standart setinde de yer verilen “önemli etki” kavramı ise, bir işletmenin başka bir işletme üzerindeki oy hakkının yüzde 20 veya daha fazlasını satın alması durumunda ortaya çıkmaktadır. İşletme iştirak üzerindeki önemli etkisini kaybettiğinde söz konusu yatırım finansal tablolarda iştirak olarak muhasebeleştirilmesine son verilir. Önemli etkinin kaybedilmesi iştirakteki pay oranının değişmesi sonucuyla oluşacağı gibi kendiliğinden de ortaya

çıkabilir. Örneğin söz konusu iştirak devletin veya düzenleyici başka otoritenin eline geçmesi durumunda önemli etki kendiliğinden ortadan kalkabilir. (BOBİ FRS, Mad. 10.15)

TMS 28 ve BOBİ FRS Bölüm 10 açısından iştiraklerin değer düşüklüğünün muhasebeleştirilmesine ilişkin düzenlemelerin benzer olduğu görülmektedir. Bu konuda her iki standarda göre işletmeler öncelikle raporlama dönemi sonunda iştiraklerin değer düşüklüğüne uğradıklarına dair tarafsız kanıt bulunup bulunmadığını değerlendirmelidir. Bu değerlendirme sonucunda yatırım değer düşüklüğüne uğramışsa yatırımın defter değeri geri kazanılabilir tutarı ile karşılaştırılması gerekmektedir. Karşılaştırma sonucunda eğer yatırımın defter değeri geri kazanılabilir tutardan büyükse değer düşüklüğü zararı ortaya çıkmaktadır. Bu değer düşüklüğü zararı ise “Diğer Faaliyetlerden Giderler” altında “Diğer Giderler” kaleminde raporlanır.

TMS 28 ve BOBİ FRS Bölüm 10’a göre, öz kaynak yöntemiyle raporlama yapan işletmeler söz konusu yatırımlarını, başlangıçta elde etme maliyeti ile muhasebeleştirmektedirler. Fakat daha sonraki dönemlerde BOBİ FRS Bölüm 10’da münferit finansal tablolarda maliyet yöntemi veya özkaynak yöntemi kullanılarak ölçülürken, TMS 28’de ise yalnızca özkaynak yönteminin uygulanması gerektiği belirtilmiştir.

BOBİ FRS’de maliyet yönteminin kullanıldığı iştiraklerde varsa “Varlıklarda Değer Düşüklüğü” bölümüne göre değer düşüklükleri indirilerek maliyet bedeli ile ölçülmektedir. TMS’de ise “TMS 36- Varlıklardaki Değer Düşüklüğü” standardına göre raporlanması gerektiği ifade edilmiştir. TMS 36 Varlıklardaki Değer Düşüklüğü Standardının yayımlanması ile karşılık ayırmak suretiyle aktifin olması gerekenden daha büyük olmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. (Şamil, Esmeray,2016:175-198).

Özkaynak yönteminin kullanıldığı iştiraklerde ise yatırım yapılan işletmenin öz kaynaklarındaki gelir giderlerden (dönem karı/zararı ya da yeniden değerlendirme artışları gibi öz kaynak artış/azalışlarından) yatırımcının payına düşen kısım, öz kaynaklardaki ilgili hesap grubunda muhasebeleştirilir. Fakat edinme tarihinden sonra yatırımcının, yatırım yapılan işletmenin kâr veya zararındaki değişiminden yatırımcıya düşen pay, yatırımın defter değeri artırılarak ya da azaltılarak mali tablolarda raporlanmaktadır. Ayrıca iştirak zararlarından işletmeye düşen kısım, iştirakteki yatırımın defter değerinden büyük olduğu durumlarda, iştirakin zararından işletmeye düşen pay olarak finansal tablolara aktarılamaz. Ancak yatırımcının payı sifıra düştüğü durumda yatırımcı; meydana gelen ek zararları, karşılık ayırmak suretiyle finansal tablolara aktarabilmektedir.

Alacakların ölçümü konusunda BOBİ FRS ve TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı arasında farklılıklar söz konusudur. Buna göre TFRS 9’da ticari ve diğer alacaklara ilişkin herhangi bir vade farkı ayrımı yapılmaksızın itfa edilmiş maliyet yöntemi kullanılmakta iken (TFRS 15’teki ticari alacaklar için kolaylaştırıcı yöntem hariç), BOBİ FRS’de vade farkı ayrımı yapılmaktadır. BOBİ FRS’de ticari ve diğer alacakların ilk muhasebeleştirilmesinde itibari değer veya itfa edilmiş maliyet ölçüsü esas alınmaktadır. Bu iki farklı ölçümün ayrılmasındaki temel belirleyici unsur ise vade süresidir. Vade süresi bir yılı aşmayan ticari ve diğer alacaklar itibari değer ile ölçülürken, vade süresi bir yılı aşan ticari ve diğer alacaklar TFRS 9’da olduğu gibi itfa edilmiş maliyet ile ölçülmektedir. BOBİ FRS’de tüm değerlendirme farkları ise kâr veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır

Finansal yükümlülüklerin sınıflandırılması konusunda ise bazı istisnalar (TFRS 9, Mad. 4.2.1) haricinde, tüm finansal yükümlülükler itfa edilmiş maliyetleri üzerinden ölçülen olarak sınıflandırılması gerektiği belirtilmiştir.³

Yatırım amacıyla işletmelerin ellerinde tuttuğu finansal varlıklardan, raporlama günü itibarıyla vadesine 12 aydan daha az süre kalanlarla,12 ay içinde elden çıkarılması planlanan

³ “TFRS 9 Finansal Araçlar” Standardı, 15/01/2019 tarihli ve 30656 sayılı Resmi Gazete (Mükerrer), Bölüm 4 .

varlıklar dönen varlıklar grubunda “Finansal Yatırımlar” hesabı içerisinde muhasebeleştirilirken, vadesine 12 aydan daha fazla süre kalanlarla, 12 aydan uzun süre elde tutulması planlanan varlıklar ise duran varlıklar grubunda “Finansal Yatırımlar” hesabı içerisinde muhasebeleştirilmektedir.⁴

İştirak ve iş ortaklıklarına ilişkin değer düşüklüklerinin muhasebeleştirilmesi benzer olduğundan dolayı, aşağıda sadece iştirakler üzerinden değer düşüklüğüne ilişkin muhasebe kayıtlarına ilişkin örnek uygulamaya yer verilmiştir. TMS/TFRS ve BOBİ FRS’ye göre iştiraklerin ve iş ortaklıkların ilk olarak muhasebeleştirilmesinde elde etme maliyeti kullanılmaktadır.

3. ÖRNEK UYGULAMALAR

Örnek: KURT işletmesi, DEMİR işletmesinin sermaye payına %30 iştirak etmek için 15.11.2019 tarihinde 50.000 TL ödeyerek iştiraki muhasebeleştirmiştir. 31.12.2019 tarihinde ise DEMİR işletmesi 20.000 TL zarar raporlamıştır. Ayrıca 2019 yılı dönem sonunda, iştirak değer düşüklüğü testine tabi tutularak iştirakin geri kazanılabilir tutarı 25.000 TL olarak belirlenmiştir.⁵

İştirak edinim tarihinde elde etme maliyetine göre kayıtlanmalıdır.

⁴ Finansal Tablo Örnekleri ve Kullanım Rehberi, 17/11/2012 tarihli ve 28470 sayılı Resmî Gazete, s.37.

⁵ Bu örnek, Ahmet Kızıl vd. (2006) tarafından yazılan TMS-TFRS Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları kitabından türetilmiştir.)

TMS/TFRS'ye göre kayıtlar;

İştirakin Elde Edilme Bedelinin Kayıtlanması

15.11.2019	BORÇ	ALACAK
2.. Önemli Etki Taşıyan İştirakler ⁶	50.000	
1... Bankalar		50.000

İştirakteki dönem sonu zararı ise aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmektedir.

31.12.2019	BORÇ	ALACAK
6.. Yatırımlardan Zarar Payları	6.000	
2.. Önemli Etki Taşıyan İştirakler		6.000

Değer düşüklüğüne ilişkin zarar ise aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmektedir.

İştirak Elde Etme Maliyeti	50.000
İştiraklerden Elde Edilen Zararlar(-)	-6.000 (20.000x0,30)
İştirakin Defter Değeri	44.000
Geri Kazanılabılır Değer	25.000
Değer Düşüklüğü Zararı	19.000

İştirak değer düşüklüğü zararına ilişkin muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibidir.

⁶ Teorik örneklerin muhasebe kayıtlarında kullanılan hesap kodları, kullanılan hesabın hangi tablonun hangi grubunda yer aldığını belirtecek şekilde üç haneli kod numarasının sadece ilk rakamı yazılarak belirtilmiştir.

31.12.2019	BORÇ	ALACAK
6.. Karşılık Giderleri	19.000	
2.. Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılığı		19.000

TFRS 9 standardı gereğince öz kaynağa dayalı finansal araçlar ilk muhasebeleştirmede gerçeğe uygun değeri üzerinden ölçülür. Söz konusu araçların izleyen dönemlerde gerçeğe uygun değerinde meydana gelen değer artış ve azalışları kar veya zarar tablosunda raporlandığından ilk muhasebeleştirmedeki işlem maliyetleri kar veya zarar olarak sınıflandırılır (Öztürk, 2017:599).

BOBİ FRS’ye göre kayıtlar;

İştirakin Elde Edilme Bedelinin Kayıtlanması

15.11.2019	BORÇ	ALACAK
2.. İştiraklerdeki ve Müşterek Girişimlerdeki Yatırımlar	50.000	
1.. Bankalar		50.000

Dönem sonu zararının muhasebeleştirilmesi ise aşağıdaki gibidir.

31.12.2019	BORÇ	ALACAK
6.. Bağlı Ort. İştirakler ve Müşterek Girişim Zar. Paylar	6.000	
2.. İştiraklerdeki ve Müşterek Girişimlerdeki Yatırımlar		6.000

İştirak değer düşüklüğü zararına ilişkin muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibidir.

31.12.2019	BORÇ	ALACAK
6.. Diğer Faaliyetlerden Gid. Hesabı	19.000	
2.. İştirak Değ. Düş. Karş. Hesabı		19.000

Örnek: AKS işletmesi, 10.10.2020 tarihinde borsada işlem gören ve yatırım amaçlı olarak sınıflandırdığı imtiyazlı hisse senetlerini 140.000 TL'ye satın almış ve bunun karşılığında ise 2.000 TL komisyon gideri ödemiştir. 31.12.2020 tarihinde satın alınan imtiyazlı hisse senetlerinin piyasa değeri 160.000 TL olarak belirlenmiştir. 31.12.2021 tarihinde ise imtiyazlı hisse senetlerinin piyasa değeri ise 130.000 TL'dir. 20.10.2022 tarihinde ise AKS işletmesi elinde bulundurduğu imtiyazlı hisse senetlerini 158.000 TL'ye satmıştır (Öztürk, 2017:609).

Hisse Senetlerinin İlk Muhasebeleştirilmesi

10.10.2020	BORÇ	ALACAK
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı	140.000	
-GUD farkı kar veya zarara yansıtılarak ölçülen finansal varlıklar		
6.. Komisyon Giderleri Hesabı	2.000	
1.. Bankalar Hesabı		142.000

İmtiyazlı hisse senetlerinin değer artış kaydı ise aşağıdaki gibidir.

31.12.2020	BORÇ	ALACAK
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı -GUD farkı kar veya zarara yansıtılarak ölçülen finansal varlıklar	20.000	
6.. Diğer Olağan Gelir ve Karlar		20.000

İmtiyazlı hisse senetlerinin değer azalışı kaydı ise aşağıdaki gibidir.

31.12.2021	BORÇ	ALACAK
6.. Diğer Olağan Gider ve Zararlar Hesabı	30.000	
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı -GUD farkı kar veya zarara yansıtılarak ölçülen finansal varlıklar		30.000

20.10.2022 tarihinde imtiyazlı hisse senetlerinin elden çıkarılmasına ilişkin muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibidir:

20.10.2022	BORÇ	ALACAK
1.. Bankalar Hesabı	158.000	
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı -GUD farkı kar veya zarara yansıtılarak ölçülen finansal varlıklar		130.000
6.. Diğer Olağan Gelir ve Karlar Hesabı		28.000

BOBİ FRS'ye göre kayıtlar;

Hisse Senetlerinin İlk Muhasebeleştirilmesi

10.10.2020	BORÇ	ALCAK
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı	140.000	
6.. Komisyon Giderleri Hesabı	2.000	
1.. Bankalar Hesabı		142.000

Hisse senetlerinin değer artış kaydı ise aşağıdaki gibidir.

31.12.2020- Hisse Senetlerinin Değer Artış Kaydı	BORÇ	ALCAK
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı	20.000	
6...Finansal Yatırımlar Değer Artış Kazançları		20.000

Hisse senetlerinin değer azalış kaydı ise aşağıdaki gibidir

31.12.2021- Hisse Senetlerinin Değer Azalış Kaydı	BORÇ	ALCAK
6... Finansal Yatırımlar Değer Azalış Zararları	30.000	
2...Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı		30.000

20.10.2022 tarihinde İmtiyazlı hisse senetlerinin elden çıkarılmasına ilişkin muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibidir.

20.10.2022- Hisse Senetlerinin Elden Çıkarılması	BORÇ	ALACAK
1.. Bankalar Hesabı	158.000	
2.. Diğer Mali Duran Varlıklar Hesabı		130.000
6... Finansal Yatırımlar Değer Artış Kazançları		28.000

4. SONUÇ

Dünyada küreselleşme ile birlikte, uluslararası alanda fon fazlalığı olan yatırımcılar ellerinde bulunan fonları çeşitli yatırım araçlarına aktararak gelirlerini artırma gayreti içerisindeyler. Gelirlerini artırmak isteyen yatırımcıların doğru kararlar alabilmeleri için işletmelerin yayımladıkları finansal tabloların karşılaştırılabilir olması gerekmektedir. Bu durum tüm dünyada geçerli olan ve aynı dili ifade eden Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS)'nin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. 2001 yılından sonra yayımlanan UMS'ler ile birlikte düzenlenen finansal tabloların ihtiyaca uygun, karşılaştırılabilir, güvenilir ve anlaşılabilir bilgi sunma yetenekleri artmıştır. Bu amaçla ülkemizde ilgili otoriteler UMS'nin birebir çevirisi niteliğinde olan Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)'ni yayımlanarak, finansal tabloların şeffaflığını, tutarlılığını ve karşılaştırılabilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

İşletmeler ulusal veya uluslararası arenada ayakta kalabilmek, karlarını artırabilmek veya işletmeler arasındaki rekabeti sonlandırmak gibi amaçlarla başka bir işletmeye yatırım yaparak ortak olmaktadır. MSUGT'a göre yapılan bu tür yatırımlar bilindiği üzere "Mali Duran Varlıklar" hesap grubunda izlenmektedir. MSUGT'a göre yapılan bir yatırımın iştirak olarak değerlendirilebilmesi için yatırım yapılan işletmenin %10 ile %50 arasında sermaye payının yatırım yapan işletmenin elinde bulundurması gerekmektedir. Fakat TMS 28'e ve BOBİ FRS'ye göre bir yatırımın iştirak olarak değerlendirilebilmesi için "önemli etki" kavramının kriter olarak belirlendiği görülmektedir. Bu kritere göre bir yatırımın iştirak olarak değerlendirilebilmesi için yatırım yapılan işletmenin %20 ve üzeri oy hakkının yatırım yapan işletmenin elinde bulundurması gerekmektedir.

İştiraklerdeki ve iş ortaklıklarındaki yatırımlar BOBİ FRS ve TMS/TFRS açısından karşılaştırıldığında yapılan düzenlemelerin bazı noktalarda birbirleri ile uyumlu olduğu görülürken, bazı noktalarda ise birbirlerinden farklılaştığı görülmektedir. TMS 28 ve BOBİ FRS Bölüm 10'a göre, öz kaynak yöntemiyle raporlama yapan işletmeler söz konusu yatırımlarını, başlangıçta elde etme maliyeti ile muhasebeleştirirler. Fakat daha sonraki dönemlerde BOBİ FRS Bölüm 10'da münferit finansal tablolarda maliyet yöntemi veya özkaynak yöntemi kullanılarak ölçülürken, TMS

28’de ise yalnızca özkaynak yönteminin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca TMS/TFRS ve BOBİ FRS’ye göre maliyet yöntemi kullanılarak muhasebeleştirilen iştiraklerde varsa “Varlıklarda Değer Düşüklüğü” bölümüne göre değer düşüklükleri indirilerek maliyet bedeli ile ölçülmektedir.

Alacakların ölçümü konusunda BOBİ FRS ve TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı arasında farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre TFRS 9’da ticari ve diğer alacıklara ilişkin herhangi bir vade farkı ayırımı yapılmazken, BOBİ FRS’de vade farkı ayırımı yapılmaktadır. TFRS 9’da ticari ve diğer alacaklar itfa edilmiş maliyet yöntemi üzerinden ölçülmektedir. BOBİ FRS’de ticari ve diğer alacakların ilk muhasebeleştirilmesinde itibari değer veya itfa edilmiş maliyet ölçüsü esas alınmaktadır. BOBİ FRS’de tüm değerlendirme farkları ise kar veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTUNCU, Hasan, (2018, <http://phymm.com.tr/wp-content/uploads/2018/12/istiraklerdekiYatirimlar.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2020)

GÖKÇEN, Gürbüz, ATAMAN, Başak, ÇAKICI, Cemal (2016), Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamaları, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

KIZIL, Ahmet vd. (2006), TMS - TFRS Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları, Der Yayınları:435, 2. Baskı, İstanbul .

ÖZTÜRK, Erkan (2017), "Finansal Varlıkların Ölçme ve Muhasebeleştirme Esaslarının Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları Açısından Karşılaştırılması", Journal of Business Resarch Turk, Vol.9, İssue 3, , ss. 594-617.

ŞAMİL, Serhat, ESMERAY, Murat (2016), "TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardı: BIST 100'de Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, , Sayı: 48, Temmuz-Aralık , ss. 175-198.

Finansal Tablo Örnekleri ve Kullanım Rehberi, 17/11/2012 tarihli ve 28470 sayılı Resmî Gazete, s.37.

"TFRS 9 Finansal Araçlar" Standardı, 15/01/2019 tarihli ve 30656 sayılı Resmi Gazete (Mükerrer), Bölüm 4 .

TMS 28-İştirak ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar, 28/10/2011 tarihli, 28098 sayılı Resmi Gazete, Mad. 41A.

BÖLÜM 6

SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ VE TÜKETİCİNİN SİYASALLAŞMASI¹

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CANÇELİK², Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR³

¹ Bu çalışma Mehmet Cançelik'in hazırladığı “Siyasal Katılımın Alternatif Bir Yolu Olarak Siyasal Tüketicilik: Türk Tüketicileri Üzerinde Bir Uygulama” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye, m.cancelik@harran.edu.tr

³ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Trabzon, Türkiye, fazil41@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Eskiden beri topluluk halinde yaşayan insanoğlunun, insana yakışan şekilde hayatını devam ettirerek, onu diğer canlılardan ayıran farklılıklarını korumasına imkân sağlayan toplum düzenini oluşturmaya ve bunun devamını sağlamaya yardımcı olan kuralları belirleyen ve bunların uygulanmasını garanti altına alan devletin; nasıl ve ne şekilde kurulup, nasıl idare edilip yaşatılacağına yönelik yapılan çalışmalar siyaset biliminin temel sorununu teşkil etmektedir. İşte bu kapsam genişliği sebebiyle; “Arapçada at eğitimi anlamına gelen siyaset kavramı” (Kışlalı, 2005: 17), üzerinde eskiden beri çokça çalışılan konulardan birini oluşturmaktadır. Pek çok farklı tanımının olmasından anlaşıldığı üzere tanımlaması zor bir kavram olan siyaset, taşıdığı anlam gereği pek çok sosyal bilimin açıklamaya çalıştığı durumların sebeplerini ve muhtemel sonuçlarını izahta kullandığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanımı konusunda çeşitlilik olsa da özünde siyaset, iktidara gelebilmek ve iktidarda kalarak insan topluluklarını idare edebilmek için takip edilen bir yol ve yöntemler bütünüdür.

Bu bağlamda çalışmada siyasette yaşanan dönüşümlere ve tüketicinin siyasallaşması konusuna yer verilmiştir. Bu konu çerçevesinde öncelikle 1960’dan başlayarak yaşanan toplumsal değişimlerle, geleneksel siyasetin de değişimine sebep olan yeni bir döneme girildiğinin düşüncesi ile “yeni siyaset” kavramından bahsedilmiştir. Bu başlık altında ise ilk olarak Ulrich Beck’in, risk kavramını dikkate alarak, “ikinci modernlik” olarak tanımladığı ve eski sanayi toplumunun yerini “risk toplumunun” aldığı bunun sonucu olarak da Beck’in “alt siyaset”, Anthony Giddens’in ise “yaşam siyaseti” olarak

isimlendirdiği yeni anlayışlardan bahsedilmektedir. İkinci modernlik düşüncesinin yanında postmodernist düşünürler ise yeni toplumsal hareketlere gönderme yaparak yeni bir siyasi anlayışa gönderme yapmaktadırlar. Çalışmada bu yeni siyasi anlayış kimlik siyaseti ve mikro siyaset üzerinden kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Postmodern dönemle birlikte yaşanan değişimleri etkileri sonucu siyasal alanın çehresindeki değişim siyasal katılımında yeniden tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu değişim ve yeniden tanımlama çalışmada postmateryalizm ve sosyal sermaye konuları yardımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bu değişimlerle birlikte tüketicilerin de tüketimden gelen güçlerini ekonomi ve siyasi alanlarda kullanabileceklerini farkına varmaları gündemimize “tüketici-vatandaş” kavramını sokmuştur. Çalışmada tüketici-vatandaş kavramına değinildikten sonra tüketimin vatandaşlığın düşünce ve karakterine bürünmesi sonucunda alternatif bir siyasal alan ortamına dönüşen pazar yerlerini dikkate alarak “pazar tabanlı siyasal eylemlerin yükselişı” konusundan bahsedilmiştir.

1. YENİ SİYASET

Modern siyaset bilimi çalışmalarında Aristoteles’ten günümüze dek siyasetin tanımını yapan kuramcılar, iktidar ilişkileri ile çıkar dağıtımı veya bölüşüm arasındaki belirleyici ilişkiyi temel almışlardır (Çitçi, 2008: 4). Eski dönemlerin nispeten kapalı devlet ve toplumlarında daha kendine özgü ve bağımsız bir yapısı olan siyaset giderek teknolojinin ve buna bağlı olarak değişen şartların etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Önceleri üretildiği toplumların özelliklerinin etkisini daha fazla içinde barındıran siyaset kavramı, zaman içinde uğradığı yapısal değişikliklerle içinden çıktığı toplumun etkisini taşıyan özelliklerini bir

adım öteye taşıyarak toplumun pek çok kesimi açısından onlara rol belirleyen bir noktaya gelmiştir.

Küçük ve dışa kapalı toplumlarda siyaset, daha çok iktidarı elinde bulunduran kesimin söylem ve eylemlerinden ibaretken; son dönemlerde toplumlarda yaşanan değişimin açıklayıcısı olan küreselleşme kavramının oluşturduğu yeni ortamda, siyaset olgusunda da ciddi değişiklikler kendini göstermektedir.

Küreselleşme, içinde yer aldığı/kullanıldığı alana göre çok farklı izah edilebilse de, siyasal olarak küreselleşme, devlet-toplum-birey arasındaki ilişki ve rolleri yeniden şekillendirirken (Demirel, 2006: 108) beraberinde, ulus devletlerin sorun çözme mercii olma özelliklerini yitirmeleri durumunu ortaya çıkarmıştır. (Çetin, 2008: 181). Küreselleşmenin zaman içinde yüklendiği bu anlam, küçük toplumlar ve ulus devletlerin egemenliği üzerinde yıpratıcı bir etki oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak günümüzde ulus-devlet egemenliğini tehdit eden üç temel aktörden bahsedilmektedir. Bunlar; çok uluslu şirketler, uluslararası kuruluşlar ve küresel sivil toplum kuruluşlarıdır (Cebeci, 2009: 23). Tabiatıyla bu yeni ortam ulusal hükümetlerin karar alma yeteneklerinde zayıflatıcı bir etkiyi ortaya çıkarmaktadır (Bauman, 2010: 10). Bu şekilde ulus devletin yetki aşınmasına uğraması geleneksel siyaset tanımlarını haliyle yetersiz kılmaktadır. Çünkü siyaset, artık Lasswell'in dediği gibi “kimin neyi, ne kadar ve nasıl aldığını belirleyen bir süreç” olmaktan uzaklaşmıştır (Çitçi, 2008: 4). Artık siyaset, küreselleşmenin bir sonucu olarak sadece iktidara ait kararları ve ilişkileri değil; aynı zamanda üzerinde iktidar

kurulan kitlenin, iktidar üzerindeki etkisinin de değerlendirilmesini gerektiren çift yönlü bir kararlar ve eylemler bütünü halini almaktadır. Dolayısıyla siyasetin yüklendiği, karşılıklı ilişkileri içeren bu yeni anlam; eskiden görülemeyen toplumun mevcut iktidarın bazı uygulamalarına karşı gösterdiği duruşu özetleyen, toplumun bakış açısını yansıtan hareketleri beraberinde getirmektedir.

Özellikle 1960’da başlayarak günümüze doğru süre gelen, çevreci, feminist, barışçıl, nükleer karşıtı ve öğrenci hareketleri gibi konular bir nevi protesto kültürü üzerine şekillenen ve geleneksel siyasetin çehresini değiştiren yeni bir döneme girildiğini göstermektedir. Ve bu durum birçok araştırmacı tarafından “yeni siyaset” olarak tasvir edilmektedir (Brooks ve Manza, 1994: 541-542; Keyman, 2000’den aktaran: Göktolga, 2012: 38).

“Eski” ve “yeni” toplumsal hareketler ayrımı, ‘eski’ ve ‘yeni’ siyasetin temel değer ve temaları üzerinden yapılmaktadır. Bu kavramsallaştırılmaya göre, ‘eski’ siyasette materyal değerler önceliklidir; temsili demokrasi siyasetin ana mekanizması olarak görülür; ekonomik, sosyal ve güvenlik konuları ekseninde mobilizasyon sağlanır ve örgütlenme siyasi partiler ve merkezi işçi sınıfı hareketleri etrafında gerçekleşir. 1960’larla beraber ortaya çıkan ‘yeni’ siyaset ise, özgürlük ve kimlik değerleri postmateryal değerleri, katılımcı demokrasi hedefini, çevre, ifade özgürlüğü, barış, feminizm gibi konulara yönelimi ve hareketlerin taşıyıcıları olarak da kurumsal siyasetin dışında örgütlenen yeni

orta sınıflı, gençleri ve eğitimlileri kapsar (Offe, 1985'ten aktaran: Demiroğlu, 2014: 136).

Eski siyasete karşın taşıdığı farklılıklar sebebiyle, yeni siyaset kavramı, yeni siyasal kültür olarak telafuz edilen kavram ile örtüşmektedir (Dalton, 1984; Offe, 1985'ten aktaran: Nakatani, 2006:1). Inglehart ve Clark tarafından 1970'lerden başlayarak, pek çok ülkede gözlenen yeni siyasal tarzı anlatmak, yeni siyaset biçimini tanımlamak için geliştirilen yeni siyasal kültür kavramı (Çitçi, 2008: 9) gelişmiş toplumlarda, kamunun siyasal eylem ve tutumlarındaki değişimler açıklanmaktadır. Bu değişim, sınıf temelli siyaset ve klientelizmin⁴ gerilemesini; toplumsal sorunlarda liberal, mali sorunlarda muhafazakâr tercihleri olan ve kendilerini ilgilendiren sorunlara doğrudan yaklaşımda bulunan kişilerin artışı yansıtmaktadır (Nakatani, 2006: 1).

Toplumunu oluşturan bireylerin benzer siyasi tutum, düşünce ve davranışa sahip olmalarıyla oluşan siyasal kültür (Erzen ve Yalın, 2011: 51), toplumsal kültürün çatısı altında gelişen bir kavramdır. Bu sebeple, doğal olarak, toplumsal kültürdeki değişimlerden etkilenmektedir. Yeni siyasal kültürde bu etkileşim sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle Batı toplumlarında 1960'lı yıllardan itibaren "mekan, beden, sağlık, cinsel kimlik gibi 'hayat alanı' ile ilgili konular; komşuluk, şehir ve fiziksel çevre, kültürel, etnik ve kimlik; fiziki hayat koşulları ve genelde

⁴Kayırmacılık; siyasi örgütün kamu kaynaklarını ve imkanlarını kendine yakın olanlara sunmasıdır. Siyasi örgüte yakın olanlar tıpkı bir müşteri gibi görülmekte oy veya destek karşılığında kişi veya bir topluluğun kayırılması şeklinde yürütülen siyaset tarzıdır.

insanlığın devamı gibi konular yeni siyasal temaları oluşturmuştur” (Offe, 1999: 63’ten aktaran: Göktolga, 2013a:128).

Clark ve Inglehart (1998’ten aktaran: Nakatani, 2006: 2)’a göre yeni siyasal kültürün özelliklerini tanımlayan unsurlar şöyle sıralanabilir:

1. Klasik sağ-sol boyutlarındaki dönüşüm
2. Sosyal ve mali/ekonomik sorunlar arasında açıkça yaşanan ayrışma
3. Mali/ekonomik sorunların yanında sosyal sorunların dikkate değer şekilde yükselmesi
4. Piyasa bireyciliği ve toplumsal bireyciliğin yükselmesi
5. Refah devletinin sorgulanması
6. Konu siyasetinin ve geniş kapsamlı yurttaş katılımının gelişmesini; hiyerarşik siyasal örgütlerin gerilemesini öne sürülmesi
7. Yeni siyasal kültürün; gençler, daha eğitimli olanlar, varlıklı birey ve toplumlar arasında yayılma göstermesi

Siyasetin, toplumun kültürüne paralel olarak yaşadığı değişimin değerlendirildiği “yeni siyasal kültür” kavramı, beraberinde yeni siyasal biçimleri de getirmektedir. Bu değişimin boyutunu ve değişim sürecinde yaşanan olayları daha iyi anlayabilmek için, öncelikle postmodernist düşünürlerden farklı olarak içinde yaşadığımız dönemi modernliğin devamı olarak gören ve bunu “ikinci modernlik” (Giddens, 2012: 156) olarak niteleyen Ulrich Beck’in ve Anthony Giddens’in analizlerine ve sonrasında ise postmodernist siyasal analizlere incelemek faydalı olacaktır.

1.1. İkinci Modernlik/Geç Modern Dönem

“Çağdaş, çağa uygun, çağcıl gibi anlamlara gelen ‘modern’ kelimesi latince ‘modernus’ kelimesinden türetilmiştir. Latince ‘Modernus’ şekliyle ilk defa 5. yüzyılda Hıristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır (Kızıılçelik, 1994’ten aktaran: Aslan ve Yılmaz: 2001: 96). Fakat daha ziyade 18. yüzyıl Aydınlanma Dönemi ile başlayan “Akıl Çağı” modernizm(modern) kavramını gündeme getirerek, bu yüzyıldan itibaren günümüze kadar gelen çağların modern çağlar olarak nitelenmesine vesile olmuştur (Kale, 2002: 29). Bu durum ilk olarak; baskıcı dinsel görüşün yerini bilime, bilimsel düşünceye bıraktığını, aklın ve bilimin üstünlüğünün ortaya çıktığını akla getirmektedir. Nitekim Touraine (2011: 34)’e göre de “modernlik, dinsel dünya görüşünün geçerliliğini yitirmesiyle doğmuştur.”

Modernizm, Aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan; insanlığı içinde bulunduğu bağnazlıktan, geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan; toplum bilimlerinde insan uygarlığının uğradığı ekonomik, siyasal ve toplumsal bir dönüşümdür ve ilerleme olgusunu temel alarak insanlığın giderek daha iyi hareket ettiğini kabul eder (Kale, 2002: 30). Modernlik kavramı ise günlük dilde ve değişik alanlarda bol kullanıla gelmesinin yanında, nasıl anlaşılıp karşılıklılandırılması gerektiği konusu muğlâktır. Tanımdaki muğlâklık bir yana, modernlik üzerindeki tartışmalar daha çok günümüz toplumun modernliğin neresinde olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Günümüz toplumu modern mi, modern ötesi mi, yoksa modernliğin hangi/kaçıncı aşamasında tartışmalarına katılan Beck, günümüz toplumunu özel bir noktada değerlendirmektedir.

Beck, toplumsal değişimi “üç aşamalı bir dönemselleştirmeyle açıklanmaya çalışılmaktadır: Modern öncesi dönem, Basit (birinci) modernleşme (sanayi toplumu) ve düşünömsel (ikinci) modernleşme (risk toplumu)” (Esgin, 2013’ten aktaran: Çelik 2014: 84). Bu ayrımlar yapılırken dikkate alınan kilit nokta risk kavramıdır. Beck’ e göre, riskin modern karakteri, geleneksel ve erken dönem modern toplumları karakterize eden tehlikeler ve güçlüklerden radikal bir şekilde farklıdır. Riskler artık görünür, yerel ve kişisel değildir. Riskler artık görünmez, küresel ve kişisellikten uzaktır (Turner, 2003: 261).

Beck’e göre “modernin ötesinde” bir toplum içinde yaşamaktan ziyade onun “ikinci modernlik” olarak tanımladığı evreye doğru ilerlemekteyiz. Ona göre ikinci modernlik, modernliğin oluşturduğu kurumların, küreselleşmenin de etkisiyle yeniden yorumlanıp, bireyin kendine daha özel bir yaşam alanı oluşturabildiği bir ortamı karşılamakta. Bu bakış açısına göre, İkinci modernlik, modern kurumlar küresel hale gelirken, günlük yaşamın, geleneklerin denetiminden serbest kalmasına gönderme yapmaktadır. Bunun sonucunda, “eski sanayi toplumu” kalkmakta ve yerini “risk toplumu” almaktadır (Giddens, 2012: 156). Bu toplumsal geçişin ortaya çıkardığı en büyük değişim, toplumun zaman içinde değişen öncelikleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Bu öncelik değişimin sonucu olarak, “klasik sanayi toplumu” refah üretimine dayanırken, “risk toplumu”nda risk üretimi ön plana geçmiştir (Beck 1992’den aktaran: Evre, 2011: 67).

Beck, günlük yaşamımızda bizde çokta hoş çağrışımlar oluşturmayan risk kavramını, modernleşmenin ortaya çıkardığı tehlikeler ve güvensizliklere karşı sistemli bir şekilde baş etme yöntemi olarak

tanımlamaktadır (Beck 1992'den aktaran: Evre, 2011: 67). “Modern öncesi toplumlarda riskler insan ürünü olmayıp, dışsal nitelikte iken, modern toplumlarda riskler ve tehlikeler artık yazgı konusu olmaktan uzaklaşmıştır” (Beck 1992'den aktaran: Çelik, 2014: 84). Riskin kaynağı artık dış unsurlar değil bizzat insanın kendisidir. Ancak kaynağı ne olursa olsun, güvenlik ihtiyacı gereği insanın bu yeni dönemde de birinci önceliği riskleri kontrol altına almaya çalışmaktır. Ancak modern toplum, riskleri kontrol altına almayı amaçlarken; risk toplumunda kontrol altına alınması gereken risklerin nitelikleri bu işi zorlaştırmaktadır.

Çünkü “risk toplumunda riskler, hesaplanamaz, açıklanamaz ve sınırsız olma niteliklerini kazanmışlardır” (Beck 1992'den aktaran: Çelik, 2014: 84). Burada Beck modern dönemin daha önceki dönemlerden daha tehlikeli olduğunu ileri sürmemektedir. Her ne kadar risk olgusu insanlık için tehdit oluşturmaya devam etse de, değişenin daha çok karşılaşmak durumunda kaldığımız risklerin yapısı olduğu söylenebilir. Neticede artık risk doğal tehlikelerden ya da zararlardan çok, toplumsal gelişmemizin yanında bilim ve teknolojinin gelişmesinin beraberinde getirdiği belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. (Giddens, 2005: 665).

Beck'in bu değerlendirmelerinin yanında Giddens “yaşadığımız geç modern çağın, önceki kuşakların karşılaşmak zorunda olmadığı risklerle yüklü olduğuna dikkat çekmektedir.” Örneğin, nükleer silahların varlığı, bilim ve teknolojinin silah yapımında kullanılması, insanlığın doğada yarattığı tahribatlar, küresel ekonomik yapıların çökmesi gibi yüksek risklerde bulunmaktadır (Giddens,1998'ten

aktaran: Evre, 2011: 67-68). Riskin kapsamının genişlemesi ve riskin kaynağının dönüşüp karar alabilen bir yapıya sahip olması toplumun işini zorlaştırmaktadır. Riskin toplumu kuşatmasının oluşturduğu olumsuz etkilerden toplumun daha az zarar görmesi; yine zarar gören toplumun riski oluşturan unsurların olumsuz etkilerini en aza indirebilecek bir karşı tavrıyla mümkündür.

Bunun sonucu olarak “modem hükümetlerin siyasi hedefleri ve gayeleri yalnızca büyüme ve zenginleşmeye ilişkin olumlu eğilimleri değil, aynı zamanda mevcut tehlikeler ve sorunların kontrol edilmesine ilişkin olumsuz görüşleri de içerir” (Turner, 2003: 262).

1.1.1. Alt Siyaset / Yaşam Siyaseti

Yaşanan toplumsal değişimlerin sonunda, siyasetin üzerinde tatbik edildiği bir alan olmasının ötesinde insanın siyasetin direk öznesi konumuna gelmesi, siyaset hayatının ve siyasal katılımın yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm sonucu siyasetin tanım ve anlamının farklı bir boyut kazanması, siyasal hayatın yeniden yorumlanması gerektiği tartışmalarını oluşturmaktadır. Ancak bu dönüşümü, eski siyasetin sonu olarak görmek yerine, bunun yeni bir katılım tarzının siyaset hayatına dâhil olmaya başladığı şeklinde yorumlanmalıdır. Toplumların karşı karşıya kaldıkları bu yeni olgular onları daha önceden bulunmayan yeni mecralara çekerken aynı zamanda kendilerini etkileyen pek çok unsura eskiye göre daha fazla müdahil olma imkânı tanımaktadır. Eskiye göre tavır alabilen bir toplumun ister istemez ortaya çıkması, değişim konusunda daha esnek bir döneme girildiğine işaret etmektedir.

Beck'e göre meydana gelen bu değişimler, toplumsal ve siyasal reformların sonu anlamına gelmemekte, aksine yeni eylemcilik biçimleri ortaya çıkmaktadır (Giddens, 2005: 665).

Yeni eylemcilik biçimlerini eski siyasete katılımdan ayıran Beck, "ikinci modern" olarak tanımladığı bu dönemde "alt siyaset" olarak isimlendirdiğı yeni bir anlayışın ortaya çıktığını iddia etmektedir (Giddens, 2012: 156). Beck'in kullandığı bu yeni kavram, siyasetteki sözü edilen değişimi anlatmasını kolaylaştırarak, bireyin yeni dönemde üstlendiğı rolleri açıklamasına yardımcı olmaktadır.

Beck'e göre artık "alt-siyaset" ile birey topluma geri dönmüştür (Beck 1997'den aktaran: Akdoğan, 2014: 35). Bireyin topluma geri dönmesiyle, Beck'in savına göre çevrecilere, tüketici veya insan hakları toplulukları gibi gruplara görev düşmektedir. Çünkü ona göre risk yönetimi sadece siyasetçilere bırakılmaz, diğer yurttaş topluluklarının da sorumluluğa dahil edilmeleri gerekir. Böylece alt siyaset alanında gelişen hareketlerin, olağan siyasi işleyiş üzerinde büyük etkisi olabilir. Topluma geri dönen birey, katılımıyla artık kendini ilgilendiren pek çok konuda daha fazla söz sahibi olabilir. Örneğin çevreci eylemler gibi bireyin direk katılımda bulunduğu çalışmalar artık olağan siyasi yapının bir parçası olarak kabul edilmektedir (Giddens, 2005: 665).

İletişim imkânlarının her geçen gün arttığı dünyada, bireyin kendini ifade biçimleri, ifade yoğunluğu ve katılımının toplumu etkileme oranı artmaktadır. Eskiden kendini ilgilendiren olaylara izleyici olarak katılan birey, özellikle sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte yeni bir

kendini ifade alanı bulmuştur. Bu gelişmeler bireyin her geçen gün kendini ilgilendiren olaylara katılımını arttırmaktadır.

Bireyin kendini ilgilendiren konulara direk müdahil olması, siyaset alanının da yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Bu yeni dönemde siyasal alanı sınırlarının yeniden tanımlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Beck'e göre, sanayi toplumunda siyasal olarak algılanan alanlar siyasalın dışına çekilirken; modern dönemde siyasal olarak kabul edilmeyen alanlar, siyasallaşmaktadır. Meclis, partiler, seçimler gibi siyasal kurumların dışında sınıflardan ve partilerden bağımsız yeni direnişler ortaya çıkmaktadır (Göktolga, 2012: 160). Burada doğal olarak geleneksel siyaset alanının ötesinde yeni mecralar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ve geleneksel siyasetin altında gelişmeye başlayan bu yeni mecranın kendine özgü yapısından dolayı geleneksel siyasetle çeşitli farkları bulunmaktadır.

Beck, bu noktada alt-siyasetin, geleneksel siyasetten iki açıdan ayrıldığını savunmakta: Bunlardan birincisi, geleneksel olarak devlete ve siyasi partilere ayrılmış olan siyaseti, mesleki kuruluşlardan yurttaş inisiyatiflerine kadar diğer toplumsal ve kolektif etmenlere açmaktayken, ikincisi ise kolektif etmenlerin yanı sıra bireylerin de seslerini duyurmalarını sağlıyor (Beck 1997'den aktaran: Akdoğan, 2014: 35). Burada dikkate alınması gereken bir diğer husus da, geleneksel siyasetin rolünün gelişen dünyada dolduramadığı ve/veya doldurmaya yeterli olamadığı alanlarda, birey inisiyatifinin kendini göstermeye başlamasıdır. Bu değişim, geleneksel siyasetin mevcut

sınırlarının dışına çıkararak, bireyi daha fazla merkeze alan bir yapıya dönüşeceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Konuya daha farklı bir noktadan yaklaşan Giddens (2010'dan aktaran: Evre, 2011: 68) özgürleşmeci siyaset ile yaşam siyaseti arasında bir ayırım yaparak, günümüzde yaşam siyasetinin ön plana çıktığını ileri sürmektedir. Buna göre özgürleşmeci siyaset geleneği, hiyerarşiler ve bunların neden olabileceği eşitsizliklerden kurtulmuş grup ve bireylere atıfta bulunuyorken (Akdoğan, 2014: 35) yani “özgürleşmeci siyaset” bir tür “yaşam fırsatları siyaseti” ile ilgiliyken, yaşam siyaseti daha çok bir “yaşam tarzı siyaseti”, diğer bir anlatımla “kendini gerçekleştirme siyasetidir” (Giddens 2010'dan aktaran: Evre, 2011: 68).

Giddens'a göre yaşam siyaseti, bireyin yaşamı ile küresel sorunları karşılıklı olarak birbirine bağlamaktayken, aynı düşünceyle Beck'e göre de, özel hayat, birinin yaşamı, yaşam tarzı ve tercihleri siyasetin ta kendisine dönüşmekte (Akdoğan, 2014: 35). Özetlemek gerekirse yaşam siyaseti, eskiden insan dışı unsurlar ve toplumun süregelen inanç, tutum ve uygulamaları tarafından belirlenen şeylerin artık doğrudan bireylerin kararlarının etkisi altında olduğu bir dünyada, bireysel ve toplumsal olarak nasıl yaşaması gerektiği hakkındaki tartışmalar ve çabalar olarak tanımlanabilir (Evre, 2011: 68).

1.2. Postmodern Dönem

Geçtiğimiz yüzyılda ardı ardına pek çok alanda yaşanan öngörülemez gelişmeler, doğal olarak birçok konuda değişimi beraberinde getirmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu yapının dünya genelinde ortaya çıkardığı ayrışma, ekonomik

ve sosyal dönüşümü beraberinde getirmiştir. 17. yüzyılla birlikte ekonomik ve teknik gelişmelere bağlı olarak artan ulaşım ve iletişim imkânlarının meydana getirdiği küreselleşme ortamında ortaya çıkan bu küresel kutuplaşmanın neticesi olarak toplumlar arasında bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Blok siyasetinin oluşturduğu bu ikili ayrışma ortamı; kapsadığı alan ve içerdiği insan nüfusu gereği tarih boyunca görülmemiş bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. İşte bütün bu sebepler, 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerin toplumları başka bir noktaya taşıması sebebiyle tarihi değişimler olarak değerlendirilmektedir. Dünya toplumlarını büyük ölçüde etkileyen söz konusu değişiklikler neticesinde, 1960'lardan bu yana yeni bir tarihsel dönemde yaşadığımız kabul edilmektedir.

Postmodern dönemi tanımlanmaya çalışanların bazıları kültürel değişimler, bazıları ekonomik dönüşümler, bazıları üretim ve pazarlamadaki vb. değişiklikler üzerinde odaklanmıştır. Bu dönem nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bütün kültürel ve ekonomik etkenler, teknolojik kuruluşlarıyla birlikte postmodernlik kavramı altında bir araya gelmektedir (Anderson ve Wood, 2000: 33).

Postmodernlik veya postmodernizm (kullanımın konusunda değişiklikler olmakla birlikte) her ne şekilde kullanılırsa kullanılsın ortaya çıkışının bilinenden daha eskileri gittiğini söylemek mümkündür.

Postmodernizm ilk olarak “1934 yılında Federico de Onis tarafından modernizme karşı küçük bir tepki olarak tanımlanmışken, postmodernlik ise ilk olarak Toynbee tarafından 1947 yılında Batı

medeniyetinin yeni bir evresini tarif etmek amacıyla ortaya atılmıştır” (Featherstone, 2013: 67).

Postmodern düşüncenin öncüsü, Aydınlanma düşüncesinin temel savunucularını radikal olarak eleştiren Nietzsche sayılmaktadır (Baran ve Olgun, 2012: 54). Nietzsche'nin postmodernizme öncü kabul edilmesinin nedeni ise modern insanın değer bunalımında olduğuna dair söylemidir. Ona göre; akıl ve bilime yaslanan modern insan, tek bir bakış açısıyla gerçekliği yakalayamayacaktır. Bu anlamda Nietzsche'nin “olgular yoktur, yalnızca yorumlar vardır” sözü postmodern dönemin anlam çokluğuna ışık tutmaktadır (Şimşek, 2014: 77) Nietzsche aydınlanmanın akıl, bilim ve ilerleme anlayışlarına yönelttiği eleştiriler; postmodern düşünürlere de ilham kaynağı olmaktadır (Baran ve Olgun, 2012: 55).

Liotard (1997: 12)'a göre, postmodernizm meta-anlatılara⁵ yönelik inanmazlık olarak tanımlanmaktadır. Ve ona göre bu inanmazlık bilimdeki ilerlemenin bir ürünüdür. Bauman'a göre de Postmodernizmle birlikte, dünyayı anlamak hele de dönüştürmeye çalışmak, arzu edilir bir şey olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla dünyayı dönüştürmek gibi büyük bir görevin olmadığı bir dünyada, büyük fikirlere de yer yoktur (Bauman, 2000'den aktaran: Göktolga, 2012: 154). Jameson ise 1960'ları yeni sömürgecilik biçimlerinin doğuşunu, yeşil devrimi, bilgisayarlı enformasyon sistemlerinin doğuşunu ve bir küresel siyaset sisteminin gelişimini içeren bir geçiş dönemi olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de ona göre postmodern dönem geç dönem

⁵ “Toplumu bütünlük bir toplam olarak gören evrensel tarih teorileridir” (Heywood, 2013: 306).

kapitalizm içinde yeni bir sosyal düzenin doğuşunu ifade etmektedir (Turner, 2003: 190). Baudrillard ise “sanatın ve muhtemelen teorinin, siyasetin ve bireylerin yapabilecekleri tek şeyin zaten üretilmiş olan biçimleri bir araya getirmek ve bunlarla oynamak olduğunu savunur”. Ona göre; postmodernite ne iyimserdir, ne de kötümserdir, sadece yıkıntıdan artakalanlarla oynanan bir oyundan ibarettir (Kellner, 2000: 377). Konuya daha farklı bir perspektiften bakan Heywood (2013: 37)’a göre ise postmodern toplumlar “insanların üreticiden tüketiciye dönüştüğü; bireycilikle sınıfsal, dini ve etnik sadakatın yer değiştirdiği, gittikçe parçalı bir özellik arz eden, çoğulcu bilgi toplumlarıdır.”

Postmodernist bir siyasette siyasal kültür ise; modern siyasetten, onun tekdüzeliğinden, gelenekselliğinden, bürokrasiden, otoriteden vb. konularda hoşnutsuzluğu yansıtır. Farklılığı, düzenin bozulmasını ve yeniden düzenlemeyi, özgürlüğü, meşruiyetsizliği ve güvensizliği, gücü ve doğallığı yansıtan bir siyasetin ortaya çıkmakta olduğunu vurgular (Sitembölükbaşı, 1997’den aktaran: Çağlar, 2008: 379). Başka bir ifadeyle postmodern dönüşüm ile sınıf siyaseti ve onu takip eden inançların yerini artık “kimlik siyaseti” ve feminizm, çevrecilik, etnik canlanma vb. yeni toplumsal hareketler almıştır (Van den Berg, 1996: 19; Appiah, 2006: 21). Böylelikle modern dönemin ortak mücadeleleri postmodern dönemin parçalara ayrılmış bu yeni hareketlerine boyun eğmiştir. Laclau ve Mouffe, (1992’den aktaran: Bertram, 1995: 89)’ye göre bu yeni hareketler üç gelişim aşaması sonucunda ortaya çıkar. Bunlar: toplumsal hayatın metalaşması, bürokratikleşmesi ve homojenleşmesidir. Postmodern dönemle birlikte yeni siyasal kültürün

yansıması olan yeni toplumsal hareketler bu üç duruma karşı direnişin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.

Yine modern dönemin geleneksel kurum ve politikaları postmodern dönem ile birlikte yaşanan değişimlere, kimlik temelli politikalara, büyük politikalar yerine mikro konulara ve gündelik olaylara boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Postmodern düşünürlerin birçoğu da yeni toplumsal hareketlere gönderme yaparak, modern siyasetin tılandığını ileri sürerek yeni siyaset anlayışını meşrulaştırmaya girişmektedirler (Evre, 2011: 70).

Postmodernizmi tanımlamaya çalışan yazarlar ayrı kavram ve kelimelerin üzerinden açıklamalar yapmaya çalışsalar da, vardıkları ortak nokta; geleneksel “modern” kavramının yaşanan mevcut modernliği tam olarak karşılamaya yetmediğidir. Bu noktada çalışmacılar, geleneksel olarak kullanılagelen modernlik tanımının yaşanan dünyanın özelliklerini tanımlamaya yetmediğini ve bireyin hayat şartları ve tercihlerinin her geçen gün değişme uğradığından hareketle; bundan sonraki süreçte bu değişimin devam edeceği öngörüsünü de hesaba katarak, bireyin hayatın içinde daha fazla yer almaya başladığından, önce kendi kimliğini oluşturup sonra da toplumun hayat tarzının ve olaylara karşı takındığı tavırların üzerinde daha fazla etki oluşturmaya başlayacağından söz etmektedirler. Yapılan bu önemli tespit toplumu oluşturan bireyin hemen her konuda daha fazla dikkate alınması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

1.2.1. Kimlik Siyaseti

Modern dönemde ulus devlet, tek devlet ve tek kimlik anlayışına karşılık; postmodern dönemde yeni toplumsal hareketlerle bu anlayışta derin bir dönüşüm yaşanmıştır. Yaşanan bu dönüşüm küreselleşmenin etkisiyle de dünya üzerinde yaşayan insanların birbirleri ile daha fazla bağlantılı olması ve insanların birçok konuda ortak değerlere sahip olmasını sağlamıştır. Giderek çevre, insan hakları, ayrımcılık gibi evrensel konularda daha fazla ortak paydada buluşulması ve küresel ortam içerisinde paylaşılan ortak değerlerin artması, insanların kendi kültür ve kimliklerinin belirsizleşmeye başlaması sonucu ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle modern dönemin kimlik siyasetinin mutlak doğrularını oluşturan ortak dil, din, kültür ve devlet kavramları, postmodern dönemin değişken ve yoruma açık yapısı karşısında giderek etkisizleşmiştir. Bunun sonucu olarak kimlik, artık belirli uluslara ait olmanın ötesine geçerek belirli konular etrafından örgütlenen parçalanmış bir yapıya bürünmüştür.

Postmodern düşünce kendini aynı zamanda modernist düşünceye yaptığı eleştiriler ile ifade etmekteyken Keyman postmodern düşünceyi “kendini bir alternatif, yeni bir yapı, yeni bir kültürel oluşum, yeni bir kimlik tanımı ve yeni bir dönem olarak tanıttı. En başta da ırk, etnik kimlik, insan hakları ve cinsel kimlik gibi sorunlar etrafında örgütlenen toplumsal hareketler, kendi aralarındaki farklılıklara rağmen yeni bir siyaset anlayışının öncüsü oldular” şeklinde ifadelerde anlatmaktadır (Keyman, 1995’ten aktaran: Duman, 2007: 12-13). Başka bir ifadeyle, geleneksel toplumsal hareketler daha çok kurumsal siyasetle ilgiliyken, yeni toplumsal hareketler daha çok kültür ve bireye odaklandığından

kamusal ve özel alanı belirsizleştirmektedir (Touraine 1985; Melucci 1985 ve della Porta ve Diani 2006'dan aktaran: Akdoğan, 2014: 31). Zaretsky (1995'ten aktaran: Akdoğan, 2014: 31-32) ise bu iki alan arasındaki belirsizleşmenin kimlik siyasetinin doğmasına ne olduğu savunmaktadır.

Modern toplumun devlet/parti veya sınıf bağlamında geliştirilmiş, bütünleştirici, birleştirici ve sorunlara küresel çözümler bulmaya çalışan siyasal söylemlerine eleştirel bir şüphecilikle bakan yeni toplumsal hareketler, farklılıkların tanınması temelinde oluşan yeni bir siyaset anlayışının gelişmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Okudan, 2014: 80; Güllüpınar, 2012: 155-156). Bu çerçevede postmodernizmin oluşturduğu kültürel çoğulculuk; tüm toplumsal hareketlerin kendi taleplerini özgürce seslendirme ve örgütlenmesine izin vermesi (Çağlar, 2008: 382) sonucunda 1960'larda gelişen kadın hareketi, çevre hareketi, sivil haklar mücadelesi gibi yeni toplumsal hareketler farklı kimliklerin kamusal alanda temsil edilmesi gerektiğini savunur (Işın ve Wood, 1999'dan aktaran: Paker, 2009: 3; Heywood, 2013: 37-38). Artık bazı evrensel ve ayrıştırılmamış hak ilkelerinin tüm farklı kimlikler ve yaşam tarzları için geçerli olabileceği varsayılmamaktadır. (Örneğin kadınlar özgür ve eşit olabilmek için erkeklerden farklı haklara gereksinim duymaktadır) (Wood, 2003: 302). Yani kimlik siyaseti; kendi içinde benzerliğe sahip olan bir topluluğun sorunlarını, isteklerini, farklılıklarını siyasetin odağına yerleştirerek siyaset yapma tarzıdır diyebiliriz.

Bireyi güçlendirmeye dayalı olarak onun daha fazla sesini duyurabilmesine yönelik gelişen bu ortam bazı olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır. Toplumunu oluşturan farklı unsurların haklarını korumaları temelinde atılmış bu adımlar pratikte parçalanmışlığa sebep olmaktadır. Sonuçta, Postmodernizmin ve kimlik siyasetinin söylemleri toplumlarda daha fazla parçalanmışlığa yani toplumun bireyleşmesine yol açmıştır. Bireyselleşme, öngörülen geliştirici etkilerinin yanında, kapsamı itibarıyla bireyi yalnızlaştıracak etkileri de ortaya çıkarmıştır ve düşünceleri ve davranışlarını üzerinde etkiler oluşturmuştur.

Postmodernizmle birlikte bireyleşme vatandaş olarak bizlerin düşünce ve davranışlarında önemli değişimlere işaret etmektedir (Micheletti, 2002a: 5). Bunun sonucunda toplumun bireyleşmesiyle birlikte vatandaşların siyasi otoritelerden istekleri de farklılaşmaya başlamıştır. Bu durum da, geleneksel siyasetin birleştirici bütünleştirici söylemlerine ters düşmektedir. Geleneksel siyaset birliğin ortaya çıkardığı güce işaret ederken, postmodern toplumun bireyi yaşadığı değişim sonucu kendini daha fazla ifade etmeye çalışırken toplumdaki ayrışmaya başlamıştır. Burada bireyin edindiği kimlik zaman içinde, diğerlerine karşı izah ve muhafaza edilmeye muhtaç bir yapıya bürünmüştür. Bu zorunluluğun ortaya çıkardığı yeni ortam yeni bir siyaset şeklinin doğumuna sebep olmuştur.

“Kimliğin sorunsallaştırılmasıyla ortaya çıkan kimlik siyaseti, postmodern dönemin temel siyaset tarzıdır ve siyaset içerisinden bir kimlik edinmenin aksine, kimlik üzerinden siyaset yapmak temelinde gelişmektedir” (Göktolga, 2013b: 122). Toplumsal hareketler üzerinde temellenen bu yeni siyaset biçimi sınıf dayanışmasının yerine

farklılıklar üzerinde odaklanan politikalarla belirli bir gruba veya topluluğa ait olan özellikleri, yerel nitelikli gelenekleri muhafaza etmeyi öngörmektedir. Yerel ve özel tercihler evrensel ve genel tercihlerin üzerinde tutulmaktadır (Tarhan, 2012: 14). Bireyin ve bireyin oluşturduğu toplumların kimliğinin muhafazası üzerine kurgulanan bu siyaset tarzı; farklılıkları muhafaza ederek değerlerinin korunması yoluyla, toplumun kendini muhafaza etmesinin bir yolu olarak değerlendirilebilir.

1.1.2. Mikro Siyaset

Postmodern dönemde bireyin ve toplumun özelliklerini muhafaza etmeye yönelik olarak benimsenen türlerden biri de mikro siyasettir. Değişen dengelerin bireyi ve toplumları etkilemesi neticesinde geleneksel siyasetin bireye doğru yönelmesi sonucu, özel konulara odaklanan ve yerel çözümler üzerinde çalışmalar yapmanın gerekliliğinin ortaya çıkması bu yeni alanın doğumunda etkilidir. Mikro siyaset anlayışı, bu yaklaşım sebebiyle geleneksel/makro siyasetten farklılıklar içermektedir.

Modernleşmede büyük-politikalar (ulus devlet ve parti politikaları) vardı ve insanlar bu politikalara ve bu güven merkezlerine yönelmekteydi; postmodern dönemde ise, bu durumun yerini mikro politikalar, kimlik politikaları, yerel politikalar, kurumsal güç mücadeleleri, yani mikro-politikalar ve mikro-politikalara yönelme almaktadır. (Erdoğan, 2012: 11).

Postmodern dönemde “makro siyaset”in yerini “mikro siyaset”in almasıyla modernitenin siyasal partilerde ve sendikalarda somutlaşmış, kapsayıcı siyasi görüşlerinin reddi söz konusudur (Çitçi, 2008: 7).

Günümüz toplumlarında artan bir parçalanmışlık, toplumsal ilişki ve deneyim çeşitlemesi, yaşam tarzlarının çoğulluğu ve kişisel kimliklerin çoğalması en temel özelliştir. Başka bir ifadeyle postmodern dünyada çeşitlilik ve farklılıklar tüm eski kesinlikleri ve evrensellikleri eritmiştir (Wood, 2003: 303). Bu durum da, siyasetin daha çok bugünün taleplerine yoğunlaşarak adeta gelecekle ilişkisini koparmasına yol açmıştır. Bu kopuşun en önemli nedeni ise postmodern dönemde bireyciliğin ön plana çıkmasıdır (Göktolga, 2012: 154). Ortaya çıkan bu bireyci ve güncel olayları önceleyen yaklaşımın etkisiyle siyaset, daha kısa vadeli dönemler için, dar kapsamlı alanlarda çözümler üretmeye yönelmiştir. Bu mikro yaklaşım, birbirinden bağımsız pek çok noktaya eğilme gereği ortaya çıkarmıştır.

Bu sebeple Postmodern kuramcılarının pek çoğu için, postmodern siyasal durum, kültürlerin ve söylemlerin çoğulluğunun kabulüne dayanmaktadır. Bundan dolayı postmodern siyaset, tek-konu hareketlerinin ve tek konu eylemlerinin siyasetidir (Çitçi, 2008: 8). Postmodern dönemin mikro yaklaşımıyla, geleneksel anlayışın kıyası, çalışmacıların değerlendirmelerinin anlaşılması açısından önemlidir. Aşağıdaki tabloda makro ve mikro siyaset anlayışlarının temel düşüncelerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Makro ve Mikro Siyaset Karşılaştırılması

Makro Siyaset	Mikro Siyaset
<ul style="list-style-type: none">• Makro siyaset, savunduğu siyasal değerlerin ve fikirlerin evrensel geçerliliği olduğunu iddia eder.	<ul style="list-style-type: none">• Mikro siyaset anlayışı, yerel kurallara ve anlayışlara karşı duyarlıdır.
<ul style="list-style-type: none">• Evrensel sorunlara evrensel çözümler arar ve bunların bütün toplumlar için geçerli olduğu varsayımından hareket eder.	<ul style="list-style-type: none">• Çeşitli siyasal eylemlerin geçerli olabilecekleri inancıyla, çeşitli siyasal eylemlerin bağlamlarına karşı duyarlıdır.
<ul style="list-style-type: none">• Evrensel mücadele anlayışını benimseyerek, tek bir tarihsel aktör öncülüğünde kurtuluşun gerçekleşeceği inancına dayanır.	<ul style="list-style-type: none">• Siyasal öznelere çeşitliliğini kabul ederek, yerel mücadeleler ile belirli özgürleşim pratikleriyle ilgilenmektedir

Kaynak:Thompson, 1998'den aktaran: Evre, 2011: 70-71

2. SİYASAL KATILIMIN YENİDEN TANIMLANMASI

Postmodern dönemde siyasal alanın, mevcut durumun etkileri sebebiyle yeniden tanımlanması siyasal katılımın postmodern dünyadaki şeklini de tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Çünkü siyasi alanının dış etkenlerle kendini yenilemesi karşısında bireyin ortaya çıkan bu yeni alanlara yaklaşımı ve katılımı da incelenmeye muhtaçtır.

Siyasal katılım “toplumda bireylerin yerel ve ulusal düzeyde siyasi yöneticileri seçme ve yöneticilerin kendi istekleri ve menfaatleri doğrultusunda karar almalarını sağlamak amacıyla gösterdikleri her türlü davranış ve eylemleri ifade etmektedir” (Dursun, 2006: 230). Kapani (2003: 131)’ye göre siyasal katılım, kişilerin siyasi sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen bir kavramdır. Verba, Nie ve Kim’e göre ise siyasal katılım vatandaşların az veya çok devlet adamlarını seçimi ve onların eylemlerini doğrudan etkilemeyi hedefleyen yasal faaliyetlerdir (Norris, 2002: 193).

Her ne kadar siyasal katılımın en temel eylemi olsa da veya siyasal katılım denildiğinde ilk akla gelen oy kullanma olsa da, siyasal katılımın sadece oy kullanmaktan ibaret olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü siyasal katılım oy kullanmanın yanında siyasi partiye üye olma, gösterilere katılma, siyasi parti içinde görev alma ve hizmet etme gibi birçok eylem biçimini içermektedir.

Bu haliyle de siyasal katılım statik değil, aksine sürekli gelişen çok dinamik bir sosyal olgudur. Çünkü az da olsa çok da olsa insanların çeşitli zamanlarda siyasi açıdan aktif olması muhtemeldir (Lamprianou, 2013: 28). Bu durum demokrasinin başarısı açısından da önemlidir. Çünkü demokrasinin başarısı büyük oranda toplumun karar alma süreçlerine katılımıyla ve sistemin halkın taleplerine cevap verebilirliği ile ölçülür (Dalton, 1988'den aktaran: Kovacheva, 2014: 14). Bir nevi siyasal katılım demokrasiyi canlandıran can suyudur denilebilir (Baek, 2010: 1065). Ve aynı zamanda siyasal katılım sağlanması ile vatandaşlara siyasal karar alma sürecini etkileme şansı verilmektedir. Her ne kadar siyasal katılım deyince akla ifade ettiğimiz gibi geleneksel siyasi katılımın unsurları olan oy kullanma, siyasi partileri üye olma, kampanyalara katılma gibi eylemleri gelse de, boykot, grev, gösteri, imza kampanyaları gibi geleneksel olmayan siyasal eylemleri de içermektedir (Milbrath, 1965; Kaase ve Marsh, 1979'dan aktaran: Russell, 2016: 438).

Yakın zamanda çağdaş toplumlarda vatandaşların siyasal katılım şekli ile ilgili derin dönüşümlere gerçekleşmiştir. Bir çok araştırmacı tarafından da geleneksel siyasal katılımında bir paradigma değişikliği

olduğu açıkça dile getirilmektedir (Forno ve Ceccarini, 2006: 197). Özellikle iş ve kariyer alanındaki değişimler, çalışan anne-baba, daha bağımsız çocuklar, sivil toplum kuruluşlarındaki değişimler, karşıt ideolojilerin pazar demokrasisi içerisinde kayboluşu gibi durumlar toplumlarda soysa-ekonomik bir değişime yol açmıştır (Bennet, 2004). Artan bireyselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan bu değişimleri Giddens “yaşam siyaseti”, Beck “alt siyaset” (Akdoğan, 2014: 34-35) Bennet (1998, 2004) “yaşam tarzı siyaseti”, Inglehart “postmateryalizm” (Baek, 2010: 1065) olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak artan bireyselleşme ile birlikte sosyal ve siyasal oluşumlar kişinin yaşam tarzı değerlerine göre anlam kazanmaktadır (Bennet, 2004).

Sosyal bilimler literatüründe vatandaşların siyasete ne ölçüde demokratik katılım gösterdikleri süre gelen bir tartışma konusu olmakla birlikte iken, 1970’lerden bu yana sosyal bilimciler vatandaşların geleneksel ve sivil katılımlarındaki azalmadan yakınmaktadır (Copeland, 2013: 2). Buna karşın bazı sosyal bilimciler ise, siyasal katılımın azalmadığı bunun yerine katılımın şekil değiştirdiği görüşünü ileri sürmektedirler (Bennett, 1998: 744; Dalton, 2008: 92; Norris, 2002: 24).

Son yıllarda neredeyse bütün Batı ülkelerine bir yandan oy kullanma ve parti üyeliği gibi geleneksel siyasi hareketlerde keskin şekilde azalma gözlenirken, diğer yandan protesto ve diğer geleneksel olmayan aktiviteler vatandaşlar tarafından siyasal katılımın düzenli bir şekli haline geldiği izlenimi vermektedir (Forno ve Ceccarini, 2006: 197). Stolle ve Micheletti’ ye göre de son yıllarda sanayileşmiş ileri

demokrasilerde siyasal katılım repertuarı adına birçok gelişme yaşanmıştır. Onlara göre vatandaşlar artan bir şekilde parlamento dışı siyasal katılım göstermektedirler. Bu katılım hiyerarşik olmayan, gayri resmi hareketler, insan hakları ve küresel kaynaklar gibi çeşitli yaşam tarzı politikalarını içerir (Stolle ve Micheletti, 2015: 32). Uzun bir zaman siyasal katılımın en önemli ölçütü oy kullanma iken günümüzde siyasal katılım bir şemsiye altında toplanan birçok farklı eylem görüntüsündedir (Novy, 2014: 865). Postmodern dönemde siyasetin kapsamında olduğu gibi siyasal katılımın şekli de değerlendirildiği üzere büyük değişim yaşamıştır.

Siyasal katılımın bilinen yöntemlerden, daha fazla bireyci hale gelmesi sonucu toplumun gözlem ve hassasiyet alanlarında da ciddi değişim meydana gelmiştir. Sandıkta oy kullanmanın yanında, bir tavır gösterme şekli olarak imza kampanyalarına katılımın da önemsenmeye başladığı günümüzde, bunların devamı olarak yeni kavramlar gündemimize girmektedir. Bu noktada siyasal katılım konusunda “sosyal sermaye” ve “postmateryalizm” kavramlarına değinmekte yararlı olacaktır.

Sosyal sermaye yurttaşların siyasal katılımının temelini oluştururken, postmateryalizm siyasal katılımındaki kültürel değişimle ilişkilendirildiği davranış geliştirme ve tavır almaya yönelik kültürel değişim olarak değerlendirilebilir (Kovacheva, 2014: 15). Bu noktada siyasal katılımında yaşanan değişimi ve bu değişimin boyutlarını anlamada postmateryalizm ve sosyal sermaye kavramları bize oldukça yardımcı olacaktır.

2.1. Postmateryalizm ve Siyasal Katılım

Postmateryalizm kavramını özellikle Inglehart tarafından sanayi sonrası toplumlarda yaşanan değerlerdeki değişimini vurgulamak için kullanılmaktadır. Inglehart'a göre "sanayi sonrası toplumdaki toplumsal eğilimlerin, güvenlik ve otoriteyle bağlantılı eski maddiyatçı değerlerin yerini; çevre, insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, bireysel özerklik ve kendini ifade etmeyle bağlantılı postmateryalist değerler almaktadır" (Kovacheva, 2014: 15).

Çevresel endişeler, eşitlik, kişisel kimlik, azınlıkların dâhili, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma, vb. postmateryalist değerlerin benimsenmesi, vatandaşları özel ve kamusal çıkarlarını ve kimliklerini ifade etmede yeni alanlar bulmaya teşvik etmektedir (Stolle, Hooghe ve Micheletti, 2003: 4). Bu durum geleneksel siyasal hareketliliğin oranını azaltmakta ve partiler sendikalar gibi geleneksel siyasal kurumları değerlendirme kritik bir durum arz etmektedir. Bu siyasal soğukluğun göstergesi olmanın aksine, postmateryalist değerlerle ilişkili olarak geleneksel olmayan siyasal eylemlerle siyasal eylem repertuarının değiştiğidir (Barbosa, L., Portilho, F., Wilkinson, J. ve Dubeux, W. 2011: 90). Tablo 2'de Inglehart'ın teorisine göre oluşturulmuş toplumdaki siyasal değişim boyutları yer almaktadır.

Tablo 2: Inglehart'ın Teorisine Göre Siyasal Değişim

Toplum Tipi	Baskın Değerle	Değerlerin İfadesi	Siyasi Faaliyetin Organize Olma Şekli	Başlıca Çatışma Tipleri
Sanayi öncesi toplum	Materyalist öncesi	Otoriteye saygı; günlük rutin işlerin istikrarı	Gelenekseli dinsel	Geleneksel kurumlar arasındaki çatışma ve maddi refahın artırılması için artan baskılar
Sanayi toplumu	Materyalist	Mal birikimi; hızla değişine teknoloji ve sosyal yapı bireyselliğin kaybına yol açmakta	Elit odaklı ve laik sendikalar, partiler ve sosyal hareketler gibi kitle örgütleri	Kaynak ve gelir dağılımı üzerinden sosyal çatışma; maddi bolluğun arması post materyalist ve materyalist arasındaki artan çatışma gibi
Sanayi sonrası toplum	Post materyalist	Yaşam tarzı merkezli tüketimin reddi; manevi değerlere vurgu ve bireysel olarak kendini ifade etme	Yeni sosyal hareketler ve diğer elit yönlü girişimler	Kendini gerçekleştirme ve bireysel özgürlük üzerinde kültürel çatışma

Kaynak: Brooks ve Manza, 1994: 544

Postmateryalizmin öne sürdüğü temel düşünce, siyasi katılımın değişen boyutlarını toplumdaki kültürel dönüşümle ilişkilendirmesidir. (Kovacheva, 2014: 15). Yaşanan bu kültürel değişimin toplumlarının siyasal katılma biçimlerini de etkilediği açıkça görülmektedir. Böylelikle yeni sosyal hareketler ile kamusal ve siyasal gündemleri, sınıf ve din gibi geleneksel konular odaklı olmaktan çıkarıp; ekoloji, kadın hakları, üçüncü dünya, barış ve silahsızlanma gibi postmateryalist temalara kaydırmaktadır (Çitçi, 2008: 21). Başka bir ifadeyle ortaya çıkan postmateryalist değerlerin siyasal katılımın boyutunu ve şeklini değiştirdiğidir. Geleneksel siyasal katılımı vatandaşların siyasal kararları sağ-sol ideolojilerden, partilerden, ulus yapısından etkilenirken; postmateryalizmin yeni değerleri ile birlikte vatandaşların

siyasal katılımı ile ilgili kararlarını etkileyen barış, çevre, insan hakları gibi yeni konulardan söz etmek mümkündür.

Son olarak Inglehart' a göre özellikle iyi eğitilmiş yeni nesil eskinin sağ-sol tartışmalarına, ekonomi ve büyüme ile ilgili endişelere daha az ilgi göstermekte, buna karşın çevre, cinsiyet eşitliği ve insan hakları gibi postmateryalist konularla ilgilenmektedirler (Norris, 2002: 24).

2.2. Sosyal Sermaye ve Siyasal Katılım

Sosyal sermaye kavramını ilk kullanan Lyda Judsen Hanifan'dır. Hanifan sermayenin ekonomik boyutu dışında kalan fakat ona katkı yapan, toplumsal bütünlüğü oluşturan bireylerin günlük yaşamlarıyla ilgili, iyi niyet, arkadaşlık, sempati ve sosyal bir takım münasebetlerin varlığına dayanarak sosyal sermaye kavramını geliştirir (Şan ve Şimşek, 2011: 93). Bourdieu'ya göre sosyal sermaye, daha fazla ya da daha az kurumsallaşmış dayanıklı bir ağla bağlantılı olan müşterek arkadaşlık ve tanışıklık ilişkilerinin sahipliğinden, bir başka ifadeyle bir gruba üyelikten doğan kaynakların toplamıdır (Bourdieu, 2002'den aktaran: Aydemir, 2011: 45). Coleman'a göre ise sosyal sermaye bir aktör için ulaşılabilir olan özel kaynaklar bütünüdür ve sosyal sermayenin özü toplumsal ilişkilerde yatmaktadır (Coleman, 2000'den aktaran: Aydemir ve Özşahin, 2011: 46).

Sosyal sermaye konusu, özelden siyaset bilimi genelde ise sosyal bilimlerde Putnam'ın İtalya'da gerçekleştirdiği uzun soluklu ve kapsamlı araştırmalarından oluşan kitabını yayınlaması ile popülerlik kazanmıştır (Aydemir, 2011: 55). "İtalya'nın kuzeyi ve güneyi

arasındaki farklılıkları açıklama çabasında olan Putnam, politik istikrarı ve ekonomik refahı oluşturan yurttaşlık katılımının rolüyle ilgilenmiş, kuzey bölgesinin görece başarısının nedeni olan kurumsal performansın temelinde hükümet ve sivil toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin yattığını savunmuştur” (Şan ve Şimşek, 2011: 95).

Putnam göre sosyal sermaye, karşılıklı fayda için, faaliyetlerin koordinasyonunu kolaylaştırarak toplumun etkinliğini arttıran güven, normlar ve ilişki ağları gibi sosyal organizasyonların özellikleridir (Putnam, R. D., Leonardi, R. ve Nanetti, R. Y.,1993: 167). Buradan hareketle sosyal sermayeyi üç ana bölüme ayırabiliriz. Bunlar “güven”, “sosyal normlar ve zorunluluklar” ve “sosyal ağlar” (Siisiainen, 2000: 186). Bunun yanında Putnam’ın sosyal sermaye kavramına Norris tarafından ek olarak bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Norris (2002: 138)’e göre sosyal sermayenin yapısal ve kültürel boyutları vardır. Yapısal boyut sosyal ağlardan oluşurken, kültürel boyut ise sosyal normlardan oluşmaktadır.

Kilit bir kavram olarak sosyal sermaye demokratikleşmeden, ekonomik gelişmeye kadar geniş bir bakış açısında pek çok sorunsal bakımından önem arz etmektedir (Aydemir ve Özşahin, 2011: 43). Gönüllü dernekler, işçi sendikaları, siyasi partiler ve diğer örgütler sosyal sermayenin vücut bulmuş modern örnekleridir (Siisiainen, 2000: 194).

Diğer yandan sosyal sermayenin önemli siyasal sonuçları vardır. Ve Norris’in yorumuna göre şu şekilde gelişmektedir: Sivil toplum sosyal sermayeye doğrudan katkı yapar. Böylece sivil toplumda oluşan sosyal ağlar ve kültürel normlar aracılığıyla siyasal katılımı ve iyi yönetişime

olanak sağlamaktadır (Norris, 2002: 139). Aynı zamanda sosyal sermaye sosyal ağlar ve güven aracılığıyla demokrasinin sağlanmasına yardımcı olmakta, vatandaşların siyasal katılımıyla da nicelik ve nitelik olarak da etkilenmektedir (Paxton, 2002: 258). Çünkü düşük siyasal katılım düşük düzeyde siyasi güvenle ilgilidir ve siyasal katılımı demokratik siyasetin istikrarı için kilit karakter olarak farz edersek bu olgunun demokratik siyasetin istikrarı için bir tehdit oluşturabileceğini savunabiliriz (Barber 1984' ten aktaran: Hooghe ve Marien, 2013: 132). Zira pek çok tecrübe dayanılarak demokrasiyi ayakta tutacak yasal kurumların tek başlarına yeterli olmadığı, sosyo-kültürel boyutunda en az kurumlar kadar zorunlu olduğu gerçeğine ulaşılmaktadır (Aydemir ve Özşahin, 2011: 46). Sonuçta sivil toplumun hükümetle kuracağı iletişim, siyasal katılım açısından önem arz etmektedir. Sivil toplumun hükümet kararlarına demokratik katılımı, devlet yönetimi üzerinde kolaylaştırıcı bir etki yapacaktır.

Siyasal kurumların iyi şekilde işleyebilmesi ve toplumun siyasal hayata katılımının artmasında sivil erdemin toplumdaki yeri de önemlidir. Putnam sivil erdemi, “kamu ile ilişkilerde aktif olan, kendi çıkarı ile kamu çıkarını da düşünen ve karşılıklı dayanışma ve güven içinde olan bireylerin çok olduğu toplumlardır” şeklinde tanımlamaktadır (Putnam ve diğerleri, 1993: 87-88).

Putnam'a göre sivil erdemin hâkim olmadığı toplumlarda siyaset kayırmacılık ve kişisel çıkarlar üzerine şekillenmektedir. Ve bu toplumlarda yabancılaşan bireyler, siyasi yozlaşma, kanunların ihlali gibi durumlar görülürken siyasi erdemin hâkim olduğu toplumlarda

daha programlı bir siyaset, kanunlara inanç ve güven, vb. durumlar görülmektedir (Putnam ve diğerleri, 1993: 99-111).

3. TÜKETİCİ VATANDAŞ KAVRAMI

Eski zamanlarda temel ihtiyaçların giderilmesi olan tüketim, son dönemde küreselleşme ve artan refahın sonucu olarak temel ihtiyaçları karşılamanın ötesinde ürünlerin taşıdıkları anlamaların tüketilmesi durumuna gelmiştir. Böylece tüketim, tüketiciler tarafından kendilerini ifade etmenin yeni bir yolu olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bolluk ve bilgi ekonomisinin oluşturduğu yeni durum, siyasetin yapısını radikal biçimde değiştirirken tüketiciler de, tüketimden gelen güçlerini, ekonomi ve siyasi alanlarda daha etkin kullanma imkânı vermektedir (Odabaşı 2011a). Bununla birlikte son yıllarda birçok ülkede tüketimin siyasallaşma sürecinde olduğu gözlemlenmektedir. Vatandaşlık, haklar, eşitlik, etik ve sosyal sorumluluk gibi sivil değerler ile tüketim ve tüketiciler arasında gitgide daha çok bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır (Barbosa, L., Portilho, F., Wilkinson, J. ve Dubeux, W. 2012: 1). Yani tüketim eylemi giderek artan bir şekilde vatandaşlığın düşünce ve karakterine bürünmektedir. Bu vatandaşlığın yok olduğu değil yaşam siyaseti içerisinde yeni bir yer bulduğu anlamına gelmektedir (Barr, S., Gilg, A. ve Shaw, G. 2011: 1225).

Bu yeni anlayışın ortaya çıkardığı vatandaş kavramını Odabaşı (2008) “tüketici ile vatandaş kavramları arasındaki sınırların ortadan kalkmaya başlaması, hatta kaybolmaya yüz tutması, günümüz siyasetine ‘tüketici-vatandaş’ anlayışını ve kavramını sokmuştur” şeklinde

tanımlamaktadır. Dahası özü itibariyle kapitalist sistemde tüketici egemenliğine yönelik bir eylem olarak başlayan bu husus, bireylerin tüketimi siyasi, sosyal ve çevresel bir aktivite olarak gördüğü “tüketici vatandaşlığı” kavramına evrilmiştir (İsın ve Wood 1999’dan aktaran; Şüküroğlu, 2016: 225).

Vatandaşlık ile tüketicilik rollerinin ve sorumluluklarının beraber yürütüldüğü tüketici-vatandaş anlayışını (Odabaşı 2011a) Schrader (2007’den aktaran: Dursun, İ., Kabadayı, E.T, ve Tuğer, A.T.2016: 17) şöyle tanımlanmaktadır: “Sosyal farkındalıkla kendi arzularını, isteklerini kontrol altına alabilen, davranışlarını ahlaki açıdan savunulabilen ve etik, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri esas alarak toplumun refahı için sürdürülebilir büyümeyi sağlayacak fedakarlıklar yapan tüketicidir”. Diğer yandan Orr’a göre bireyler karar almalarında tüketici ve vatandaş olarak iki çerçeve sahiptirler (Orr, 2006: 379). Orr’un yaptığı, tüketici ve vatandaş çerçevesini konuları bakımından karşılaştırması tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Konuları Bakımından Vatandaş ve Tüketici Çerçevesi

Konu	Vatandaş	Tüketici
Motivasyon türü	Gerekçeler, değerler, tutumlar	Tercihler, istekler
Uygun alan	Siyaset	Pazar ve pazar benzeri ortamlar
Ürüne bakış	Kamu yararı	Bireysel tercihlerin tatmini (Faydacılık)
Kamu karar alma kaynağı	Güzel gerekçeler sunma Doğru cevaplar üzerinde düşünmek Tutumların ifadesi	Bireysel tercihleri sağlama

Kaynak:Orr, 2006: 379

“Tüketici-vatandaş, bir taraftan siyasal değerlerini ve ilgilerini tüketim biçimiyle gösterirken, diğer taraftan ekonomik dünyayı, ahlaki ve sosyal ilgilerini yükselten etkin ve anlamlı bir alan olarak görür” (Odabaşı, 2008).

“Siyaset ve tüketim birbiriyle bağlantılı ve birbirine benzer süreçlere sahiptir” (Odabaşı, 2008). Nasıl ki vatandaşlar partiler ve adaylar arasındaki farkı seçiyorsa, “tüketici-vatandaş” da kurum politikalarını etkileme ve kurumsal düzenlemeyi sağlama amacıyla ürün ve üretici bakımından bir nevi oylama yapmaktadır (Kneip, 2012: 21). Sonuçta Dickinson ve Carsky (2005’den aktaran: Kneip, 2012: 21)’ da tüketicileri ekonomik seçmenler olarak tanımlamaktadırlar. Bunun yanında “etkin yurttaşlık bilincinin gelişmesi, tüketicinin bir seçmen olarak beklenti düzeyini arttırmasının yanında, ‘Hesap soran talepkar tüketici’ dönemini de ortaya çıkarmaktadır” (Odabaşı, 2011a). Bu durumu Odabaşı (2012) bu durumu şöyle ifade etmektedir.

Günümüz tüketicileri satın aldıkları ve kullandıkları ürün ve hizmetlerin arkasındaki, kendilerince pek de bilinmeyen bir dünyayla, çok daha fazla ilgileniyorlar. Tüketici egemenliğinin bir yansıması olarak; edilgen olmayan, sorumluluk hisseden, saydamlığı, etiği arayan ve hızlı biçimde bilgi sahibi olabilen yeni tür tüketici, bir parça aykırı bir dünyayı da oluşturmaya çalışıyor. Pazarlama yöneticileri artık, “dünyanın neresinde ve hangi koşullarda üretilirse üretilsin” anlayışının, en azından tüketiciler açısından bitmeye başladığını rahatlıkla görebiliyorlar. Ürün satın alırken sadece fiyat ve kalite özelliklerinin değil, onun nasıl,

nerede, hangi koşullarda ve kimler tarafından üretildiğinin de bilinmesi arzulanıyor.

Odabaşı (2008)'na göre tüketiciler vatandaşlık rollerini de üstlenerek tüketim tercihlerinde, kurumsal, sosyal ve çevresel sorumluluk taleplerini ve beklentilerini vurgulamaya başlamışlardır. Tüketiciler-Vatandaş kavramı, "tüketicinin tüketim tercihleri ile siyaset arasındaki ilişkiyi görmesi ve bu ilişkiyi gönüllü olarak bir sorumluluk, bir hak olarak yerine getirmesi anlamına gelmektedir". Gandy (2002) ise, tüketici ile vatandaş kavramının merkezinde hükümetin oynadığı rol ile onun vatandaşa biçtiği rolün yer aldığını ifade edip, hükümetlerin artık vatandaş toplumu refahına iyi hizmet etmesi gereken ve toplumun kalkınmasını düşünen bir birey olarak görmek istediklerini dile getirerek, tüketim toplumunda vatandaşla biçilen misyonu bu şekilde özetlemektedir.

Bu duruma örnek olarak da 2008 yılında ABD Başkanı George Bush'un ekonomiyi canlandırmak için başvurduğu yöntemi örnek gösterebiliriz. Buna göre her aileye vergi iadesi yapılacaktır buna karşılık dağıtılan bu paranın vatandaşlardan hemen harcamaları istenmektedir. Bush'un buradaki amacı paranın neye harcandığından çok bu paranın hemen ekonomiye dahil edilmesidir. Çünkü ülkenin ekonomik durgunluğa girmemesi için halkın tüketmesi gerekmektedir. Bu örnek; tüketimin siyasal katılımın bir şekli olarak sosyal değişime öncülük edebileceğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Günümüzde siyasal alandaki sivil eylemlerin tüketim küresinde döndüğünü söyleyebiliriz (Zadek 1998'den aktaran: Kneip, 2012: 20-

21). Bu etki “ben de varım!” biçiminde ortaya çıkan ve artarak sürecek olan tüketim arzusu, biçimi ve düzeyi, güncel siyaseti de etkisi altına almaktadır. Vatandaşın güncel siyasal konularda tüketimden gelen gücünü kullanarak gösterdiği var oluş ve tüketici kimliğinin öne çıkması sonucunda sebebiyle günümüz tüketicisi ve seçmeni, ertelenebilir bir mutlu hayatı artık arzulamamaktadır (Odabaşı, 2011a).

“Vatandaşın tüm toplumun sahip olması için birey olarak katkı sağlaması kaçınılmaz olan ‘Ortak iyi’ sadece soyut kavramlar ve söylemlerle gerçekleşmemektedir. Somut adımların atılabilmesi için, kendisini etkin vatandaş ve tüketici olarak tanımlayan günümüz tüketicilerinin, tüketim kararlarındaki tercihleriyle demokratik ve siyasal tavırlarını da göstermeleri gerekmektedir” (Odabaşı, 2008). Bu tercihleri ortaya koymada tüketici-vatandaşlar boykotlar, buykotlar (seçici alışveriş), dolaylı hareketler ve yaşam tarzları ile daha aktif olabilirler (Stolle ve Micheletti, 2015: 39). Bahsedilen bu eylemler “siyasal tüketicilik” konusu altında birleşmektedir. Siyasal tüketicilik, siyasal katılımdaki değişimin dayandığı temel kaynağı anlamadaki sosyal olgudur. (Andersen ve Tobiasen, 2001’den aktaran: Jensen, 2005: 440).

4. PAZAR TABANLI SİYASAL EYLEMLERİN YÜKSELİŞİ

Siyasetin insan hayatından yer alamaya başladığı eski dönemlerden beri vatandaşlar oy verme, bir organizasyona dâhil olma, imza kampanyaları, düşünce özgürlüğüne önem verme ve siyasi ve toplumsal konularla ilgilenme gibi birçok yolla siyasete dahil olabiliyorlar. Bunların yanında günümüzde vatandaşların çeşitli konulardaki

görüşlerini göstermek üzere tüketimi araç olarak kullanma amacıyla pazarı bir alternatif olarak gördükleri değerlendirilebilir (Micheletti, M., Stolle, D. ve Berlin, D., 2012: 141). Bunun sonucu olarak tüketiciler modern dönemde günlük alışverişlerinde kendi çıkarlarını düşünmenin ötesinde bir şeyler yaparak, insan hakları, hayvan hakları, küresel dayanışma ve çevresel sorumluluk gibi ekonomik olmayan değerleri pazar yerleri üzerinden ifade edebilmektedirler (Boström, M., Føllesdal, A., Klinton, M., Micheletti, M. ve Sørensen, M. P. 2005:9).

Postmodernizmin ortaya çıkarttığı bireyci ortamla birlikte bireyin siyaset alanında kendine daha fazla yer bulmaya başlaması ve fikir, tavır ve hassasiyetleriyle siyasete yön vermeye başlamasıyla birlikte bireyin olduğu her alan bir siyasi ortam haline gelmiştir.

Özellikle küreselleşme ile yaşanan değişimlerle birlikte, “pazarlar zamanla sosyal grupların vatandaş olarak haklarını çeşitli şekillerde ifade ettiği bir ortam haline gelerek, sadece satıcılar ve alıcılar arasında ürün değişiminin gerçekleştiği bir alan olmaktan çıkmıştır” (Kimzan ve Kaya, 2010: 279). Başka bir ifade ile pazarlar şimdilerde bir değiş-tokuş alanı olmanın ötesinde, tüketicilerin vatandaş olarak siyasi istek ve tavırlarını ortaya koydukları bir arena haline gelmiştir.

Tüketiciler özellikle siyasal sistem içerisindeki endişeleri görmezden gelindiğinde veya önemsenmediğinde siyasi ifade alanı olarak pazar yerlerine sıklıkla başvurumaktadırlar (Micheletti, 2002b: 219). Ve birçok ülkede yapılan çalışmalar göstermektedir ki, vatandaşlar siyasal katılım mecrası olarak pazarları kullanmaya karşı daha isteklidirler (Andersen ve Tobiasen, 2001’den aktaran: Jensen, 2005: 440). Siyasal

katılım için pazar yerlerinin kullanılmasını Micheletti (2004: 2-3) beş neden ile şöyle açıklamaktadır:

1. 1990'larla beraber vatandaşların boykot seviyeleri artış göstermiş ve boykot ve etiket düzenlemeleri yaygın hale gelmiştir.
2. Modern pazar tabanlı siyasal eylemler ekonomik küreselleşmeye karşı tepkidir. Böylece geleneksel siyasal katılım çalışmalarının odağındaki ve belirli ulus-devlet dışında kalan konulardaki kaygılar siyasal katılımın bir türü olarak yansımaktadır.
3. Pazar yerleri siyasal partiler ve ilgili kuruluşlar gibi kurulmuş olan büyük siyasal yapılar tarafından kolonileştirilmemiştir ve kurumsal katılımcı normlar, kurallar ve yasal düzenlemelere göre oldukça kontrolsüzdür. Pazar tabanlı siyasal eylemler hükümet izinleri, işçi sendikaları önerileri ve şirket müsaadeleri olmaksızın yürütülebilmektedir.
4. Pazar tabanlı siyasal katılım günlük rutinlerin değişimi için çağrı yapmamaktadır. Vatandaşların üyelik esaslı derneklere girme zorunlulukları bulunmamakta, onlar gerçekten alışveriş kararlarında kendi semt pazarlarını dikkate alma gereği hissetmektedirler. İnsanlar kamusal ve kişisel katılımlarını kaynaştırarak pazar tabanlı eylemde tek bir yol üzerinden özel yaşamında siyasi olarak davranabilir.
5. Pazar tabanlı siyasal eylemler bilgi iletişim teknolojilerinde güvenen yüksek derecede inançlı bireysel seslerdir.

Tüketicinin birey olarak, siyasi tavır almak suretiyle kendini siyaset arenasının dışında pazarlarda da göstermeye başlaması; bireyin tüketici

olarak ekonomik dengeleri şekillendiren pazar ortamında da kendine yer bulmasına yol açmıştır. Kısa zamanda tüketicinin tavırlarının pazardaki dengeleri değiştirebileceği ortaya çıkmış ve tüketicinin siyasi tavırlarının belirleyici gücü kabul edilmiştir. Bu durum, artık pazarın ürün satan aktörleri tarafından tüketicinin tavırlarının dikkate alınması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aksi takdirde ürüne karşı siyasal tavır takınan tüketicinin tıpkı siyasi alanda olduğu gibi, tercihlerinin dikkate alınmamasının pazarda özellikle büyük firmalar açısından olumsuz etkilerinin ortaya çıkabileceği görünür hale gelmiştir.

Tüketicinin siyasal tavrını boykot ve benzeri yollarla ortaya koyması tüketim çağının kitlesel eğilimlerinden beslenen küresel şirketlerin dünya genelinde itibar ve buna bağlı olarak pazar kaybetmelerine yol açacaktır. Bu durum iletişimin imkânlarının her geçen gün artmasının da etkisiyle, özellikle küresel şirketler açısından yönetilmesi gereken ciddi bir risk kalemi olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketicinin gücünün farkına varması siyasal tavırların daha da önemsemesine yol açmaktadır. Dünya genelinde şirketleri beklentileri karşılayan üretim yaparken aynı zamanda çevreye ve topluma daha fazla duyarlı olmaya davet eden girişimler neticesinde tüketicinin gidişatı değiştirmeye yönündeki etkisi bu yöndeki hassasiyeti artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, I. (2014), *Dijital Politik Fanteziler*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Anderson, P. ve Wood, E. M. (2000), *Modernizm, Postmodernizm ya da Kapitalizm*, (Çev. A. T. Erdağı ve Ç. Ünal), İstanbul: Bilim Yayıncılık
- Appiah, K. A. (2006) “The Politics of Identity”, *Daedalus*, 135(4), 15-22.
- Aslan, S., ve Yılmaz, A. (2001) “Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 93-108.
- Aydemir, M.A. ve Özşahin, M.C.(2011). “Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Keşfetmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye-Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 41-87.
- Aydemir, M. A. (2011), *Toplumsal İlişkilerin Sosyal Sermaye Değeri (Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Baek, Y. M. (2010), “To Buy Or Not To Buy: Who Are Political Consumers? What Do They Think And How Do They Participate?”, *Political Studies*, 58(5), 1065-1086.
- Baran, A. G. ve Olgun, C. K. (2012), “Postmodern Sosyal Teori” *Çağdaş Sosyoloji Kuramları İçinde (50-74)*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını
- Barbosa, L.,Portilho, F., Wilkinson, J. ve Dubeux, W. (2011), “Youth, Consumption and Citizenship: the Brazilian Case”, *Enabling Responsible Living PERL’s International Conference Maltepe University, Istanbul*, 87-99.
- Barbosa, L.,Portilho, F., Wilkinson, J. ve Dubeux, W.(2012), “Youth, Consumption and Citizenship: theBrazilian Case”, *Global Research Forum on Sustainable Consumption and Production Workshop, Rio de Janiero, Brazil*.

- Barr, S., Gilg, A. ve Shaw, G. (2011) "Citizens, Consumers and Sustainability: (Re) Framing Environmental Practice In an Age Of Climate Change", *Global Environmental Change*, 21(4), 1224-1233.
- Bauman, Z.(2010), *Küreselleşme*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bennett, W. L. (1998), "The Uncivic Culture: Communication, Identity, and The Rise of Lifestyle Politics", *PS: Political Science&Politics*, 31(04), 741-761.
- Bennett, W. L.(2004) "Branded Political Communication: Lifestyle Politics, Logo Campaigns, and The Rise Of Global Citizenship" *Politics, Products and Markets* 101-126.
- Bertram, B. (1995) *New Reflections on the " Revolutionary" Politics of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe*", *boundary 2*, 22(3), 81-110.
- Boström, M., Føllesdal, A., Klintman, M., Micheletti, M. ve Sørensen, M. P. (2005) "Studying Political Consumerism", *Political Consumerism: Its motivations, power, and conditions in the Nordic countries and elsewhere*, 9-24.
- Brooks, C., ve Manza, J. (1994), "Do Changing Values Explain The New Politics? A Critical Assessment of The Postmaterialist Thesis", *The Sociological Quarterly*, 35(4), 541-570.
- Cebeci, K. (2009), "Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi*, (71), 23-39.
- Copeland, L. (2013), "Political Consumerism: Boycotting, Buycotting, and the Expansion of Political Participation in the United States", In *Ninth annual California graduate Student Conference, Center for the Study of Democracy at the University of California at Irvine, Irvine, California*, Erişim adresi: <http://www.democracy.uci.edu>,
- Çağlar, N. (2008), "Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 369-386.

- Çelik, H. (2014), “Ulrich Beck: Küresel Risk ve Kozmopolitan Politika”, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, (5), 82-100.
- Çetin, N. B. (2008), “Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devlet Tartışmaları”, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 177-182.
- Çitçi, O. (2008), “Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Postmodernizmin Siyasal Projesi”, YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 2-32.
- Dalton, R. J. (1984), “Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment In Advanced Industrial Democracies”, The Journal of Politics, 46(01), 264-284.
- Dalton, R. J. (2008), “Citizenship Norms and The Expansion of Political Participation”, Politicalstudies, 56(1), 76-98.
- Demirel, D. (2006), “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet” Sayıştay Dergisi, (60), 105-128.
- Demiroğlu, E. T. (2014), “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması” Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2(1), 133-144.
- Duman, M. Z. (2007), “Modernden Post-Moderne Geçişte Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük”, Uluslararası İlişkiler, 4(13) 3-24.
- Dursun, D. (2006), Siyaset Bilimi, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Dursun, İ., Kabadayı, E.T, ve Tuğer, A.T. (2016) “Sorumlu Tüketim: Neden? Nasıl?”, Tüketici Yazıları (V), 9-39.
- Erdoğan, İ. (2012), “Küresel Pazarın Küresel İdeolojisi: Postmodernizm”, Bilim ve Ütopya, (217), 7-17.
- Erzen, M. Ü. ve Yalın, B. E. (2011), “Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, (41), 49-61.

- Evre, B. (2011), “Geç Modern veya Post-Modern Bağlamda Değişen Siyasetin Yeni Biçim (ler)”, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 65-75.
- Featherstone, M. (2013), Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Forno, F., ve Ceccarini, L. (2006), “From the Street to the Shops: The Rise of New Forms of Political Actions in Italy”, South European Society&Politics, 11(2), 197-222.
- Gandy, O. H. (2002), “Gerçek Dijital Uçurum: Tüketicilere Karşı Vatandaş”, (Çev. Ş. Tekinalp), İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi, (4)
- Giddens, A. (2005), Sosyoloji, (Haz. C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi
- Giddens, A.(2012), Sosyoloji, (Yay. Haz. C. Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Göktolga, O. (2012), Postmodernite ve Siyasi Kimlikler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göktolga, O. (2013a), “Yeni Siyaset ve Ekolojik Hareketler”, Birey ve Toplum, 3(5), 127-136.
- Göktolga, O.(2013b), “Aynılık-Farklılık Bağlamında Kimlik Siyaseti” Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 4(1), 121-131.
- Güllüpnar, F. (2012), “Postmarksizim ve Radikal Demokrasi” Çağdaş Sosyoloji Kuramları, 1. Baskı İçinde (142-171), Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını
- Heywood, A. (2013), Siyasi İdeolojiler, (Çev. A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan), Ankara: Adres Yayınları
- Hooghe, M, ve Marien, S. (2013), “A Comparative Analysis Of The Relation Between Political Trust and Forms Of Political Participation in Europe”, European Societies, 15(1), 131-152.

- Jensen, H. R. (2005), "What Does Political Consumerism Mean for Marketers?", *Political Consumerism: Its motivations, power, and conditions in the Nordic countries and elsewhere*, 439-454.
- Kale, N. (2002), "Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru", *Doğu Batı*, 5(19), 29-49.
- Kapani, M. (2003), *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Kellner, D. (2000), "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", *Modernite Versus Postmodernite*, (Der ve Çev. M. Küçük), Ankara: Vadi Yayınları
- Kışlalı, A. T., (2005), *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi
- Kimzan, H. S. ve Kaya, F. (2010), "Tüketiciliğin Gelişen Gücü: Siyasal Tüketicilik", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 277-296.
- Kneip, V. (2012), "Consumer Citizenship Soft Governance in Political Market Arenas", *Journal of Contemporary Philosophy*, (1), 20-32.
- Kovacheva, S. (2014), "Gençlik Siyasi Katılım Kalıplarını Gençleştirecek mi?", *Gençlerin Siyasi Katılımı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Lamprianou, I. (2013). "Contemporary Political Participation Research: A Critical Assessment", Kyriakos Demetriou (ed), *Political Participation in the European Union*, içinde (21-42) *Democracy in Transition*: Springer Berlin Heidelberg
- Lyotard, J.-F. (1997), *Postmodern Durum*, (Çev. A. Çiğdem), Ankara: Vadi Yayınlar,
- Micheletti, M. (2002a). "Individualized Collective Action", Unpublished Paper for the Nordic Political Science Association's Meeting Workshop, Aalborg, Denmark, 14-17 August, Erişim adresi: <http://citeseerx.ist.psu.edu>,
- Micheletti, M. (2002b), "Consumer Choice as Political Participation", *Statsvetenskapligtidskrift*, 105(3). 218-234.

- Micheletti, M.(2004), “Just Clothes? Discursive Political Consumerism and Political Participation”, Paper for the 2004 ECPR Joint Sessions, April 13-18. In Uppsala Workshop (Vol. 24).
- Micheletti, M., Stolle, D. ve Berlin, D. (2012), “Habits of Sustainable Citizenship: The Example of Political”, *Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*, (12), 141-163.
- Nakatani, M. (2006), “New Political Culture with Comparative Perspective”, Erişim adresi: www.otemon.ac.jp/jpcs2006/paper/IV-1-3.pdf.
- Norris, P. (2002), *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*, Cambridge University Press.
- Nový, M. (2014), “Electoral and Non-Electoral Participation in the Visegrad Countries Complements or Substitutes?”, *East European Politics and Societies and Cultures*, 28(4), 863-886.
- Odabaşı, Y. (14.05.2008), “Siyasallaşan Tüketiciliğin Demokratik Denetim Gücü”, Erişim adresi: <http://yavuzodabasi.blogspot.com.tr>
- Odabaşı, Y.(12, 09. 2011a), “Seçimlerde Kazanan Kim? Tüketici-Seçmen mi?”, *The Brand Age Dergisi*, (3)31, 48-50. Erişim adresi: <http://yavuzodabasi.blogspot.com.tr>
- Odabaşı, Y.(2012) “Farklı Bir Küreselleşmenin Yaratılmasında Tüketicinin Gücü”, Erişim adresi: <http://yavuzodabasi.blogspot.com.tr/2012/04/>
- Okudan D., K. (2014), “Neoliberalizm, Kimlik Siyaseti Ve Siyasi Partiler”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28), 71-83.
- Orr, S. W. (2006), “Values, Preferences, andTheCitizen-Consumer Distinction in Cost-Benefit Analysis”, *politics, philosophy&economics*, 5(3), 377-400.
- Paker, H. (2009), “Kimlik Siyaseti ve Türkiye’deki Kadın Örgütlerine Katılım”, *CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) II Türkiye Yan Raporları*

- Paxton, P. (2002), "Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship", *American Sociological Review*, 67(2), 254-277.
- Putnam, R.D., Leonardi, R. ve Nanetti, R. Y. (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Russell, Ö. Ç. (2016), "Türkiye'de Seçime ve Geleneksel Olmayan Siyasal Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Bireysel Seviye Faktörler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 437-463.
- Siisiäinen, M. (2000), "Two Concepts Of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam", Paperpresented at the International Societyfor Third Sector Research Fourth International Conference, "The Third Sector: For What and For Whom?" Trinity College, Dublin, Ireland
- Stolle, D., Hooghe, M. Ve Micheletti, M. (2003), "Political Consumerism: A New Phenomenon of Political Participation?. An Exploratory Study in Canada, Belgium and Sweden", ECPR jointsession. Edinburgh, Erişim adresi: <http://s3.amazonaws.com>
- Stolle, D. ve Micheletti, M. (2015), *Political Consumerism Global Responsibility in Action*, Cambridge University Press.
- Şan, M. K. ve Şimşek, R. (2011), "Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arkaplanı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 88-110.
- Şimşek, M. E. (2014), *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şüküroğlu, V. K. (2016) "Tüketici Vatandaşlık ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2016(43), 217-241
- Tarhan, A. B. (2012), "Türkiye'de Postmodernizm ve Siyasal Değişim", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 11-20.

- Touraine, A. (2011), Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla - Birlikte Yaşayabilecek miyiz?, (Çev. O. Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Turner, S. B. (2003), Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, (Çev. İ. Kapaklıkaya), İstanbul: Anka Yayınları
- Van den Berg, A. (1996), "Liberalism without reason?", *Contemporary Sociology*, 25(1), 19-25.
- Wood, E. M. (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, (Çev. Ş. Artan), İstanbul: İletişim Yayınları

BÖLÜM 8

NOMOFOBİ İLE ONLINE SATIN ALMA DAVRANIŞI İLİŞKİSİNDE MOBİL TİCARET KULLANIMININ ROLÜ¹²

Elif CAN³, Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN⁴

¹ Bu çalışma Elif CAN'ın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış olduğu Yüksek Lisans Tezinden türetilmiş ve çalışmanın ilk hali 27-29 Haziran 2018 tarihinde Kocaeli'de düzenlenen 23. Pazarlama Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

²Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 201717A133 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

³Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye. elifgnc2@gmail.com

⁴ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, Türkiye. hskimzan@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz toplumlarını, teknolojik gelişmeler ışığında dijitalleşmeyi hayatlarının her noktasında kullanabilen bireyler oluşturmaktadır. Dijital toplumlar olarak adlandırabileceğimiz bu toplumlar zaman tasarrufu ve hız talebi konusunda en talepkâr nesillerden oluşmaktadır. Dijital toplum bireylerinin hayatlarına giren mobilite kavramı bu talepleri kolaylıkla karşılamalarına olanak sağlamaktadır. Bireyler yapmak istedikleri işlemleri kendileri için en uygun yerde ve en uygun zamanda hızlıca yapabilmektedirler (Önday, 2017: 30).

Teknolojinin gelişiminde bir mihenk taşı sayılan internetin keşfedilmesi ve kullanım alanlarının genişlemesi, internet kullanıcı sayısını her geçen gün arttırmıştır. İnternet sayesinde birçok işlemi kolaylıkla yapabilen, bilgiye hızlıca erişebilen ve iletişim ağlarını genişleten ve etkileşim imkânı bulan bireylerin internete erişim talepleri, zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalkmasına yarayacak teknolojik gelişmelerin önünü açmıştır. Masaüstü bilgisayarlardan, dizüstü bilgisayarlara, tabletlerden, dijital asistanlara (PDA) ve en hızlı şekilde adaptasyon sağlayan akıllı telefonlara geçiş çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir.

Günümüzde artık hemen herkesin en az bir mobil cihazı bulunurken, bu cihazlardan en çok talep göreni akıllı telefonlardır. Bireyler günün her saati, her ortamda internete de erişim imkânı sunan akıllı telefonları, vücutlarının bir parçası gibi yanlarından ayırmadan yaşamaktadırlar. Akıllı telefonların, gelişmiş teknolojileri ile sunduğu hizmetler, hayatı kolaylaştıracak birçok olanak sağlamaktadır. Akıllı telefonlar ile

bireyler, sesli arama, kısa mesaj gönderme - alma, elektronik postaları kontrol etme gibi temel iletişim ve haberleşme ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Ayrıca, sahip oldukları uygulamalar ile sosyal medyayı takip etme, internet ve haber sitelerinden gündemi takip etme, bilgi edinme, oyun oynama, fotoğraf ve video çekme / düzenleme / yayınlama işlemlerini gerçekleştirme, müzik dinleme – yapma, video, film izleme, bankacılık, araştırma, rezervasyon, takip işlemlerini gerçekleştirme, navigasyon, gps sistemleri ile yön bulma, belirleme, yol tarifi alma, çevrimiçi iletişim olanağı bulma ve çevrimiçi eğitimlere katılma gibi birçok faaliyet gerçekleştirebilmektedirler. Gelişmelerinin ilk döneminde teknolojisinin maliyeti yüksek olan ve statü belirtisi olarak görülen mobil telefonlar, günümüzde artık yapılan kampanyalar ve promosyonlar ile daha ulaşılabilir hale gelmiş, statüyü marka ve modeller üzerinden sağlamaya başlamıştır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun verilerine göre 2017 son çeyreğinde mobil abone sayısı 77.800.170 iken 2018'nin son çeyreğinde 80.117.999 aboneye ulaşmıştır. Mobil telefonlarından internet erişimi için abone sayısı verileri de 2017 yılının son çeyreğinde 56.116.304 iken 2018 yılının son çeyreğinde bu sayı 60.436.846'ya yükselmiştir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 01 Nisan 2019).

Mobil hayatın bu kadar hızlı yayılması, bireylerin günlük birçok işini mobil telefonları üzerinden halledebilmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Günlük programlarını tutabilme, e-maillerini takip edebilme, bankacılık, rezervasyon işlemlerini yapabilme, haberleri, gündemi takip edebilme, sosyal medya hesaplarını takip edebilme gibi birçok günlük işlerini ellerinin altındaki cihaz ile yapabilmektedirler.

Bireylerinin hayatlarında önemli bir yer tutan alışveriş işlemlerinin de internet üzerinden mobil telefonlar aracılığıyla yapılabilmesi de hem tüketicinin hem de firmaların davranışlarında değişikliklere yol açmıştır.

Geleneksel ticaretten farklı olarak, küreselleşen dünya bireylerinin taleplerine cevap veren ve taleplerini hızlıca karşılamalarını sağlayan yeni ticaret yöntemi internet üzerinden yapılmaya başlamıştır. Ticaret ile teknolojinin birleşmesiyle ortaya çıkan elektronik ticaret (e- ticaret), ürünlerin ve hizmetlerin bir ağ üzerinden elektronik ortamda alım satımının yapılması ve ulaştırılması olarak tanımlanmıştır (Sarısakal ve Aydın, 2003: 83). Geleneksel ticarete tüketici ürün araştırmak ve karşılaştırmak için mağaza gezme, katalog inceleme, dergi araştırma gibi yöntemleri kullanırken e- ticaret ile beraber ürün araştırması daha kolay hale gelmiştir. Bireyler oturdukları yerden web siteleri veya uygulamalar üzerinden daha fazla seçeneği daha hızlı olarak karşılaştırmalı inceleyebilmektedirler (Sarısakal, 2001: 41). Tüketicilerin hayatında önemli bir yeri olan alışveriş işlemlerinin internet vasıtasıyla yapılabilmesi, mobil cihazlara dâhil olmasını da hızlandırmıştır (Çelik ve Akadal, 2014: 67).

Geleneksel yöntemlerden farklı şekillerde davranan ve postmodern yaklaşımları daha çok benimseyen tüketici grubunun teknolojinin getirilerinden ve götürülerinden nasıl etkilendiklerini belirlemek, tüketici davranışlarını anlamlandırmak için gerekli hale gelmektedir. Araştırmalar incelendiğinde, bireylerin mobil cihazlara adaptasyonun ve bağlılığının artması sonucu nomofobi düzeyleri ve mobil ticaret

kullanım alışkanlıklarının arttığı görülmektedir. Mobil telefon kullanım yaşının sürekli düştüğü günümüzde nomofobik kişilerin artması ve nomofobinin etkilerini yaşamaları, toplumsal değerlere bakış açılarının, sosyalleşme kavramlarının, özgürlük alanlarının ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine neden olduğu gözlemlenmektedir. Nomofobinin getirdiği saplantılı kaygı ve korku halinin, tüketicilerin tüketim ve alışveriş alışkanlıklarını etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda, nomofobinin online satın alma davranışını etkileyip etkilemediği ve mobil ticaretin bu ilişkide bir aracılık etkisi olup olmadığı araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

1. MOBİL TİCARET

Teknoloji ile beraber ortaya çıkan yeni kavramlardan biri olan mobil ticaret (m-ticaret), internete erişebilen kablosuz bir cihaz vasıtasıyla herhangi bir yerden mal veya hizmet satın alabilmek ve mobil cihazlarla mobil ağ üzerinden yapılan parasal değeri olan herhangi bir işlem olarak tanımlanmaktadır (Clarke, 2008: 42). Alışverişin mobil cihaz ile internet üzerinden yapılmasını sağlayan m-ticaret, satıcı ve alıcıyı her an bir araya getirebilmesiyle öne çıkmaktadır. Herhangi bir gün ve saatte, başka bir ülkede dahi olsa herhangi bir ürünün satın alınabilmesi m-ticaretin kullanımında öne çıkan etmenlerden biridir. (Barnes, 2005: 92-93).

Elektronik ticarete ek olarak mobilite kavramını da içinde barındıran mobil ticaretin en büyük avantajı yer ve zaman kısıtını ortadan kaldırarak hareketlilik sağlamasıdır. Küçük akıllı telefon ekranlarına göre düzenlenen daha sade ve hızlı erişim imkânı sağlayan

aplikasyonlar ve yer takibi sistemi ile kişiye özel kampanyaların daha doğru zamanda ulaştırılması gibi özellikler de mobil ticaret kullanım oranını her geçen gün hızla arttırmaktadır. İnternette alışveriş sırasında kullanıcıların en büyük risk olarak gördükleri güvenlik problemleri de mobil ticarete kullanılan retina tarama, yüz veya parmak izi tanımlama sistemleri gibi ilave güvenlik sistemleri ile çözülmeye çalışılmaktadır (Forbes, 04 Eylül 2018). Üniversitede öğrenim gören öğrencilerin % 53'ünün mobil telefonları ile mobil ticareti kullandıkları tespit edilmiştir (Acılar ve Turan, 2016: 520).

Mobil ticaretin hızla gelişmesi ve tüketiciler arasında yaygınlaşması, yeni bir tüketici grubunu ortaya çıkarmıştır. Geleneksel olarak iki ana grup altında incelenen bireysel tüketici ve örgütsel tüketicinin yanı sıra günümüzde artık bir de online tüketici olgusundan bahsedilmektedir. Bilgi teknolojilerini kullanarak, kendine en uygun ürünü, en uygun fiyata, en kısa sürede bulmaya çalışan geleneksel tüketiciden daha bilinçli ve memnuniyet veya memnuniyetsizlik durumlarını sosyal ağlarda paylaşan ve diğer paylaşımları dikkate alan tüketici grubu olarak açıklanan online tüketici grubu kendilerine has davranışsal hareketler sergilemektedir (İşler, Yarangümelioğlu ve Gümeli, 2014: 79).

Alışveriş ve tüketim olgularını kolaylaştıran mobil ticarete ait mobil pazarlama çalışmaları ile tüketiciler artık daha fazla reklam, promosyon, kampanya mesajları ile karşılaşmaktadırlar. Online tüketiciler, internet üzerinden alışveriş yaparken, geleneksel yöntemlerle yapılan alışverişlerde olabileceği gibi hiç akıllarında

olmayan bir ürünü satın alabilirler (Enginkaya, 2006: 126). Özellikle gelişmiş kişisel mesajlar ile gelen, yer takip sistemleri ile bulunulan konuma göre gelen kampanyalar plansız alımların sebepleri olarak sayılabilir.

Sağladığı zaman tasarrufu, mekân kısıtını ortadan kaldırması, birçok seçeneği aynı anda değerlendirebilme imkânı gibi kolaylıklarla karşımıza çıkan mobil ticaret ve online satın alma davranışı her konuda olabildiği gibi aşırı kullanımla zararları da beraberinde getirmektedir. Alışveriş artık bireylerin kafasını karıştıran, karmaşık bir aktivite haline gelebilmektedir. Alınan her satın alma kararında yüzlerce seçenek ile karşı karşıya kalınmaktadır. Daha fazla seçeneğin bireylere daha fazla mutluluk verdiği düşüncesi, geçmişten günümüze kadar kendine yer bulmuştur (Keeney ve Raiffa, 1993: 2, Hukkinen, 2011: 3). Fakat günümüzde birçok birey, bu sayısız seçenek arasında sürekli olarak alışverişlerini düşünebilmekte ve zamanlarının çoğunu alışverişle geçirebilmektedir. Bu durum da hayatlarını kendilerine ve etrafindakilere kaliteli zaman ayıramadan geçirmelerine neden olmaktadır. Kendini yetersiz, sınırlanmış ve mutsuz hisseden bireylerin ve toplumların ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden birisi de bu durum olarak gösterilebilir (Koç, 2007).

2. NOMOFOBİ

Sadece tüketim temelli değil, genel olarak incelediğinde teknolojinin aşırı ve bilinçsiz kullanımından kaynaklı yeni kavramların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi günümüzün modern fobisi olarak kabul edilen nomofobidir. “No Mobile Phone Phobia”

kavramının bazı harfleri alınarak oluşturulan “Nomophobia” terimi Türkçe’ye Nomofobi olarak çevrilmiştir ve bireylerin akıllı telefonlarına ve/ veya akıllı telefonları vasıtasıyla internete erişim sağlayamadıklarında yaşadıkları korku, anksiyete ve stres durumu olarak açıklanmıştır (SecurEnvoy, 2012; Nagpal ve Kaur, 2016; 1136; King, Valença, Silva, Baczynski, Carvallo, Nardi, 2013: 141; Yıldırım ve Correia, 2015:131). Nomofobi durumunu yaşıyan fobik bireyler ise nomofobik bireyler olarak adlandırılmaktadırlar (Yıldırım, 2014: 6).

Akıllı telefonların kişiselleştirilmesi, mobil olarak her an her yerde internet ile beraber kullanılabilmesi ve sağladığı esneklikler bireylerin çok hızlı adapte olmasına ve telefonlarını sürekli yanlarında taşımalarına yol açmıştır. Ancak bu durum daha sonralarda bağımlı kullanım halini almıştır. Nomofobinin temeline inildiğinde mobil telefonların takıntılı kullanımı ve bağımlılık durumu görülmektedir (Forgays, Hyman, Schreiber, 2014). Bağımlılık bir maddeye yönelik biyolojik olarak muhtaç kalma durumu ve sinir sisteminin işlevi olarak ortaya çıkmaktadır. Bağımlılıklar, biyolojik ve davranışsal kategorilerde incelenebilir (Comings,1995; Stein, Hollander ve Cohen, 1994; Akt: Şar ve Işıklar, 2012: 266). Sigara, uyuşturucu, alkol, kafein gibi maddelere karşı duyulan bağımlılıklar biyolojik veya fiziksel bağımlılıklar olarak adlandırılır. Davranışsal veya psikolojik bağımlılıklar ise, bir etkinliğe veya duruma karşı oluşan bağımlılık hissidir, birey bağımlı olduğu etkinlikten fazlası ile haz almakta, gerçekleştiremediği durumlarda sıkıntıya düşmektedir ve günlük yaşamını bağımlılığına göre düzenlemekten kaynaklı sosyal yaşamı olumsuz yönde etkilenmektedir (Süler, 2016: 11). İnternet bağımlılığı,

oyun bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı davranışsal bağımlılıklara verilebilecek örneklerdir. Bireylerin hoşlanmadıkları, ertelemek istedikleri; iş hayatındaki zorunluluk, ders çalışma, ev işleri gibi durumlardan bir kaçış olarak mobil telefonları kullanmaları, davranışsal bağımlılık olarak kabul edilen mobil telefon bağımlılığını arttırdığı belirtilmektedir (Bianchi ve Phillips, 2005: 41). Nomofobik bireyler de yaşadıkları mobil telefon bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı nedeniyle mobil telefonları ile çok fazla vakit geçirmekte, günlük yaşamlarını bu duruma göre ayarlamaktadırlar. Günümüzde hemen hemen her akıllı telefon kullanıcısı şarj aleti, yedek batarya veya şarj etmek için kullanılan güç kaynaklarını (powerbank) yanında taşımakta, sabah kalkar kalmaz ilk iş ve yatarken yaptıkları son iş olarak telefonlarına bakmaktadır (Oulasvirta, Rattenbury, Ma ve Raita, 2012: 111; Lee, Chang, Lin, Cheng, 2014: 373).

Yarattığı bağımlılık sonucu bireylerin günlük yaşamlarının önemli bir kısmı mobil telefonları ile geçmeye başlamıştır. Bireyler, telefonlarına bakamadıkları zaman ne yapacaklarını bilemez, sohbet konusu bulamaz duruma gelmişlerdir. Sürekli ellerinin altında bulunmasını istedikleri mobil telefonlarına erişemediklerinde, her an her yerde internete bağlanamama veya iletişime geçememe durumlarında ise sinir, kaygı ve korku duygularını yaşamaktadırlar. Bu durum karşılığını nomofobi ile bulmuştur. King vd. (2014) çalışmalarında, nomofobinin acil durumlarda hemen yardım alamama durumunu da kapsayan agorafobi (alan korkusu) ile ilişkili durumsal bir fobi olduğunu belirtmişlerdir.

Nomofobik bireylerin belirli kalıplar içerisinde kendini gösteren ve nomofobi seviyelerine göre değişim gösterebilen kişilik özelliklerini incelediğinde (Bragazzi ve Puente, 2014: 156-157, Kaplan Akıllı ve Gezgin, 2016: 61-62);

- Yanında şarj aleti ve/veya güç kaynağı (powerbank) bulundurmak,
- Telefon şarjının azalması, hat ve internet için kullanım kotalarının bitecek olması durumlarından endişe duymak,
- Telefon hattının ve/veya internetin çekmediği alanlarda endişe ve stres yaşamak,
- Boş zamanlarında hemen telefonlarına bakmaları ve/ veya telefona bakabilmek için boş zaman yaratma uğraşları,
- Mobil telefonlarının yirmi dört saat açık olması,
- Mobil telefonlarının yirmi dört saat internete bağlı olması,
- Mobil telefonları yatarken dâhi yanından ayırmama isteği, gece uyumadan önce son iş olarak ve sabah kalkar kalmaz ilk iş olarak telefona bakma durumu,
- Bildirim ve çağrılara anında bakma ihtiyacı duyma, bakmasına engelleyen durumlardan dolayı stres yaşama,
- Uykudan uyanıp bildirim ve çağrı durumlarını kontrol etme isteği,
- Mobil oyunları oynayabilmek ve/veya gündemi takip edebilmek için günlük işlerini ertelemek,
- İnsanlarla iletişim kurmak için yüz yüze görüşmek yerine, mobil cihazlar üzerinden iletişime geçme isteği,

- Kullanılan mobil telefonun son modellerini takip etmek, mobil telefon kullanabilmek için fazla harcama yapmayı göze almak ve büyük borçlar altına girmek gibi maddeleri sıralayabiliriz. Nomofobik bireyler, nomofobi seviyelerine göre bu durumları az veya çok olarak yaşayabilirler.

Ayrıca mobil telefonuna bağımlı ve nomofobik bireylerin sergilediği davranışların geneline baktığımız zaman (Sanfilippo, 2007 Akt: Lee, Chang, Lin ve Cheng, 2014: 375),

- Hayatında telefon kullanımını öncelik haline getirmek,
- Aynı düzey tatmini, telefon kullanım süresinin uzaması ile elde edebilmek,
- Kontrollü kullanım, kullanımı sınırlandırma, kullanımı durdurma gibi girişimlerde tekrarlayan başarısız çabalarda bulunmak,
- Kullanımı azaltmaya çalışırken huzursuzluk yaşamak,
- Mobil telefon kullanımı nedeniyle önemli işleri, ilişkileri, eğitim ve kariyer fırsatlarını tehlikeye atmak,
- Depresif durumlardan kurtulmak için mobil telefonları kullanmak gibi durum ve davranışların yaşandığı belirtilmektedir

Nomofobinin ve akıllı telefon bağımlılığının bireylerin hayatını her geçen gün farklı olumsuzluklarla etkilediği daha belirgin olarak gözlemlenmektedir. Genel başlıklar olarak bakıldığında, bireylerde görülen dikkat dağınıklığı, günlük işlerde yaşanan aksaklıklar, çekilen ağrılar ve yaşanan kazalar, uyku düzeninin bozulması ve kalitesinin düşmesi, telefonu ön planda tutma nedeniyle ilişkilerde yaşanan

sıkıntılar, materyalizm ve dokunma bağımlılığında artışa neden olması gibi konular ön plana çıkmaktadır.

Literatür incelendiğinde, bireylerin mobil cihazlara adaptasyonun ve bağıllığı ile nomofobi düzeyleri ve mobil ticaret kullanım alışkanlıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında bireylerin nomofobik olma durumları ile online satın alma davranışları arasındaki ilişkinin ve bu ilişkide mobil ticaretin nasıl bir rolü olduğunun incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Online satın alma davranışının, mobil ticaretin ve nomofobinin dijital çağ ile birlikte bireylerin hayatına giren, çok uzun bir geçmişi olmayan kavramlar olduğu görülmektedir. Geleneksel yöntemlerden farklı şekillerde davranan ve postmodern yaklaşımları daha çok benimseyen tüketici grubunun teknolojinin getirilerinden ve götürülerinden nasıl etkilendiklerini belirlemek, tüketici davranışlarını anlamlandırmak için yeni araştırmalar yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Yapılan bu çalışmanın amacı, nomofobi etkisi ile tüketim alışkanlıklarının ve davranışlarının nasıl etkilendiğini belirlemek ve değerlendirmektir.

Mobil telefon kullanım yaşının sürekli düştüğü günümüzde nomofobik kişilerin artması ve nomofobinin etkilerini yaşamaları, toplumsal değerlere bakış açılarının, sosyalleşme kavramlarının, özgürlük alanlarının ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine neden olduğu gözlemlenmektedir. Nomofobinin getirdiği saplantılı kaygı ve korku halinin, tüketicilerin tüketim ve alışveriş alışkanlıklarını etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda, nomofobinin online satın alma

davranışını etkileyip etkilemediği ve mobil ticaretin bu ilişkide bir aracılık etkisi olup olmadığı araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma konusu kapsamında;

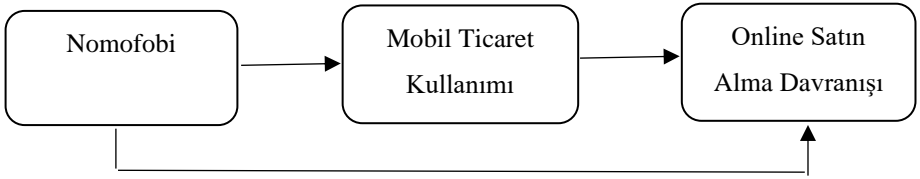
- Nomofobinin mobil ticaret kullanımını ve online satın alma davranışını nasıl etkilediği
- Nomofobik olma durumu ile online satın alma davranışı arasındaki ilişki
- Mobil ticaret kullanımının nomofobi ile online satın alma davranışı ilişkisindeki rolü araştırmanın incelenmek istenen problemlerini oluşturmaktadır.

Teknolojinin insan hayatına birçok kolaylık getirdiği ve fayda sağladığı inkar edilemez bir gerçektir ancak takıntılı ve aşırı kullanımı bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerden birisi sayılan nomofobi hakkında yakın zamanda araştırmalar yapılmış, nomofobinin boyutları ve sonuçları ortaya koyulmuştur. Literatürü incelediğimiz zaman teknolojik gelişmelerle yeni boyutlar kazanmış olan ticaret şeklinin ve tüketici davranışlarının, teknolojinin getirilerinden etkilenmesinin yanı sıra götürülerinden birisi sayılabilecek nomofobi ile ilişkisinin incelenmesinin de tüketici davranışlarının anlaşılması açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. İnsan tabiatının önemli duygularından olan korku ve kaygının verdiğimiz kararlarda ve davranışlarda etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmanın akademik olarak ve sosyal hayatlarımızda teknoloji ışığında yaşanan değişimlerin etkisini görebilmemiz açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Nomofobi ile online satın alma davranışındaki ilişkiyi ve bu ilişkide mobil ticaret kullanımının rolünün incelendiği bu çalışmanın araştırma modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

Şekil1: Araştırmanın Modeli

TUİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırma Raporuna göre 2018 yılı için mobil telefon abone sayısı 80,637,671 kişidir ve Nisan ayı itibariyle internete erişim sağlayan hanehalkı oranı %82,5 olarak belirtilmiştir. Bu hanelerin %79,4'ü internete mobil bağlantı ile erişim sağlamaktadır (TUİK, 21 Eylül 2018). Mobil telefonların ve mobil internetin bu kadar yaygın kullanıldığı bir dönemde bireylerin tüketime yaklaşımlarını ve algılarını değiştirmektedir. Bu durum sonucunda yeni satın alma şekilleri ortaya çıkmaktadır (Kaban Kadioğlu, 2013). Bunlardan birisi daha esnek, daha özgür, daha kişiselleştirilmiş tüketim yöntemini tercih eden tüketicilerin, zamandan da tasarruf etmelerini sağlayan online satın almadır ve online tüketici grubu her geçen yıl büyümektedir. 2015'te mobil telefon ile online

alışveriş yapan grup oranı %19 iken 2017'de %38 olarak belirtilmektedir (Deloitte, 2017).

Literatür incelendiğinde mobil telefonlar üzerinden online alışveriş yapılmasına imkan sağlayan mobil ticaret kullanımının, mobil telefon kullanım süresinin artması ile artış gösterdiğini belirten araştırmalar görülebilmektedir (Lee ve Lee, 2007; Kini, 2009; Rahman, 2015). Mobil telefon kullanım süresinin artması ile etkisi artan bir diğer konu ise telefon ve/ veya telefon üzerinden internete erişim sağlanamaması durumunda yaşanan stres ve korku durumunu ifade eden nomofobidir. (Kalaskar 2015, Gezgin, Şahin, Yıldırım, 2017). Sırakaya (2018) akıllı telefonunu sosyal ağlara bağlanmak ve alışveriş yapmak amacı ile kullanan bireylerin nomofobi değerlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda araştırmanın modeli ve daha önce belirtilen teorik ilişkiler doğrultusunda ortaya çıkan hipotezler aşağıda verilmiştir,

H₁: Nomofobi ile mobil ticaret kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Nomofobi ile online satın alma davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Mobil ticaret kullanımı ile online satın alma davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Mobil Ticaret kullanımının, nomofobi ile online satın alma davranışı arasındaki ilişkide aracı rolü vardır.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Yüz yüze yapılan anketin birinci bölümünde, 11 soru ile katılımcıların demografik yapısı, akıllı mobil telefon ve mobil internet kullanımı ile ilgili tanımlayıcı bilgilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların mobil ticaret kullanımı, online satın alma davranışları ve nomofobi durumlarının ve ilişkilerinin ölçülebilmesi için literatürde bulunan 7'li likert ölçeğine sahip ifadeler bulunmaktadır. İfadeler 1. Kesinlikle katılmıyorum, 7. Kesinlikle katılıyorum aralığındadır. Araştırmada, literatürde bulunan, geçerliliği ve güvenilirliği test edilen ölçekler kullanılmıştır. Mobil ticaret kullanımının ölçülmesi amacıyla Ashraf, Thongpapaln, Mengüç ve Northey (2017)'in on üç sorudan oluşan karma ölçeği kullanılmıştır. Güvenilirlik katsayısı .825 olan ölçeğin, mobil ticaret kullanım alışkanlığı (6 ifade), mobil ticaret kullanım niyeti (5 ifade), mobil ticaret esas kullanımı (2 ifade) olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır ve güvenilirlik kat sayıları sırası ile .93, .96, .95 olarak belirtilmiştir. Online satın alma davranışının belirlenmesinde, Wang, Minor, Wei (2011)'nin ölçeği kullanılmıştır. Tek boyutlu ölçeğin belirtilen güvenilirlik katsayısı .91 olarak belirtilmiştir. Nomofobi için Çağlar Yıldırım ve Ana Paula Correia (2015)'nin yirmi soruluk NMP-Q Nomofobi ölçeğinin Yıldırım, Sumuer, Adnan Yıldırım (2015) tarafından Türkiye'de uygulanmış hali kullanılmıştır. Güvenilirlik kat sayısı .92 olan ölçeğin dört alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar: iletişime geçememe (6 ifade), rahat hissedememe (5 ifade), bağlantıyı kaybetme (5 ifade), bilgiye erişememe(4 ifade) boyutlarıdır. Ölçeğin alt

boyutlarının güvenilirlik katsayılar sırasıyla, .90, .74, .94, .91 olarak belirtilmiştir.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Mobil telefon kullanımı ile ilgili bir araştırma yapılacağından örneklem için mobil telefon kullanım oranının daha fazla olduğu genç ve eğitimli bir grup tercih edilmiştir. Türkiye’de mobil telefonu ile en sık vakit geçiren yaş grubunu 18 - 24 yaş arası gençler oluşturmaktadır (Deloitte, 2017). Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmaların örnekleminin de bu şekilde seçilmiş olduğu görülmektedir (Park vd., 2013; Yıldırım, 2014: 71; Lee vd., 2014: 374; Tavolacci vd., 2015; Yıldırım vd., 2015). Araştırmanın yapıldığı dönem olan 2017/ 2018 ders yılı içerisinde, Eskişehir Osmangazi üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi’nde 3.911 kayıtlı öğrenci öğrenimine devam etmektedir. Zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle örneklem yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu evreni temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Bartlett, Körtlik ve Higgins’in (2001) aşağıdaki örneklem hesaplama formülü,

$$n = n_0 / 1 + n_0 / N$$

$$n_0 = t^2 \times s^2 / d^2$$

N: Evren büyüklüğü

n: örneklem büyüklüğü

t: Güven düzeyine karşılık gelen tablo z değeri (0.05 için 1,96, 0.01 için 2.58, 0,001 için 3.28)

s: Evren için tahmin edilen standart sapma

d: Kabul edilebilir sapma sapma toleransı

kullanılarak bu evren için %95 güven aralığında \pm %5 standart sapma ile örneklem büyüklüğü $n=350$ kişi olarak hesaplanmıştır. Bu çerçevede, anket soruları tesadüfi olarak belirlenen 611 öğrenciye uygulanmış ve 593 kullanılabilir anket formu elde edilmiştir.

3.4. Bulgular

Araştırmanın verileri SPSS 18.0 (Statistical Package for the Social Science) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin analizini yapabilmek üzere frekans, güvenilirlik, faktör ve regresyon analizleri yapılmıştır.

3.4.1. Demografik Özelliklere Ait Bulgular

Katılımcıların demografik yapılarını belirlemek için sorulan cinsiyet, yaş, sınıf, bölüm, bireysel gelir soruları ile elde edilen bilgilerin sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılım Tablosu

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	315	53,1
Erkek	278	46,9
Toplam	593	100,0
Yaş	Frekans	Yüzde (%)
17	1	0,2
18	38	6,4
19	86	14,5
20	145	24,5
21	127	21,4
22	111	18,7
23	46	7,8
24	27	4,6
25	7	1,2
26	1	0,2
27	2	0,3
28	2	0,3
Toplam	593	100,0

Sınıf	Frekans	Yüzde (%)
1	197	33,2
2	167	28,2
3	150	25,3
4	79	13,3
Toplam	593	100,0

Bölüm	Frekans	Yüzde (%)
İktisat	59	9,9
İşletme	165	27,8
Maliye	174	29,3
Siyaset Bilimi Kamu Yönetimi	117	19,7
Uluslararası İlişkiler	78	13,2
Toplam	593	100,0

Gelir	Frekans	Yüzde (%)
750 TL ve altı	280	47,2
751- 1500 TL	207	34,9
1501- 2250 TL	61	10,3
2251- 3000 TL	31	5,2
3001 TL ve üzeri	14	2,4
Toplam	593	100,0

Tablo 1’de belirtildiği üzere, katılımcıların %53,1’i kadın %46,9’u erkektir. Katılımcıların çoğunluğu 20-22 yaş aralığında yer almaktadır ve %47,2’ si 750 TL. ve altı, %34,9’u 751- 1500 TL. aralığında, %10,3’ü 1501- 2250 TL. aralığında, %5,2’si 2251- 3000 TL. aralığında, %2,4’ü 3001 TL. ve üzeri bireysel gelire sahiptir.

3.4.2. Akıllı Telefon ve Mobil İnternet Kullanımına Dair Bulgular

Akıllı telefon ve mobil internet kullanım durumlarını belirlemek için sorulan, akıllı telefon sahipliği ve süresi, günlük akıllı telefon ile geçirilen süre, mobil internet kullanım sıklığı ve süresi soruları ile elde edilen bilgilerin sonuçları Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Akıllı Telefon ve Mobil İnternet Kullanımı Özelliklerine Göre Dağılım Tablosu

Akıllı Telefon Sahipliği	Frekans	Yüzde (%)
Evet	593	100,0
Toplam	593	100,0
Akıllı Telefon Sahiplik Süresi (Yıl)	Frekans	Yüzde (%)
1	8	1,3
2	27	4,6
3	45	7,6
4	69	11,6
5	119	20,1
6	116	19,6
7	73	12,3
8	76	12,8
9	12	2,0
10	38	6,4
11	4	0,7
12	4	0,7
13	1	0,2
15	1	0,2
Toplam	593	100,0
Günlük Akıllı Telefon Kullanım Süresi	Frekans	Yüzde (%)
1 Saatten az	7	1,2
1-2 saat	77	13,0
3-4 saat	216	36,4
5-6 saat	163	27,5
7 saat ve üzeri	130	21,9
Toplam	593	100,0
Mobil İnternet Kullanım Sıklığı	Frekans	Yüzde (%)
Hergün	562	94,8
Haftada 1-2 gün	3	0,5
Haftada 3-5 gün	24	4,0
Ayda 1-2 gün	1	0,2
Ayda 3-5 gün	3	0,5
Toplam	593	100,0
Mobil İnternet Kullanım Süresi	Frekans	Yüzde (%)
1 saatten az	47	7,9
1-2 saat	157	26,5
3-4 saat	211	35,6
5-6 saat	98	16,5

7 saat ve üzeri	80	13,5
Toplam	593	100,0

Tablo 2’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan kişilerin %20,1’inin akıllı telefon sahipliği süresi beş yıl iken %19,6’sının sahiplik süresi altı yıldır. Katılımcıların %36,4’ü telefonları ile üç dört saat arası vakit geçirmektedir. Akıllı telefon kullanan katılımcıların, %94,8’i her gün mobil internete erişim sağlamaktadır. %35,6 ile en kalabalık grubu oluşturan katılımcılar ise günlük olarak üç dört saat arası vakitlerini mobil internette geçirmektedirler.

3.4.3. Ölçek İfadelerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Ankette yer alan ölçeklere ilişkin hesaplanan temel tanımlayıcı bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Ölçek ifadelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ankette Yer Alan İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
Mobil Ticaret		
Mobil Ticaret Kullanım Alışkanlığı		
Mobil ticaret kullanımını benim için bir alışkanlık haline geldi.	4,4907	1,81501
Mobil ticaret kullanmalıyım.	4,4907	1,58871
Mobil ticaret kullanımını benim için doğal hale geldi.	4,5801	1,74199
Belli bir alışveriş göreviyle karşı karşıya kaldığımda mobil ticareti kullanmak benim için bariz bir seçimdir.	4,0978	1,71555
Mobil ticareti kullanmadan önce durup düşünmem.	3,4604	1,82296
Mobil ticareti kullanmaya bağımlıyım.	2,8347	1,73488
Mobil Ticaret Kullanım Niyeti		
Mobil ticaret kullanımım 1=İhtimal yok 7= Yüksek ihtimalle	4,4806	1,83345
Mobil ticaret kullanımım 1=İhtimal dışı olasılıkla 7= Yüksek	4,5481	1,82275
Mobil ticaret kullanımım 1= Hiç mümkün değil mümkün 7= Çok	4,6627	1,79946
Mobil ticaret kullanımım 1= Çok belirsiz kesin 7= Çok	4,4148	1,88161
Mobil ticaret kullanımım 1= Kesinlikle kullanmam Kesinlikle kullanım 7=	4,6745	1,82151
Mobil Ticaret Esas Kullanım		
Geçen ay, bir hafta boyunca kaç defa mobil ticaret erişiminiz oldu? (1= Hiç 7= Günde bir kaç kez)	3,4840	2,20415
Geçen ay, bir hafta boyunca kaç defa mobil ticaret kullandınız? (1= Hiç 7= Günde bir kaç kez)	3,0337	2,08734
Online Satın Alma Davranışı		
Akıllı mobil telefonumda gezindikten sonra, hemen akıllı mobil telefonumdan ürün satın alma niyetinde olurum.	2,9511	1,81565
Akıllı mobil telefonumda gezindikten sonra akıllı mobil telefonumdan hemen satın alma olasılığımın olması hoşuma gider.	3,8919	1,95944
Mümkün olduğunca hemen akıllı mobil telefonumdan satın alma şansımı değerlendiririm.	3,7352	1,85242
Nomofobi		
Bilgiye Erişememe		
Akıllı telefonumdan bilgiye kesintisiz erişemediğimde kendimi rahatsız hissederim.	4,6993	1,83429
Akıllı telefonumdan istediğim zaman bilgiye ulaşamadığımda kendimi rahatsız hissederim.	4,8954	1,77040

Akıllı telefonumdan haberlere (örneğin olup bitenler, hava durumu, vb.) erişememek beni endişelendirir.	4,5835	1,81124
Akıllı telefonumu ve/veya telefonumun özelliklerini istediğim zaman kullanamadığımda kendimi rahatsız hissederim.	4,7584	1,76852
Bağlantıda Olamama		
Akıllı telefonumun şarjının bitmesi beni korkutur.	4,6678	2,02833
Kontörüm (TL kredim) bittiğinde veya aylık kotamı aştığımda paniğe kapılırım	4,0236	2,13627
Telefonum çekmediğinde veya Wi-Fi'ye erişemediğimde, sürekli sinyal olup olmadığını veya Wi-Fi ağı bulup bulamayacağımı kontrol ederim	4,1956	2,04729
Akıllı telefonumu kullanamadığımda bir yerde mahsur kalacağımdan korkarım.	3,5110	2,02275
Akıllı telefonuma bir süre bakmadığımda, ona bakmak için güçlü bir istek duyarım.	4,2395	1,95299
İletişime Geçememe		
Ailemle ve/veya arkadaşlarımla hemen iletişim kuramayacağım için kaygı duyarım.	4,6926	1,92149
Ailem ve/veya arkadaşlarım bana ulaşamayacağı için tedirgin olurum.	4,9191	1,78020
Gelen arama ve mesajları alamayacağım için kendimi endişeli hissederim.	4,6813	1,78335
Ailem ve/veya arkadaşlarımla iletişim halinde kalamadığım için kaygılanırım.	4,8314	1,78920
Birinin bana ulaşmaya çalışıp çalışmadığını bilemediğim için endişelenirim.	4,7099	1,77068
Ailem ve arkadaşlarımla sürekli olan bağlantım kopacağı için kaygı duyarım.	4,5447	1,84861
Rahat Hissedememe		
Çevrimiçi kimliğimle bağlantımı kaybedeceğim için endişelenirim.	3,6914	1,89261
Sosyal medya ve çevrimiçi ağlarda güncel kalamadığım için kendimi rahatsız hissederim.	3,5835	1,95909
Sosyal ağlardan ve bağlantılarımdan gelen güncelleme bildirimlerini takip edemediğim için kendimi garip hissederim.	3,4840	2,01854
E-postalarımı kontrol edemediğim için kaygı duyarım.	3,2428	1,96034
Ne yapacağımı bilemediğim için kendimi tuhaf hissederim.	3,5700	1,99803

(Ankette yer alan ifadeler için 1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kısmen Katılmıyorum, 4- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 5- Kısmen Katılıyorum, 6- Katılıyorum, 7- Kesinlikle Katılıyorum) N=593

3.4.4. Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Tablo 4'teki verilere göre, araştırmada kullanılan mobil ticaret, online satın alma ve nomofobi ölçekleri için KMO değeri 0,929, Barlett Testi (sig=0,000) anlamlıdır. Bulunan KMO değerinin 0,60'dan yüksek olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu belirtmektedir. Barlett Testi sonucunun (sig=0,000 < 0,05) anlamlı olması, elimizdeki değişkenlerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapabileceğimizi göstermektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda araştırmanın, mobil ticaret üç alt boyutu, online satın alma tek alt boyutu, nomofobi dört alt boyutu ile toplam sekiz alt boyut toplam varyansın %76,279'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Tablo 4'te ölçeklerin faktör yüklemesi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4: Ölçeklerin Faktör Analizi Sonuçları

Ankette Yer Alan İfadeler	Faktör Yüklere	p
Mobil Ticaret		
Mobil Ticaret Kullanım Alışkanlığı		
MT1.Mobil ticaret kullanımı benim için bir alışkanlık haline geldi.	,771	
MT 2.Mobil ticaret kullanmalıyım.	,824	
MT 3.Mobil ticaret kullanımı benim için doğal hale geldi.	,802	
MT 4.Belli bir alışveriş göreviyle karşı karşıya kaldığımda mobil ticareti kullanmak benim için bariz bir seçimdir.	,537	
Mobil Ticaret Kullanım Niyeti		
MT 7.Mobil ticaret kullanımım 1=İhtimal yok 7= Yüksek ihtimalle	,853	
MT 8.Mobil ticaret kullanımım 1=İhtimal dışı 7= Yüksek olasılıkla	,879	,927
MT 9.Mobil ticaret kullanımım 1= Hiç mümkün değil 7= Çok mümkün	,894	
MT 10.Mobil ticaret kullanımım 1= Çok belirsiz 7= Çok kesin	,845	
MT 11.Mobil ticaret kullanımım 1= Kesinlikle kullanmam 7= Kesinlikle kullanım	,867	
Mobil Ticaret Esas Kullanım		
MT 12.Geçen ay, bir hafta boyunca kaç defa mobil ticaret erişiminiz oldu? (1= Hiç 7= Günde bir kaç kez)	,822	
MT 13.Geçen ay, bir hafta boyunca kaç defa mobil ticaret kullandınız? (1= Hiç 7= Günde bir kaç kez)	,879	
Online Satın Alma Davranışı		
OSA1.Akıllı mobil telefonumda gezindikten sonra, hemen akıllı mobil telefonumdan ürün satın alma niyetinde olurum.	,774	
OSA2.Akıllı mobil telefonumda gezindikten sonra akıllı mobil telefonumdan hemen satın alma olasılığımın olması hoşuma gider.	,802	,847
OSA3.Mümkün olduğunca hemen akıllı mobil telefonumdan satın alma şansımı değerlendiririm.	,746	
Nomofobi		
Bilgiye Erişememe		
NOM1.Akıllı telefonumdan bilgiye kesintisiz erişemediğimde kendimi rahatsız hissederim.	,809	
NOM2.Akıllı telefonumdan istediğim zaman bilgiye ulaşamadığımda kendimi rahatsız hissederim.	,871	
NOM3.Akıllı telefonumdan haberlere (örneğin olup bitenler, hava durumu, vb.) erişememek beni endişelendirir.	,751	

NOM4.Akıllı telefonumu ve/veya telefonumun özelliklerini istediğim zaman kullanamadığımda kendimi rahatsız hissedirim.	,751	
Bağlantıda Olamama		
NOM5.Akıllı telefonumun şarjının bitmesi beni korkutur.	,697	
NOM6.Kontörüm (TL kredim) bittiğinde veya aylık kotamı aştığımda paniğe kapılırım	,710	
NOM7. Telefonum çekmediğinde veya Wi-Fi'ye erişemediğimde, sürekli sinyal olup olmadığını veya Wi-Fi ağı bulup bulamayacağımı kontrol ederim	,707	
NOM8.Akıllı telefonumu kullanamadığımda bir yerde mahsur kalacağımdan korkarım.	,561	
NOM9. Akıllı telefonuma bir süre bakmadığımda, ona bakmak için güçlü bir istek duyarım.	,654	
İletişime Geçememe		
NOM10.Ailemle ve/veya arkadaşlarımla hemen iletişim kuramayacağım için kaygı duyarım.	,843	
NOM11.Ailem ve/veya arkadaşlarım bana ulaşamayacağı için tedirgin olurum.	,881	,939
NOM12.Gelen arama ve mesajları alamayacağım için kendimi endişeli hissedirim.	,802	
NOM13.Ailem ve/veya arkadaşlarımla iletişim halinde kalamadığım için kaygılanırım.	,825	
NOM14.Birinin bana ulaşmaya çalışıp çalışmadığını bilemediğim için endişelenirim.	,757	
NOM15.Ailem ve arkadaşlarımla sürekli olan bağlantım kopacağı için kaygı duyarım.	,751	
Rahat Hissedememe		
NOM16.Çevrimiçi kimliğimle bağlantımı kaybedeceğim için endişelenirim.	,714	
NOM17.Sosyal medya ve çevrimiçi ağlarda güncel kalamadığım için kendimi rahatsız hissedirim.	,752	
NOM18.Sosyal ağlardan ve bağlantılarımdan gelen güncelleme bildirimlerini takip edemediğim için kendimi garip hissedirim.	,767	
NOM19.E-postalarımı kontrol edemediğim için kaygı duyarım.	,806	
NOM20.Ne yapacağımı bilemediğim için kendimi tuhaf hissedirim.	,735	
KMO: 0,929, Ki-kare: 15557,427, Df: 561, sig < 0,001, Açıklanan Toplam Varyans %76,279		
Mobil Ticaret Kullanım Alışkanlığı 5. ve 6. Maddeler Faktör Analizi sonucunda çıkarılmıştır.		

Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alpha değerleri, mobil ticaret ölçeği için ,927, online satın alma ölçeği için ,847, nomofobi için ,939 olarak tespit edilmiştir. Bütün ölçeklerin güvenilirlik değerleri yüksek güvenilirlik seviyesinde yer almaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 329; Durmuş vd., 2013: 89).

3.4.5. Araştırmanın Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Araştırma modelini test etmek için Baron ve Kenny (1986)' nin aracılık etkisini ölçmek için önerdiği yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemle göre bir değişkenin aracı olması için sağlanması gereken şartlar şunlardır;

1. Bağımsız değişkenin, aracı değişken üzerinde,
2. Bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerinde,
3. Aracı değişkenin, bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmalı ve aşağıdaki şartlardan biri gerçekleşmelidir.
4. Aracı değişken, ikinci adımdaki regresyon analizine dahil edildiğinde, bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasında anlamlı olmayan ilişki ortaya çıkarsa tam aracılık etkisinden; bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma meydana gelirse kısmi aracılık etkisinden söz edilir (Baron ve Kenny, 1986; McKinnon, Fairchild ve Fritz, 2007)

Regresyon analizinin sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonuçları

Model No	Regresyon Denklemi	Uyarlanmış R ²	Standart Sapma	F	Sig.
1	OSA=b ₀ +b ₁ X N	0,215	1,45528	162,017	0,000
2	MT=b ₀ +b ₁ XN	0,073	1,35402	47,238	0,000
3	OSA=b ₀ +b ₁ X MT	0,263	1,40997	211,449	0,000
4	OSA=b ₀ +b ₁ X N +b ₂ X MT	0,376	1,29745	178,169	0,000

Açıklamalar: OSA: Online Satın Alma Davranışı MT: Mobil Ticaret N: Nomofobi

Regresyon analizine ilişkin katsayılar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Katsayılar

Model No	Beta	T	Sig.
1 (sabit)		4,928	0,000
N	0,465	12,729	0,000
2 (sabit)		15,674	0,000
N	0,273	6,873	0,000
3 (sabit)		5,193	0,000
MT	0,514	14,543	0,000
4 (sabit)		-2,061	0,000
N	0,351	10,368	0,000
MT	0,418	12,349	0,000

Elde edilen bulgular incelendiğinde mobil ticaret kullanımının nomofobi ile online satın alma davranışı arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu görülmektedir. H₁, H₂, H₃, H₄ hipotezleri kabul edilmiştir. 1 nolu modelde nomofobinin beta değeri 0,465 iken, mobil ticaretin modele dahil edilmesi ile (4 nolu model) beta değeri 0,351’e düşmektedir. Bu bağlamda nomofobi ve online satın alma davranışı ilişkisinde mobil ticaret değişkeninin “kısmi aracılık” etkisine sahip olduğu görülmektedir. Nomofobi değişkeni, online satın alma davranışı değişkenini %21,5 oranında açıklarken (F:162,017, p<0,01), nomofobi değişkeni mobil ticaret değişkeninin aracılık rolü ile online satın alma

davranışı değişkenini %37,6 oranında açıklamaktadır (F:178,169, p<0,01).

SONUÇ

Teknolojinin ve iletişim kanallarının hızla gelişmesi dijitalleşme kavramının her alana yayılmasını sağlamıştır. Bu durum toplum yapılarının da dijitalleşmesine ve daha küresel hale gelmesine sebep olmuştur. Bilgi ve iletişim alanlarında yaşanan bu gelişmeler ışığında toplumların kültürel, ekonomik, eğitim ve sosyal alanları da etkilenmekte ve değişim göstermektedir.

Toplum içerisinde yaşayan bireyler, teknolojinin hayatlarına getirdiği birçok yeniliği farkında olmadan benimsemektedir. Bu bireylerin iletişim, sosyalleşme, tüketim gibi ihtiyaçları da benimsedikleri teknolojik gelişmeler doğrultusunda şekil değiştirmektedir. İnternet ve mobilite kavramlarının hayatımıza girmesi ile geleneksel iletişim ve tüketim yöntemleri yetersiz kalabilmektedir. Zaman ve hız konusunda daha talepkâr olan dijital toplum bireyleri bu ihtiyaçlarını mobil ticaret ile beraber online tüketici olarak karşılayabilmektedirler. Günümüzde hemen herkesin sahip olduğu akıllı telefonlar, hem mobilite hem de internete bağlanabilme özellikleri ile bireylerin kısa sürede hayatlarına adapte ettikleri teknolojik cihazlar olmuştur. Akıllı telefonların bu özellikleri sayesinde günlük birçok işlerini yapabilen bireyler tüketim ihtiyaçlarını da mobil telefonlar üzerinden karşılayabilmektedirler. Akıllı telefonlar günümüzde online alışveriş için en çok tercih edilen cihazlardan biri haline gelmiştir.

Sağladığı avantajlar ile insan hayatını kolaylaştıran akıllı telefonlar farkında olunan veya olunmayan olumsuzluklara da neden olabilmektedir. Bunlardan birisi de çağın modern fobisi olarak kabul edilen nomofobidir. Nomofobik olma durumu bireylerin günlük yaşantılarını ve sosyalleşme şekillerini etkileyebilmektedir. Telefona bağımlı olma hali ile birbirini destekleyen nomofobi bireylerin sürekli olarak telefonları ile vakit geçirmelerine neden olmakta, sık sık telefonlarını kontrol etme isteğini ortaya çıkarmaktadır.

Yapılan bu çalışma, nomofobi ve online satın alma davranışı ilişkisinin ve bu ilişkide mobil ticaretin nasıl bir rol üstlendiğinin incelenmesine yöneliktir. Bu doğrultuda araştırma katılımcılarının nomofobik olma durumları ve online satın alma davranışları ile mobil ticaret kullanımları arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Bu değişkenleri etkileyen faktörlerden olan akıllı telefon ve mobil internet kullanım süreleri de incelenmiştir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nden 2018 öğretim yılı içerisinde kolayda örneklem yöntemi ile seçilen katılımcılar ile gerçekleştirilen çalışmada nomofobi ile online satın alma davranışı ilişkisini ve bu ilişkide mobil ticaret kullanımının rolünü belirleyebilmek için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre nomofobinin online satın alma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu, mobil ticaretinde bu ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın demografik değişkenlerinden cinsiyetin online satın alma, mobil ticaret kullanımı ve nomofobiye olan etkilerinin test edilmesi sonucunda, online satın alma ve mobil ticaret kullanımının cinsiyete göre farklılaşmadığı görülürken, nomofobi değişkeninin cinsiyete göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre kadın katılımcılar, erkek katılımcılardan daha nomofobiktir. Bu bağlamda, yapılan çalışma yapılan diğer araştırmalarda belirtilen kadınların erkeklere oranla daha nomofobik olduğu sonuçları ile paralellik göstermektedir (Erden, Türen, Kalkın, 2017; Hoşgör, Tandoğan ve Hoşgör, 2017; Gezgin ve Çakır, 2016; Yıldırım vd., 2015, Talovacci vd., 2015).

Araştırmadan elde ettiğimiz bir diğer sonuca göre, katılımcıların ankette bulunan “akıllı telefonunuz var ise ne zamandır kullanıyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar bağlamında, mobil telefon kullanımının erken yaşlarda başladığı söylenebilir. Ancak her üç değişken için de akıllı telefon kullanmaya başladıkları süre ile ilgili anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Nomofobi değişkeni için bu sonuç ile ilgili literatürde paralellik gösteren çalışmalar telefon sahipliği süresinin nomofobiyi etkilemediğini belirtirken (Adnan ve Gezgin 2016; Gezgin, Şahin, Yıldırım, 2017), akıllı telefon sahipliği süresinin nomofobiyi arttırdığını belirten çalışmalarda bulunmaktadır (Yıldırım ve Correria, 2015, Yıldırım vd., 2015).

Araştırmada akıllı telefon sahiplik süresine göre incelenen değişkenlerin farklılaşmadığı görülürken, mobil telefonlar ile geçirilen süreye göre değişkenlerin farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Mobil

ticaret kullanımının günlük mobil internet kullanım süresine göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Özellikle mobil internet kullanım süresinin 7 saat ve üzeri olanların mobil ticaret kullanımlarının daha fazla olduğu söylenebilir. Bir diğer değişkenimiz olan nomofobinin de günlük mobil telefon kullanım süresine göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu bulgunun literatürdeki diğer çalışmaların (Kalaskar, 2015, Talovacci vd., 2015, Erdem vd., 2016, Gezgin, Şahin ve Yıldırım, 2017) sonuçlarını destekler niteliktedir.

Günlük mobil internet kullanım süresinin değişkenler üzerinde farklılık meydana getirip getirmediği üzerine yapılan analizler sonucunda farklılıklar olduğu söylenebilir. Online satın alma davranışı için günlük mobil internet kullanım sürelerine göre gruplar arası farklılık olduğunu görülmektedir. Mobil internet kullanımı 1-2 saat arasında olan grubun daha fazla kullanım süresi olan gruplara göre farklılaştığı ve online satın almanın bu gruplardan daha az olduğu görülmüştür. Günlük mobil internet kullanım süresinin uzamasının en etkili farklılık oluşturduğu değişken nomofobi değişkenidir. Yapılan analizler sonucunda mobil internet kullanım süresinin artması ile beraber nomofobi düzeyinin de arttığı görülmektedir. Bu durum, literatürde bulunan çalışmaların (Kalaskar, 2015; Gezgin, Şahin ve Yıldırım, 2017) sonuçlarını destekler niteliktedir.

Literatür incelendiğinde mobil telefon ve mobil internet kullanım oranlarının her geçen yıl artması (BTK, 2018) ve mobil telefonların online alışveriş için öncelikli cihaz olarak tercih edilmesi (Deloitte, 2017), bu cihazların insan hayatında ne kadar önemli noktada olduğunu

açıkça belirtmektedir. Telefon kullanma yaşının giderek düştüğü çağımızda nomofobinin de etkisi sonucu bireyler telefonlarını yanlarından hiç ayırmamakta ve istemsiz de olsa telefonlarını sık sık kontrol ederek, uzun süreler geçirmektedirler. Araştırmamızın sonucu göstermektedir ki bu durum bireylerin tüketim alışkanlıklarını da etkilemekte, online satın alımlarında etkili olabilmektedir. Firmaların, dijital toplum tüketicilerine ulaşabilmeleri için mobil ticaret uygulamaları ile beraber tüketicilerin mobil telefonlarında yer almaları günümüzde önem teşkil etmektedir. Özellikle akıllı mobil telefonlara özel tasarlanmış uygulamalar ve mobil pazarlama çalışmaları ile online tüketici grubuna erişebilecekleri pazarlama ve iletişim stratejileri izlenebilir.

Yapılan bu çalışma, belirli bir mobil ticaret uygulamasına veya mobil pazarlama çalışmasına göre yapılmamıştır. İleride bu konuda daha spesifik bir mobil pazarlama çalışmasına yönelik yapılacak çalışmaların daha da açıklayıcı katkıları olabilir. Ayrıca çalışmanın farklı demografik özelliklere sahip yapıdaki bireylere uygulanması farklı ve faydalı bilgiler ortaya çıkarabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acılar, A. & Turan, A.H. (2016). Üniversite Öğrencileri ve Mobil Ticaret: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Örneği. Press Academia Procedia- 2016118673 ISSN: 2459-0762, 515-523.
- Adnan, M. & Gezgin, D.M. (2016). Modern Çağın Yeni Fobisi: Üniversite Öğrencileri Arasında Nomofobi Prevelansı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 49 (1), 141-158.
- Ashraf, A.R., Thangpapanl, N., T., Menguc, B., & Northey, G. (2017). The Role of M Commerce Readiness in Emerging and Developed Markets. Journal of International Marketing, 25(2).
- Bartlett, J.E., Körtlik, J.W., & Higgins, C.C., (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. Informaiton Technology, Learning, and Perfomance Journal, 19(1), 43-50.
- Barnes, S.J. (2005).The Mobile Commerce Value Chain: Analysis and Future Development. International Journal of Information Management, 22, 91-108.
- Baron R.M. & Kenny, D.A. (1986). The Modaretor- Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research Conseptual, Strategic and Statistical Considerations. Journal of Personality and Social Psychology, 51 (6), 1173-1182.
- Bianchi, A. & Phillips J.G. (2005). Psychological Predictors of Problem Mobile Phone Use. Cyberpsychol Behav. 8, 39-51.
- Bragazzi, N.L. & Puente, D.G. (2014). A Proposal for Including Nomophobia in the New DsM- V. Psychology Reseach and Behavior Management. 7, 155-160.

- Bilgi Teknolojileri ve İletişimi Kurumu (2018). İstatistikler, Toplam Mobil Abone Verileri, <https://www.btk.gov.tr/iletisim-hizmetleri-istatistikleri>, Erişim: 01 Nisan 2019.
- Clarke, I. (2008). Emerging Value Propositions for M- Commerce. *Journal of Business Strategies*, 25(2), 41-57.
- Comings, D. E. (1995). Tourette's syndrome: A behavioral spectrum disorder. In W.J. Weiner & A.E. Lang (Eds.), *Behavioral Neurology of Movement Disorders* (pp. 293-303). New York: Raven Press.
- Çelik, S.& Akadal, E. (2014). Mobil Ticaret Uygulamaları Arayüzleri Üzerine Bir Araştırma. XIX. Türkiye'de İnterter Konferansı, İzmir,Türkiye, 27-29 Kasım 2014, 66-75.
- Deloitte (2017). Dijitalleşen Hayatımızda Mobil Teknolojinin Yeri Global Mobil KullanıcıAraştırması, <https://www.google.com.tr/search?q=deloitte+2017+Deloitte+Dijitalle%C5%9Fen+Hayat%C4%B1m%C4%B1zda+Mobil+Teknolojilerin+Yeri&oq=deloitte+2017+Deloitte+Dijitalle%C5%9Fen+Hayat%C4%B1m%C4%B1zda+Mobil+Teknolojilerin+Yeri&aqs=chrome..69i57.35755j1j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>, 2017, Erişim: 03 Mart 2018.
- Durmuş, B., Yurtkoru, S.E., &Çinko, M. (2013). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, İstanbul: Beta Yayınları.
- Enginkaya, E. (2006). Elektornik Perakendecilik ve Elektronik Alışveriş. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 10-16.
- Erdem, H., Türen, U.,& Kalkın G. (2017). Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusu (Nomofobi) Yayılımı: Türkiye'den Üniversite Öğrencileri ve Kamu Çalışanları Örnekleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(1), Ocak, 1-12.

- Erdem, H., Kalkın G., Türen U., & Deniz M. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusunun (Nomofobi) Akademik Başarıya Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 21, 923- 936.
- Forbes. (2018). What is the difference between e- commerce and mobile commerce?, 25.05.2018, <https://www.forbes.com/sites/quora/2018/05/25/what-is-the-difference-between-e-commerce-and-mobile-commerce/#56367f774c6d>, Erişim: 04 Eylül 2018.
- Forgays, D.K., Hyman, I., & Schreiber, J. (2014). Texting everywhere for everything: Gender and Age Differences in Cell Phone Etiquette and Use. Computers in Human Behavior, 31, 314-321.
- Gezgin, D.M., Şahin, Y. L., & Yıldırım, S. (2017). Sosyal Ağ Kullanıcılarının Nomofobi Düzeylerinin Çeşitli Faktörler Açısından İncelenmesi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama Dergisi, 7(1), 1-14.
- Gezgin, D.M. & Çakır, O. (2016). Analysis of Nomophobic Behaviors of Adolescents Regarding Various Factors. Journal of Human Sciences, 13(2), 2504- 2519.
- Gürbüz S. & Şahin, F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe- Yöntem- Analiz, Ankara:Seçkin Yayınları.
- Hoşgör, H., Tandoğan, Ö., & Hoşgör, D. (2017). Nomofobinin Günlük Akıllı Telefon Kullanım Süresi ve Okul Başarısı Üzerindeki Etkisi: Sağlık Personeli Adayları Örneği. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(46), 573- 595.
- Hukkinen J.P. (2011). Less is More- The Paradox of Choice in Search- Engine Use (Master's Thesis, University of Helsinki, Finland), 06.12.2011.
- İşler, D.B., Yarangümelioğlu, D., & Gümülü, E. (2014). Online Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi:

Isparta İlinde Bir Uygulama, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,6(3), 77-94.

Kaban Kadioğlu, Z. (2013). Teknoloji Çağında E- Tüketim ve Genç Tüketicilerin Değişen Tüketim Algıları, Online Academic Journal of Information Technology, 4(13), 109-114.

Kalaskar, P. B. (2015). A study of awareness of development of NoMoPhobia condition in smartphone user management students in Pune city. ASM's International E-Journal on Ongoing Research in Management and IT, 320-326.

Kaplan Akılı, G. & Gezgin, D.M. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Nomofobi Düzeyleri İle Farklı Davranış Örüntüleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40, 51-69.

Keeney R.L. & Raiffa H. (1993). Decisions With Multiple Objectives: Preferences and Value Tradeoffs, Cambridge University Press, 2-3

King, A.L.S., Valença, A.M., Silva, A.C.O., Baczynski, T., Carvalho, M.R., & Nardi, A.E. (2013). Nomophobia: Dependency on Virtual Environments or Social Phobia? Computers in Human Behavior, 29(1), 140- 144.

King, A.L.S., Valença, A. M., Silva, A.C. O., Sancassiani, F., Machado, S.& Nardi, A. E. (2014). Nomophobia: Impact of Cell Phone Use Interfering with Symptoms and Emotions of Individuals with Panic Disorder Compared with a Control Group. Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health, 10. 28-35.

Kini, R.B. (2009). Adoption and Evaluation of Mobile Commerce in Chile. The Electronic Journal Information System Evaluation. 12 (1), 75-88.

- Koç, E. (2007). Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri: Global ve Yerel Yaklaşım, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Lee, Y. K., Chang C. T., Lin, Y., & Cheng Z. H. (2014). The Dark Side of Smartphone Usage: Psychological Traits Compulsive Behavior or Technostress. *Computers in Human Behavior*, 31, 373-383.
- Lee, H.H. & Lee, S.E. (2007). Mobile Commerce: An Analysis of Key Success Factors. *Journal of Shopping Center Research*, 14(2), 29-62.
- Mckinnon, D.P., Fairchild, L.N.,& Fritz, M.S. (2007).Mediation Analysis. *Annual Review of Psychogly*, 58, 583-614.
- Nagpar, S.S. & Kaur, R. (2016). Nomophobia: The Problem Lies At Our Fingertips. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 7 (12), 1135- 1139.
- Oulasvirta, A., Rattenbury, T., Ma, L., & Raita, E., (2012). Habits make Smartphone Use More Pervasive. *Personal and Ubiquitous Computing*, 16 (1), 105- 114.
- Önday, Ö, (2017). Dijital Dönüşüm, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Park, N., Kim, Y.C., Shon, H.Y.,& Shim, H. (2013). Factors influencing smartphone use and dependency in South Korea. *Computers in Human Behaviors*, 29(4), 1763- 1770.
- Rahman, M.M. (2015). Opportunities and Challanges of M- commerce Adaption in Bangladesh: An Empirical Study. *Journal of Internet Banking and Commerce*, 20(3),2-23.
- Sanfilippo, E. (2007). iPhone in a class by itself <http://blog.complete.com/2007/11/08/iphone-shopping/>
- Sarısakal, M.N. & Aydın, M.A. (2003). E-ticaretin Yeni Yüzü Mobil Ticaret. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, Temmuz 1(2), 83-90.

- Sarısakal, M.N. (2001). Veri Tabanlarının E- Ticaret Uygulamalarında Kullanılması-MSN Sigorta Şirketi Otomasyonu. I.U. Journal of Electrical& Electronics, 1, 41-48.
- SecurEnvoy (2012). 66% of the populationsuffer from Nomophobia the fear of being without their phone.<https://www.securenvoy.com/blog/2012/02/16/66-of-the-population-suffer-from-nomophobia-the-fear-of-being-without-their-phone/>.Erişim: 12 Aralık 2018.
- Sırakaya, M. (2018). Önlisans öğrencilerinin Nomofobi Düzeylerinin Akıllı Telefon Kullanım Durumlarına Göre İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(2), 714-727.
- Stein, D.J., Hollander, E., &Cohen, L. (1994). Neuropsychiatry of obsessive compulsive disorder. Current insights in Obsessive Compulsive Disorder (pp. 167-182). Chichester: John Wiley & Sons.
- Süler, M. (2016). Akıllı Telefon Bağımlılığının Öznel Mutluluk Düzeyine Etkisinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Şar, A.H. & Işıklar, A. (2012). Problemlı Mobil Telefon Kullanım Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. International Journey of Human Sciences. (9) 2, 264- 275.
- Talovacci, M.P., Meyricnag, G., Richard, L., & Dechelotte, P. (2015). Problematic Use of Mobile Phone and Nomophobia Among French College Students. The European Journal of Public Health, 25 (3), 206.
- Tükiye İstatistik Kurumu (2018). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27819> Erişim: 21 Eylül 2018.

- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Telefon ve İnternet Abone Sayısı, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim: 21 Eylül 2018.
- Wang, Y. J., Minor M.S., & Wei, J., (2011). Aesthetics and the Online shopping Environment: Understanding Consumer Responses. *Journal of Retailing*, 87(1), 46-58.
- Yıldırım, C. (2014). Exploring The Dimensions of Nomophobia: Developing and Validating a Questionnaire Using Mixed Methods Research (Master of Science, Iowa State University), Ames, Iowa.
- Yıldırım, C. & Correia, A.P. (2015). Exploring of Dimensions of Nomophobia: Development and Valition of a Self –Reported Questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130- 137.
- Yıldırım, C., Sumuer E., Adnan, M., &Yıldırım S. (2015). A Growing Fear: Prevalence of Nomophobia Among Turkish College Students. *Information Development*, 32(5), 1322- 1331.

BÖLÜM 8

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNİN E-TİCARETTE E- LOJİSTİK KULLANIMINA ETKİSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Hazal AK¹,
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ERGÜN²

¹ Giresun Üniversitesi, SBE, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi, Giresun, Türkiye. hazalak95@gmail.com

² Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş UBYO, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık, Giresun, Türkiye mustafa.ergun@giresun.edu.tr

1. GİRİŞ

Karar destek sistemleri (KDS) girdi olarak belirli bir miktarda veri alır, belirli bir metodoloji kullanarak işler ve sonuç olarak karar vericilere yardımcı olabilecek bazı çıktılar sunar. Genel olarak KDS kavramı, destek paradigması üzerine kurulmuştur. KDS terimi, bir yöneticiyi yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış kararlar vermede destekleyebilecek bir bilgisayar programını belirtmek için 1970'lerin başında üretilmiştir (Schuh vd., 2014:2). KDS sistem sorunlarının çözümü için kullanılan bilgisayar tabanlı bir uygulamadır (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2018:2).

Elektronik ticaret(e-ticaret) kavramı için birden çok tanım bulunmaktadır. E-ticaret kavramının haberleşme, ticaret ve hizmet sektörleri için ayrı ayrı tanımları bulunmaktadır (Marangoz, 2014:63). Fakat genel olarak en yaygın olan tanımı; e-ticaret, alıcıdan-satıcıya, satıcıdan- tedarikçiye, tedarikçiden- aracılara, bunların hepsini web kanalları aracılığıyla tek bir nokta da toplayan sistemdir (Çelik ve Akgemci, 2010:306). Tablo 1'de E- ticaret ile geleneksel ticaret arasında karşılaştırma yapılmıştır. E ticarete ödeme yöntemi olarak sıklıkla kredi /banka kartı kullanılmaktadır. E-ticarete ödeme yolları kart ve yazılım tabanlı elektronik para (e- para) ile kripto para olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İlerleyen bölümlerde bunlardan bahsedilecektir.

E-lojistik; geleneksel lojistik operasyonlarında internetin kullanıldığı sistemdir. Tüketiciler e-lojistik uygulamaları ile teslimatlarına daha

hızlı kavuşabilmekte ve teslimatlarında hizmet sürekliliği sağlanmaktadır (Korucuk vd., 2019:116).

Tablo 4’de e-lojistik ile geleneksel lojistik karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ilgili alanda yazılmış önceki çalışmalara yer verilirken, ikinci bölümde ise KDS’nin tanımından, kullanıldığı alanlardan ve türlerinden ve e-ticaretin tanımından, özelliklerinden ödeme yollarından, e-ticaretin türlerinden ve sağladığı imkânlardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde e-lojistiğin tanımından, faaliyetlerinden, uygulama ve yazılımlarından bahsedilmiştir.

1.1.Önceki Çalışmalar

Ang vd., (2000), yaptıkları çalışmada bilgi teknolojisi (BT) ile desteklenen kalite yönetimi kurgusunun faaliyete geçtiğinden ve BT yapısının güvenilirlik, yapı geçerliliği ve öngörücü geçerlilik gibi temel psikometrik özellikleri gösterdiğine değinmişlerdir.

Bayles ve Bhatia, (2000), yaptıkları çalışmada e-lojistik ve yerine getirmeye yönelik bir elektronik ticaret altyapısının kurulması ve maliyetlendirilmesinden bahsetmişlerdir.

Tekin vd., (2005), yaptıkları çalışmada uluslararası alandaki diğer işletmelerle rekabet edebilmede başarılı sağlamak için üretilen ürünlerin dünyanın her yerinde bulunan müşterilerin isteklerinin karşılanması olduğuna değinmişlerdir.

Cengiz (2006), yaptığı çalışmada lojistik bilgi sistemlerinin ve lojistik performansının işletme performansına etkisi ile lojistik bilgi teknolojilerinin, lojistik performansına etkisini anket tekniği kullanarak incelenmesini araştırmıştır.

Evangelista ve Sweeney, (2006), yaptıkları çalışmada Bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) tedarik zincirinin daha yüksek düzeyde entegrasyonuna olanak sağladığı için, üçüncü taraf lojistik (3PL) rekabet gücünün önemli bir unsuru haline geldiğinden, son sanayi gelişmelerin büyük ve küçük 3PL'ler arasındaki teknolojik boşluğu genişlettiğine değinmişlerdir.

Power ve Sharda, (2007), yaptıkları çalışmada birçok karar durumunda artan karmaşıklık ve belirsizlik göz önüne alındığında, yöneticilerin karar verme ve planlamalarını desteklemek için nicel modeller kullanmalarına yardımcı olmak önemli bir araştırma konusu olduğundan, ekonomistler, yöneylem araştırmacıları ve yönetim bilim adamlarının bu konuyu araştırdıklarını, ancak karar destek sistemleri kullanılarak bu sorunlara çözüm bulunacağına değinmişlerdir.

Wang ve Benbasat, (2007), yaptıkları çalışmada kuruldukları günden bu yana akıllı ve bilgi tabanlı sistemlerin (KBS) temel bileşenlerinden ve tüketicilerin çevrimiçi öneri temsilcileri (RA) tarafından sağlanan açıklama araçlarını kullanmasının RA'lar hakkındaki güven inançlarını nasıl ve ne ölçüde artırdığını ampirik olarak araştırmışlardır. RA'lar, kullanıcılar adına bir dizi işlem yürüten ve kullanıcıların ihtiyaçlarına, tercihlerine, profillerine ve önceki alışveriş faaliyetlerine dayalı

alışveriş önerileri sunan İnternet tabanlı yazılımlar olduğundan ve RA'lar, e-ticaret ortamlarındaki karar alma süreçlerinin çeşitli aşamalarında tüketiciler için destek araçları olarak olduğuna değinmişlerdir.

Gunasekaran ve Ngai, (2008), yaptıkları çalışmada elektronik tedarikin (e-tedarik) işletmelerin mal satın alma şeklini değiştirdiğinden, çoğu ürün ve hizmetin elektronik veri alışverişi ve İnternet kullanılarak tedarik edildiğinden bahsetmişlerdir.

Özkazanç (2008), yaptığı çalışmada Üçüncü Parti Lojistik (3PL) işletmelerinin problemlerine değinmiştir. Bahsedilen problemleri sıralı bir yapıda ele alan ve senaryoların üretilebilmesine olanak tanıyan bir karar destek sistemi önermiştir.

Turan (2008), yaptığı çalışmasında elektronik ortamdan alışveriş yapan müşterilerin davranışlarını incelenmiş, elektronik ortamdan alışveriş yapmayan kişilerin neden alışveriş yapmadıklarını açıklamaya çalışmıştır. Kişilerin teknolojiden yararlanma veya yararlanmama sebepleri web siteleri kullanılarak alışveriş yapma üzerinden incelenmiştir. Şahıs davranışlarını anlamaya yönelik sosyal psikoloji temelli kuram olan Teknoloji Kabul Modelini iletmiş ve Teknoloji Kabul Modelinin yerine bir diğer sürümü olan Geliştirilmiş Teknoloji Kabul Modelini önermiştir.

Bozkır (2009), yaptığı çalışmada karar destek sistemlerinin tanımına ve karar destek sisteminin özelliklerine değinmiştir.

Alqeed (2013), yaptığı çalışmasında ticari zekânın elektronik ticaret üzerindeki etkisini araştırmıştır. Anket hazırlanmış ve 45 kişilik örneklem kitlesine anket uygulamıştır. SPSS analiz yöntemi ile toplanan verileri analiz etmiştir.

Develioğlu ve Ekinci, (2013), yaptıkları çalışmalarında şirketlerin kendi aralarında yaptıkları ticari değişim işlemleri esnasında olan işlem maliyetlerinin B2B e-ticaret uygulamaları sırasında ve değerlendirme aşamalarında ki ilişkinin nasıl olduğunu araştırmışlardır.

Çılan ve Sultan, (2013), yaptıkları çalışmalarında ülkemizdeki şahsi elektronik ticaret uygulamalarını kullananların profilini tanımsal istatistikî ölçüler ile belirlemişlerdir. Kategorik Veri Analizi yöntemi ile şahsi elektronik ticaret uygulamalarının demografik faktörlerle ilişkisini araştırmışlardır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TUİK) 2012 senesinde düzenlediği Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nın mikro verilerini kullanmışlardır.

Ngueyen (2013), yaptığı çalışmada ayrı bir değerşken yatırım modeli geliştirmiş, ayrıca veri analizi iki aşamada gerçekleştiğinden, ilk aşamada, e-ticaretin benimsenmesi kararını etkileyen temel bileşenleri belirlemek için faktör analizi yapıldığından, ikinci aşamada, bireysel bileşenlerin satın alma kararı üzerindeki etkisini daha ileri analiz etmek için lojistik regresyon yapıldığından bahsetmiştir.

Tekin (2014), yaptığı çalışmada işletmelerin uluslararası pazarlarda ki diğer işletmelerle rekabet ederken üstünlüğü sağlayabilmesi için lojistik

sistemlerinin gelişen teknolojiye uygun olması gerektiğine değinmiştir. Ayrıca ilaç sektöründe e-lojistik uygulamalarını araştırmıştır.

Uylaş ve Tıngöy,(2016),yaptıkları çalışmada mobil teknolojilerin büyümesinin gündelik hayatlarda türlü farklılıklara yol açtığından bahsetmişlerdir. Cep telefonların teknik altyapılarının büyümesi ile kişilerin web üzerinden satın alma işlemlerini cep telefonları aracılığı ile gerçekleştirebileceklerini anlatmışlardır. Ülkemizde cep telefonları ile yapılan alışverişin tüketici davranışları üzerine etkisini araştırmışlardır. Araştırmada cep telefonu teknolojilerinin ilerlemesi, e-ticaret, tüketici davranışlarını etkileyen faktörler gibi konuları detaylıca incelemişlerdir.

Toygar (2018), yaptığı çalışmada ürünlerin online olarak satışının yapılması sonucunda tedarikçilerin yaptıkları geri dönüşler sayesinde elektronik lojistiğin etkisini anket yöntemi ile belirlemeye çalışmışlardır.

Arslan (2019), yaptığı çalışmada karar destek sistemlerinin, lojistikte depo yönetim yazılımlarının kullanımının artmasıyla karar destek sistemlerinin de kullanılmaya başlandığına değinmiştir.

Özen (2019), yaptığı çalışmada e-ticaret yapan işletmelerin elektronik lojistik kullanacaklarına, verimliliklerine, oluşabilecek problemlere ve avantajlarına değinmiştir.

Peker vd., (2019), yaptıkları çalışmada sanal ortam üzerinden ürünün satın alınmasından teslim edilmesine kadar olan tüm süreçlerin internet

üzerinden takip edilmeye başlandığından,e-ticaret sayesinde küresel pazarlarda rekabetin artmasından ve e-ticaretin yeni iş imkanları yarattığına değinmişlerdir. E-ticaretin yeni iş imkanları yaratması sayesinde işsizliğin azaltılabileceğinden bahsetmişlerdir.

Semercioğlu ve Özkoç, (2019), yaptıkları çalışmada havayolları taşımacılığında uçak seçiminin öneminden ve bu seçimin doğru şekilde yapılması gerektiğine değinmişlerdir. Uçakların seçiminin doğru yapılması için karar sürecinin doğru yapılması gerektiğini araştırmışlardır.

Ul-Hameed vd., (2019), yaptıkları çalışmada Pakistan'ın e-ticaret pazarı istikrarsız olduğundan ve bunun da e-lojistik endüstrisinin düşük performans göstermesine neden olduğundan bahsetmişlerdir. Araştırmalarında nicel yaklaşım modelini kullanmışlardır.

Bilgiç vd., (2020), yaptıkları çalışmada lojistikte elektronik ortama geçilmesi ile işletmelerin yaşayacağı değişimlerden, e-lojistiği kullanan işletmelerin diğer işletmelere karşı rekabet üstünlüğü sağlayacağından bahsetmişlerdir.

Gugu (2020), yaptığı çalışmada klasik ticaretin e-ticarete geçişine ve e-ticaret kullanan işletmelerin diğer işletmelere göre avantajlarına değinmiştir.

Hye vd., (2020), yaptıkları çalışmada lojistik endüstrisinde lojistik tedarik zinciri performansını artırmak için kapsamlı bir çerçeve geliştirerek bilginin oluşumuna katkıda bulunmakta olduğundan ve

otomatik lojistik şirketleri için tedarik zincirinin performansını e-lojistik ile hafifletilmesine değinmişlerdir.

Karakaya (2020), yaptığı çalışmada ülkemizdeki e-ticaret siteleri olan Hepsiburada, n11 ve epttavm'yi kendi aralarında ve dünyadaki en büyük e-ticaret sitesi olan amazon ile karşılaştırılmasını yaparak incelemiştir.

Miraz vd., (2020), yaptıkları çalışmada blok zincir kullanıcılarını e-Lojistik'te blok zincir kullanmak için etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Ayrıca, bu çalışma ile, tedarik zinciri yetenekleri, E-izlenebilirlik ve E-ödeme ile blok zincir ve kripto para birimi arasındaki ilişkiyi tanımlamışlardır.

2. KARAR DESTEK SİSTEMLERİ(KDS)VE E-TİCARET

KDS genel olarak, askeri alanlar, lojistik sektörü, sağlık sektörü, ulaşım ve güvenlik alanlarında kullanılmaktadır (TÜBİTAK, 2018:2). KDS'ler aynı zamanda çevrimiçi hizmet sunumu için güven ve itibar sistemlerinin araştırmasında da kullanılmaktadır. Güven ve itibar ile ilgili bilgilerin iletilmesi ve paylaşılması zordur ve normalde fiziki dünyadaki yerel topluluklarla kısıtlanırken, internet ile birleştirilen Bilgi Teknolojileri (BT) sistemleri, küresel ölçekte bu bilgileri alıp vermek ve toplamak için aşırı verimli sistemler tasarlamak için kullanılabilir. Bu temel gözlemlerle motive olan güven ve itibar sistemlerinde araştırmanın amaçları:

- Fiziki dünyada kullandığımız güven ve itibar için geleneksel ipuçlarının yeterli çevrimiçi yedeklerini bulun ve güven ve itibar ölçümlerinin türetilmesi için uygun olan yeni bilgi öğelerini belirlenir.
- Karar almayı desteklemek ve çevrimiçi pazarların kalitesini artırmak için, bu bilgileri toplamak ve güven ve itibar ölçümleri üretmek için verimli sistemler oluşturmak amacıyla BT ve internet'ten yararlanılır (Jøsang vd., 2007:621-622).

2.1. KDS'nin Tanımı

KDS girdi olarak belirli bir miktarda veri alır, belirli bir metodoloji kullanarak işler ve sonuç olarak karar vericilere yardımcı olabilecek bazı çıktılar sunar. Genel olarak KDS kavramı, destek paradigması

üzerine kurulmuştur. KDS terimi, bir yöneticiyi yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış kararlar vermede destekleyebilecek bir bilgisayar programını belirtmek için 1970'lerin başında üretilmiştir (Schuh vd.,2014:2).Sistem sorunlarının çözümü için kullanılan bilgisayar tabanlı bir uygulamadır (TÜBİTAK, 2018:1).

2.2. KDS Türleri

KDS'ler modele dayalı ve veriye dayalı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.1 MODELE DAYALI

Modele dayalı KDS, karar vermede yardımcı olması için muhasebe ve finansal modelleri, temsili modelleri ve/veya optimizasyon modellerini kullanan bilgisayarlı sistemleri içerir (Power ve Sharda, 2007:1045-1046).

Yazılım sistemleri ile birlikte veri tabanlarından veriler alınır ve model sistemlerinde analizleri yapılır (Gökçen, 2005 akt. Oğuz, 2010:13).

2.2.2. VERİYE DAYALI

Yönetim raporlama sistemlerini, veri ve analiz sistemlerini, Yönetici Bilgi Sistemlerini (EIS) içerir. Verilerin girildiği ve oluşturulduğu, istenildiğinde raporlama ve analiz yapılabilen, veriye hızlı ulaşım sağlayan yapıdır (Power ve Sharda, 2007:1045-1046). Gelişmiş şirketlerin sistemlerinde ki verileri analiz eden sistemdir (Güzelgüder, 2009:33).

2.3. E-Ticaretin Tanımı

E-ticaret kavramı için birden çok tanım bulunmaktadır. E-ticaret kavramının haberleşme, ticaret ve hizmet sektörleri için ayrı ayrı tanımları bulunmaktadır. Bunlar;

- *Haberleşme*: Bilgi, hizmet veya satın alınan ürünlerin ve satın alınan ürünlerin ödemelerinin elektronik olarak yapılmasıdır.
- *Ticaret*: Ticari işlemlerin teknolojik bir alt yapıyla olmasıdır.
- *Hizmet*: İşletmelerin müşterilerine sundukları hizmet kalitesi ve hizmetlerini sunma hızlarının artırılırken maliyetlerin düşürülmesidir (Marangoz, 2014:63).

Genel e-ticaret tanımına bakarsak eğer; e-ticaret alıcıdan-satıcıya, satıcıdan- tedarikçiye, tedarikçiden- aracılara, bunların hepsini web kanalları aracılığıyla tek bir nokta da toplamaktadır. (Çelik ve Akgemci, 2010:306)

2.4. E-Ticaretin Özellikleri

E-ticaret siteleri müşterilerinin daha önce satın aldıkları ürünleri ve daha önce arattıkları ürünleri sistemlerine kaydederek müşteriye özel ürünler belirleyebilmektedir. E-ticaret sitelerine müşteriler günün istedikleri zamanı, buldukları yer neresi olursa olsun tek bir tıkla ulaşabilmektedirler (Yalçın, 2012 akt. Marangoz, 2014:64).

2.5. E-Ticaret İle Klasik Ticaret Arasındaki Farklar

Aşağıdaki tablo da satın almayı yapan firma, tedarikçi firma ve siparişi yapan firmaların, belirli unsurlar üzerinden klasik ticaret ve e-ticaret açısından karşılaştırılması yapılmaktadır. Bu karşılaştırmalar sonucu e-ticaretin klasik ticarete göre daha avantajlı olduğu görülmektedir.

Tablo 1 Klasik Ticaret ile E Ticaretin Karşılaştırılması

Satın Almayı Yapan Firma	Klasik Ticaret	Elektronik Ticaret
Bilgi Edinme Yöntemleri	Görüşmeler, Dergiler, Kataloglar, Reklamlar	Web Sayfaları
Talep Belirleme Yöntemleri	Yazılı Form	Elektronik Posta
Talep Onayı	Yazılı Form	Elektronik Posta
Fiyat Araştırması	Kataloglar, Görüşmeler	Web Sayfaları
Sipariş Verme	Yazılı Form, Faks	Elektronik Posta, EDI
Tedarikçi Firma		
Stok Kontrolü	Yazılı Form, Faks, Telefon	Online Veritabanı, EDI
Sevkiyat Hazırlığı	Yazılı Form, Faks, Telefon	Elektronik Veritabanı, EDI
İrsaliye Kesimi	Yazılı Form	Online Veritabanı, EDI
Fatura Kesimi	Yazılı Form	Elektronik Posta, EDI
Siparişi Yapan Firma		
Teslimat Onayı	Yazılı Form	Online Veritabanı, EDI
Ödeme Programı	Yazılı Form	Online Veritabanı, EDI
Ödeme	Banka Havalesi, Posta, Tahsilât	İnternet Bankacılığı, EDI, EFT

Not: Elibol, H. & Kesici, B. (2004), Çağdaş İşletmecilik Açısından Elektronik Ticaret, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(11), s.310.

2.6. E-Ticarette Ödeme Yolları

Ödeme şekli olarak genelde kredi/banka kartı tercih edilmektedir. Fakat son dönemlerde yeni ödeme yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlar kart tabanlı ve yazılım tabanlı e-para ve kripto para olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

- *Kart Tabanlı E-Para:* Bu e-para, üzerlerinde mikroçip bulunduran kartlardır
- *Yazılım Tabanlı E-Para:* Bu e-para türünde ise, tüketicinin kullandığı bilgisayar, cep telefonu veya tablet benzeri cihazlara yüklenecek bir program ile bu cihazların hafızalarında belli oranda sanal para saklanmasından oluşmaktadır (Bucaklı, 2007:85).
- *Kripto Para:* Online ortamda yaratılan ve işlem gören para şeklidir. İlk kripto para ise 2008’de çıkarılan Bitcoin’dir. Bitcoin hem dünyada kullanılan hem de yasal olan ilk dijital para birimidir (Alpago, 2018:414).

2.7. E-Ticarette Karşılaşılan Sorunlar

E-ticarette karşılaşılan sorunlar finansal ve alt yapı sorunları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.7.1. Finansal Sorunlar

E-ticaretin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte karşımıza çıkan sorunlardan biri de finansal sorunlardır. Sanal işletmelerin ortaya çıkması ile bu işletmelerin yerlerinin belirlenememesi ve

bilinmemesinden, işletmeci ile tüketicilerin farklı coğrafi konumlarda da bulunabilmeleri gibi sebeplerden dolayı vergileme sorunu ortaya çıkmaktadır (Kaya ve Aydemir, 2011:14-36).

2.7.2. Alt Yapı Sorunları

E-ticaret sistemlerinden alınan ürünün ödemesini elektronik ödeme yolu tercih edildiğinde sisteme girilen kart bilgilerinin ve e-ticaret sitelerine üye olmak için girilen kişisel bilgilerin kötü amaçlarla kullanılabilmesi gibi sorunlar mevcuttur. Bu yüzden ödeme ve kişisel bilgilerin kötü amaçlarla kullanılması engellenebilirse e-ticarette daha hızlı gelişebilecektir (Çelik ve Akgemci, 2010:299).

2.8. E-Ticaretin Türleri

E-ticaret türleri İşletmeden İşletmeye (B2B) E-ticaret, İşletmeden Tüketiciciye (B2C) E-ticaret ve Tüketiciden Tüketiciciye (C2C) E-ticaret olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2.8.1. B2B E- Ticaret

Bu e-ticaret türünde üreticiden aracıya, ticari kurumlardan toptancıya, toptancıdan aracıya kısacası nihai tüketici olmadan satıcıların ve alıcıların bir araya geldikleri yerlerdir (Kozlu, 2013:164).

B2B, bilgi tabanlı ekonomi yöntemini kullanan ticaret işletmelerinin geleneksel ticaretten farklı olarak elektronik ortamda ticaret yapmaları için yeni alanlar yaratan bir iş yapma yöntemidir (Kıyan, 2005:170). Dünyada bu yöntemi kullanan e-ticaret sitelerinin en başarılı olanı Alibaba.com'dur (Marangoz, 2014:71).

İşletmeden işletmeye e-ticaret, işletmeye yeni tüketici kazandırma yerine e-ticareti tüketicilere kabullendirme ve kabullenenleri kaybetmeme amacındadır. Tüketicilere sunulacak olan yeni ürünler işletmenin, tüketiciler ise tüketicinin ilgi alanına girmektedir (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD], 2019:60).

Çevrimiçi reklamcılık ile günümüzde e-ticaret işletmeleri televizyon (tv), radyo, cep telefonu, bilgisayar gibi iletişim araçlarını kullanarak reklam yapabilmektedirler. İnternet kullananların sayısı gün geçtikçe çoğalmaktadır. Bu sebeple birçok e-ticaret işletmesi reklam için sanal ortamları tercih etmektedir. Sanal ortamlardaki reklamlar, arama ve reklam bantlarından oluşmaktadır (Cura, 2020:127).

2.8.2. B2C E - Ticaret

Nihai tüketici veya kullanıcıların üretici veya araçlar ile bir araya getirilmesine ve doğrudan ticaret yapılmasına olanak sağlayan e-ticaret türüdür (Kozlu, 2013:163).

E-ticaretin en çok kullanılan şeklidir. Çiçek Sepeti ve n11 gibi elektronik ticaret siteleri B2C'ye örnek olarak verilebilmektedir (Marangoz, 2014:71-72).

B2C E-Ticaret türünde İnternet Perakendeciliği ve Mobil Ticaret (M-Ticaret) de kullanılmaktadır.

2.8.2.1. İnternet Perakendeciliği

İnternet perakendeciliği, günün istenilen vakti, istenilen mağazadan istenilen ürünün anında satın alınabilmesi, alışveriş yapmak için mağaza mağaza gezmeye gerek kalmaması, istenilen ürün için

karşılaştırma yapmanın daha kolay olması ve satın almak istenilen ürünle ilgili daha önce o ürünü satın alanların deneyimlerine ulaşabilmesi gibi özelliklerinden dolayı günümüzde tercih edilmektedir (Cura, 2020:143).

2.8.2.2. Mobil Ticaret

M-Ticaret ilk kez 1997’de Finlandiya’nın Helsinki şehrinde bir cep telefonu işletmesinin Coca Cola markasının otomat makinelerini kurmasıyla ortaya çıkmıştır. Tüketicilerin cep telefonlarına gelen mesaj ödeme yöntemi olarak kullanılmaktadır. İnternet ağları sayesinde tüketiciler iş yerlerinden veya evlerinde olmadıkları zaman internete girebilmektedirler. İnternete bağlılarken bir mağazaya belli bir mesafede olan tüketicinin cep telefonuna o mağazanın indirimleri gelebilmektedir (Cura, 2020:146).

2.8.3. C2C E- Ticaret

Nihai tüketici veya kullanıcı olan kişilerin daha önce satın aldıkları fakat hiç kullanmadıkları ürünleri veya daha önceden satın alıp kullandıkları ürünleri kendileri gibi nihai tüketici veya kullanıcı olan kişilere elektronik ortamdan satmalarıdır (Kozlu, 2013:164). Ebay.com sitesi C2C’nin dünyadaki örneği iken, gittigidiyor.com ise Türkiye’de bulunan bir örneğidir (Marangoz, 2014:71-72).

2.9. E - Ticaretin Sağladığı İmkânlar

E-ticaret, tüketiciye ve potansiyel tüketiciye doğrudan satış yöntemi ile klasik ticaret yöntemi ile yapılan satış hacminden daha fazla satış

hacmine sahip olması ve yeni pazar alanları yaratması sayesinde ekonomiye ek gelir sağlamaktadır (Konak, 2016:47-54).

E-ticaret web siteleri üzerinden sunulan bilgi, ürün, hizmet ve teknolojilere sadece yurt içi değil yurt dışı da dâhil olmak üzere dört bir yandan erişim imkânı sağlamaktadır (Elibol ve Kesici, 2004:323).

3. E- Lojistik

Lojistikte elektronik ortama geçilmesi ile beraber verimliliğin arttığı görülmektedir. İşletmeler e-lojistik sayesinde taşımada etkinlik, hataların azaltılması ve tüketici memnuniyetinin artması ile rekabet üstünlüğü kazanacaklardır (Bilgiç vd., 2020:64). Türkiye’de e-lojistik uygulamasını Borusan Lojistik işletmesi kullanmaktadır.

3.1. E-Lojistiğin Tanımı

E-ticaret satışlarının artmasıyla yeni dağıtım, taşıma ve lojistik süreçleri de beraberinde gelişmekte, farklılaşmaktadır (Angheluta ve Costea, 2010:93-110). E-lojistik; geleneksel lojistik operasyonlarında internetin kullanıldığı bir sistemdir. Tüketiciler e-lojistik uygulamaları ile siparişlerine daha hızlı ve hizmet sürekliliği ile kavuşabilmektedirler (Korucuk vd., 2019:116).

3.2. E-Lojistik İle Geleneksel Lojistiğin Karşılaştırılması

E-lojistik ile geleneksel lojistik arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Tablo 2’de E-lojistik ile Geleneksel Lojistik belirli unsurlar üzerinden karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmalara göre e-lojistik de geleneksel

lojistiğe göre teknolojiden daha fazla yararlandığı, zaman ve maliyet açısından da geleneksel ticarete göre daha avantajlı olduğu görölmektedir.

Tablo 2 E Lojistik Hizmetleri ile Geleneksel Lojistik Hizmetleri Arasındaki Farklar

E-Lojistik	Geleneksel Lojistik
Bilgi Teknolojileri Yatırımı	Araç, Depo, Liman Yatırımı
İşin Kontrol Edilmesi	İşin Bizzat Yapılması
İnternet Tabanlı Entegre Kayıt Sistemi	Standart Kayıt Sistemi
İnternet Tabanlı İletişim	Manuel İletişim
Yaygın/Yayılmış Depo	Merkezi Depo
Hız Önemli	Fiyat Önemli
Küçük Ölçekli Sevkiyat	Büyük Ölçekli Sevkiyat
Taşıma Süresi Kısa/Hızlı	Taşıma Süresi Uzun/Yavaş
Hizmet İhtiyacı Tahmini/ Planlama Zor	Hizmet İhtiyacı Tahmini/Planlama Kolay
Stok Az	Stok Fazla

Not: Yıldıztekin, A. (2001) <http://www.atilayildiztekin.com/?P=250>

Tablo 3’te ise yükleme tipi, müşteri, talep türü, stok/sipariş akışı, ortalama sipariş miktarı, varış, talep ve mali sorumluluk üzerinden e-lojistik ile geleneksel lojistik karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucu e-lojistiğin geleneksel lojistiğe göre daha avantajlı olduğu görölmektedir.

Tablo 3: Geleneksel Lojistik ile E- Lojistiğin Belli Kriterlere Göre Karşılaştırılması

	Geleneksel Lojistik	E-Lojistik
Yükleme tipi	Dökme Yük	Parça Yük
Müşteri	Stratejik	Bilinmiyor
Talep Türü	İtme Sistemi	Çekme Sistemi
Stok/Sipariş Akışı	Tek Yönlü	İki Yönlü
Ortalama Sipariş Miktarı	1000 \$'dan Fazla	100 \$'dan Az
Varış	Toplu	Çok Dağılımlı
Talep	Sabit	Mevsimsel, Parçalı
Mali Sorumluluk	Zincirin Bir Halkasında	Tedarik Zinciri Boyunca

Not: KARİD Türkiye Kargo Kurye ve Lojistik İşletmecileri Derneği, E-Ticaret'in Büyümesine Paralel Olarak Lojistik ve Kargo Sektörü de Büyüyecek, <http://www.karid.org.tr/mainsektor.html>, (06.12.2006.)(12.10.2019)⁶⁶

3.3. E-Ticaretin Lojistik İşletmelerine Uygulanmasının Sağladığı Yararlar

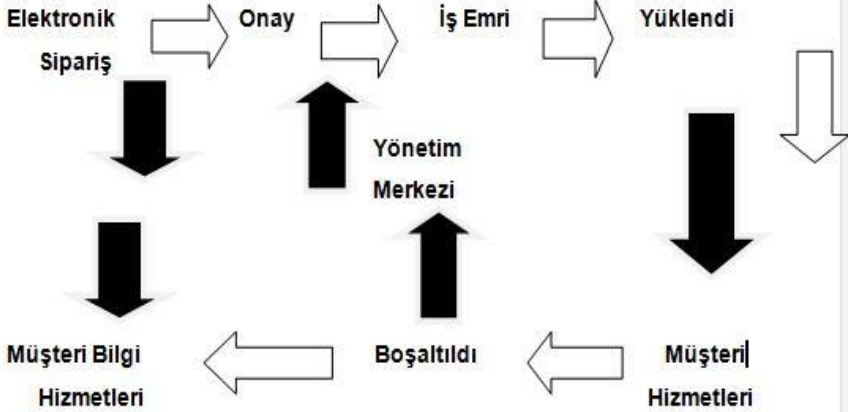
E-ticaretin işletmelere birçok yararı bulunmaktadır. E-ticaret kullanan işletmeler, kullanmayan işletmelere göre ekonomik alanda çok büyük yararlar elde etmektedirler. Lojistik alanında da ise işletmeler aşağıdaki faydaları elde etmektedirler:

- Malzemelerin tedarik edilmesi,
- Malzemelerin doğru yerlere yerleştirilmesi,
- Malzemelerin fiyatlarının rekabet fiyatlarına uygun olması,
- İhtiyaç halinde malzemelerin kullanılabilir bir durumda olması,

- Müşterinin istediği zamanda müşteriye temin edilmesidir (Reynolds, 2001:9).

3.4. E-Lojistiğin Faaliyetleri

E-lojistik hizmetlerinin bilgi teknolojileri aracılığıyla tüketicilere aktarılması için bir takım düzenli uygulamalar gerekmektedir. Bunların en yalın hali aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi [İGEME], 2007).

Şekil1:E-Lojistik İşlem Süreci

3.5. E-Lojistik Uygulama Ve Yazılımları

E-lojistik uygulama ve yazılımları İleri Planlama Sistemleri (APS), Araç Takip Sistemleri (ATS), Barkod, Elektronik Veri Değişimi (EDI), Taşıma Yönetim Sistemleri (TMS), Depo Yönetim Sistemi (WMS) ile Intranet (LAN) ve Extranet (WAN) Teknolojisinden oluşmaktadır.

3.5.1. İleri Planlama Sistemleri(APS)

İşletmelerin lojistik faaliyetlerinin verimli yürütülmesine yardımcı olmaktadır (Rushton vd., 2014:553). APS depolama ve dağıtım alanında yeni sistemler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de Özel Muhafaza Prosedürleri (SCP).SCP, bir ürünün siparişinin verilmesi ile başlayan ve bu siparişin ne zaman gerçekleşeceğini ve nasıl olacağını belirleyen sistemdir(Saklıyan, 2005:36).

3.5.2. Araç Takip Sistemleri (ATS)

ATS sayesinde, lojistik işletmeleri karayolu taşımacılıklarında kullandıkları araçlarını daima takip etme imkânları bulurken; müşteriler ise taşıyıcı ile iletişim kurarak taşıma araçlarını izleyerek aracın nerde olduğunu veya başına bir iş gelip gelmediğini takip edebilmektedirler. ATS tedarik zinciri yönetimini destekleyerek ve lojistik faaliyetlerinde ki riskleri minimuma düşürme gibi konularda önemli bir etkene sahiptir (Giaglis, vd., 2004:749-764).ATS konum belirleme yöntemi olan Global Konum Belirleme Sistemi (GPS) ile çalışmaktadır. Konum bilgisinin doğruluğu Diferansiyel GPS (DGPS) ile sağlanırken, GPS'in çalışmadığı alanlarda ise aracın yön, hız ve zaman gibi bilgilerinin bilinmesi takdirinde Atalet Seyir Sistemi (Inertial Navigation System, INS) kullanılabilir (Doğru vd., 2006:19).

3.5.3. Barkod

Belli düzende olan harfleri, sayıları veya şekillerden oluşan siyah renkteki çizgiler ve beyaz boşluklardan oluşan bir seridir. Barkod da siyah çubuklar 1'i, beyaz boşluklar ise 0'ı temsil etmektedir (Küçükbaş, 1998 akt. Erpulat, 2007:48). Ticari ürünle ilgili bilgileri içeren ve bunları sayı ya da harflere dönüştüren sistemdir. (Özen, 2019:74)

3.5.4. Elektronik Veri Değişimi (EDI)

EDI, genellikle büyük işletmelerin müşterilerine sipariş bilgilerini verme, ürün veya hizmet tedarikçilerine bilgi aktarmada kullanılmaktadır (Yüregir, 2004:71).

EDI' nin birçok yararı bulunmaktadır. Bunlar;

- Belgelerin ulaştırılma sürelerinin kısalması ve bu sebeple sipariş verme sürelerinin de kısalması
- İnsan faktörünü iletişim unsurunda ortadan kaldırması
- Veri akışının doğru ve hızlı bir hala gelmesi
- Denetimin geliştirilmesi
- Kârlılığın artması

Rekabet etme gücünün arttırılmasıdır

(<http://my.beykoz.edu.tr/>)

3.5.5. Taşıma Yönetim Sistemleri (TMS)

TMS planlama ve optimizasyon, taşıma faaliyetlerinin yürütülmesi alanlarında karar destek aracı olarak kullanılmaktadır (Gilmore ve Tompkins, 2000:8 akt. Ünlü, 2007:54).

3.5.6. Depo Yönetim Sistemi (WMS)

Stok ve depolama süreçlerini tamamıyla programlamak ve yönetmektir (Mitra, 2009:106-115). WMS, stokların depolara daha doğru bir biçimde yerleştirilmesi, gelen siparişlerin hazırlanma hızının artması ve depolardan doğru biçimde toplaması gibi avantajları bulunmaktadır (<https://kobitek.com/>) (Erişim tarihi:03.06.2020).

3.5.7. Intranet (LAN) ve Extranet (WAN) Teknolojisi

Intranet, şirket çalışanlarının birbirleriyle daha hızlı iletişim içinde olmalarını sağlamaktadır. Extranet ise beraber çalışmakta olan en az iki işletmenin kullandığı bir ağ sistemidir yani işletmeye sahip olan intranetlerin ortaklar, tüketicilerle bayilerin birlikte kullanılmasıdır. Bu sayede şirketler, elektronik bağlantı yoluyla ortaklarla iletişim haline geçerek küresel pazarlara açılma imkânı bulmaktadırlar (Haşiloğlu, 1999 akt. Kılıç vd., 2019:374).

3.6. E- Lojistiğin Sağladığı Avantajlar ve Dezavantajlar

E-lojistiğin işletmelere sağladığı birçok avantajı bulunmaktadır. Fakat e-lojistik gelişmekte olan bir uygulamadır ve tıpkı e-ticaret gibi e-lojistiğin de dezavantajları bulunmaktadır. Bunlar Tablo 4'te karşılaştırılarak gösterilmiştir.

Tablo 4 E-Lojistiğin Avantajları ve Dezavantajlarının Karşılaştırılması

Avantajlar	Dezavantajlar
Ureticiler hammadde ve malzeme fiyatlarını dünya çapında kolaylıkla araştırabilir ve kıyaslayabilirler.	Ek Teknoloji Yatırımı ve Ek Maliyetler
Tedank zincirinde uygulanan tüm lojistik faaliyetlerin planlamasını rahatlıkla sağlar.	Kalifiye Eleman Eksikliği
Doğru ürünün, doğru yerde, doğru zamanda ve doğru miktarda bulundurulmasına kolaylık sağlar.	Bilgi güvenliği sorunu
Müşteri ile kurulan hızlı ve kolay iletişim sayesinde yapılan planlamalar üretim odaklı olmaktan çıkarak müşteri odaklı hale gelmiştir.	Altyapı Eksikliği
Kullanılan e-lojistik programları sayesinde kaynakların etkin kullanımı sağlanmaktadır.	İşletmede yeterli yazılım ve donanım bulunmaması
Sevkiyat planlamaları kullanılan sistemler sayesinde kolaylıkla yapılmakta, taşıma dengesizleri ortadan kaldırılabilmektedir. ⁷⁹	Uluslararası İşlemlerde Yasal Düzenlemelerindeki Eksiklikler ⁸⁰

Not: Oda, S.(2008). ve Korucuk, S.& Memiş, S. & Ergün, M.&Atukalp, E.& Erdal, H.&Karamaşa, Ç.&Cesur, Z. (2019). *Lojistikte güncel uygulamalar*. Ankara: Akademisyen Kitabevi s.125

3.7. Dijital Teslimat

Dijital teslimat, e-ticaret sevkiyatının yeni adıdır ve geleneksel sistemi müşterinin rahatlığına göre kişiselleştirilmiş teslimata dönüştürmüştür. Tüccarlar için geleneksel nakliye yöntemleri dağınık olabilmekte ve çok fazla manüel çaba ve zaman gerektirebilmektedir. Dijital dağıtım yazılım çözümlerinin evrimi ile tüm siparişleri tek bir yerden işleme, paketleme, etiketleme, gönderme ve izleme e-ticaret endüstrisinde devrim yaratmıştır. Günümüzün nakliye çözümlerini mevcut veya yeni e-ticaret girişimlerine entegre etmek, çok fazla zaman ve manüel müdahaleye ihtiyaç duymaktadır. Böylece satıcıları büyümeye ve

genişlemeye yönlendirmektedir. Artık hem yurtiçi hem de dünya çapında binlerce farklı lokasyondan müşterilere hizmet verebilmektedirler. (<https://www.envisionecommerce.com>) (Erişim tarihi: 27.05.2020)

SONUÇ

Karar Destek Sistemleri, sistem sorunlarının çözümü için kullanılan bilgisayar tabanlı uygulamalardır. (TÜBİTAK, 2018:1-2).

KDS'ler çevrimiçi hizmet sunumu için güven ve itibar sistemlerinin araştırmasında da kullanılmaktadır. Güven ve itibar ile ilgili bilgilerin iletilmesi ve paylaşılması zordur ve normalde fiziki dünyadaki yerel topluluklarla kısıtlanırken, internet ile birleştirilen Bilgi Teknolojileri (BT) sistemleri, küresel ölçekte bu bilgileri alıp vermek ve toplamak için aşırı verimli sistemler tasarlamak için kullanılabilir (Jøsang vd., 2007:621-622).

Teknolojinin gelişmesiyle yeni bir çağ yaşayan küresel dünya da teknoloji ile birlikte internetin de gelişmesiyle ortaya çıkan e-ticaret, tüketicilerin ve potansiyel tüketicilerin alışveriş şekillerinde değişikliklere neden olmuştur. E-ticaret ile birlikte, işletmeler yerel pazarlardan çıkıp küresel pazarlara açılma olanağını geleneksel pazarlara göre daha kolay sağlayabilmekte, tüketicilere ve potansiyel tüketicilere daha kolay ve hızlı ulaşabilmekte, tercihlerini belirlemeyi ve tercihlerine göre bir ürün oluşturmayı geleneksel ticarete göre daha çabuk yapabilmektedirler. E-ticaret yapan işletmelerin bazıları kendi e-ticaret sitelerini kurmayı tercih ederken bazıları da e-ticaret işletmelerini bir araya toplayan e-ticaret platformlarını tercih etmektedirler.

E-ticaret işletmelerini kendi bünyesinde toplayan e-ticaret platformlarına Trendyol.com, ÇiçekSepeti.com, n11.com ve

Gittigidiyor.com, Hepsiburada.com gibi siteler örnek olarak verilebilir. Teknolojinin gelişmesiyle birçok e-ticaret sitesi cep telefonu, tablet ve bilgisayar gibi teknolojik aletlere yüklenebilecek ve bu teknolojik aletlerden e-ticaret sitelerine rahatça girebilecekleri mobil uygulamaları oluşturmuşlardır.

E-ticarete güvenlik ve gizlilik konusu e-ticaretin en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Tüketiciler bu sitelere üye olurken kişisel bilgilerini girmektedirler, alışveriş yaparken ise kredi kartı bilgilerini paylaşmaktadırlar. Bu bilgilerin tüketicinin izni olmadan üçüncü kişilerle paylaşılması gerekmektedir. Bu sorun aynı zamanda tüketicinin e-ticaret sitelerine ön yargı ile yaklaşmasına da sebep olmaktadır. E- ticaret sorunlarından bir diğeri de vergilendirme problemidir. E-ticaret yapan işletmelerin fiziki bir mekâna bağlı olmaları gerekmemeleri ve dünyanın herhangi bir yerinden istedikleri küresel pazarlara açılabilirdikleri için vergilendirme yapılamamaktadır. E-ticaret birçok sektörü etkilemektedir. Bunlardan biri de lojistikdir. E-ticaret ve lojistik birbirleriyle bağlantılıdır. E-ticaretin küresel boyutu için teslim şekilleri kullanılabilmektedir. E-ticaretin gelişmesiyle birlikte lojistik sektöründe de değişimler meydana gelmektedir. Bu değişim lojistiğin elektronik ortama taşınması ile olmaktadır.

E – ticaretin lojistik işletmelerine uygulanmasının sağladığı yararlar, malzemelerin tedarik edilmesi, malzemelerin doğru yerlere yerleştirilmesi, malzemelerin fiyatlarının rekabet fiyatlarına uygun olması, ihtiyaç halinde malzemelerin kullanılabilecek bir durumda

olması, müşterinin istediği zamanda müşteriye temin edilmesidir. (Reynolds, 2001:9)

E-ticaret ve e-lojistikte karar destek sistemleri, e-ticarete tüketicilerin tercihlerini belirlemek için kullanılan yöntemlerin seçimi, e-ticaret kullanan işletmeler için pazarları analiz etme yöntemi ile e-ticaret türlerinin hangisinin seçileceğinde kullanılırken, e-lojistik için, taşınacak araçların seçimi, ürünlerin tedarik edileceği kanalların ve bu ürünlerin uygun yerlere seçimi gibi alanlarda kullanılmaktadır.

Karar destek sistemlerinin kullanılması sayesinde e-ticaret ve e-lojistikte oluşabilecek sorunların önüne geçilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpago, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2),
- Ang, C. L., & Davies, M., & Finlay, P. N. (2000). Measures To Assess The Impact Of Information Technology On Quality Management, *International Journal of Quality and Reliability Management*, Vol.17.No.1
- Angheluta, A. & Costea, C. (2010). Utilization Of E-Logistics İn Multinational Companies To Over Come Difficulties Of Today's Economic Environment. *Management & Marketing*, 5(1),
- Arslan, M. (2019). *Depo Yönetiminde Karar Destek Sistemleri Kullanımı Ve Ürün Yerleşiminde Önemli Olan Kriterlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul
- Bayles, D. L., & Bhatia, H. (2000). E- Commerce Logistics & Fulfillment: Delivering the Goods, Prentice Hall PTR,
- Bayles, D. L. (2001), E-Commerce Logistics & Fulfillment Delivering The Goods, London:Prentice Hall PTR
- Bilgiç, E., Türkmenoğlu, M. A., & Koçak, A. (2020). Dijitalleşmenin Lojistik Yönetimi Bağlamında İncelenmesi. Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 5(1),
- Bozkır A. S. (2009). *OLAP ve Veri Madenciliği Teknolojilerinden Yararlanılarak Web Tabanlı Bir Karar Destek Sisteminin Gerçekleştirilmesi* (Yüksek lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Bucaklı, A. T. (2007). *Elektronik Ticaret*, (Yüksek lisans tezi). T.C. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü, İstanbul.

- Cengiz, F. (2006) *Lojistik Bilgi Sistemlerinin İşletme Performansı Üzerine Etkisi Ve Bir Uygulama* (Yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep
- Cura. T.(2020). *Elektronik Ticaret*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Lisans Programı Ders Notu
- Çelik, A. & Akgemci, T. (2010). *Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler* (3.baskı). Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
- Doğru, A, & Uluğtekin, N, & Çelik, R . (2006). Araç Takip Sistemleri ve Harita. *Jeodezi ve Jeoin Formasyon Dergisi, (94)19*
- Elibol, H. & Kesici, B. (2004). Çağdaş İşletmecilik Açısından Elektronik Ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (11),*
- Erpulat, A. (2007). *Tekstil Sektöründe Kullanılan Barkod Teknolojisinin Stok Yönetimine Etkileri ve Bir Uygulama* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Evangelista, P.,&Sweeney, E. (2006). Technology Usage in the SupplyChain: The Case of Small 3PLs, *International Journal of Logistics Management 17 (1),*
- Giaglis, G.& M. Minis,&I.Tatarakis, A.,&Zeimpekis, V. (2004). Minimizing Logistics Risk Through Real-Time Vehicler Out İngand Mobile Technologies. *International Journal of Physical Distribution &Logistics Management, 34(9),*
- Gökçen, H., (2005). *Yönetim Bilgi Sistemleri Analiz ve Tasarım Perspektifi*, Epi Yayıncılık, Ankara
- Gugu, E. (2020) *Elektronik Ticaret ve Uluslararası Ticarete Kullanılan Pazarlama Yöntemleri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

- Gunasekaran, A., & Ngai, E. W. (2008). Adoption of E-Procurement in Hong Kong: An Empirical Research, *International Journal of Production Economics* 113 (1),
- Güzelgüder A.(2009) , *Malzeme İhtiyaç Planlama Sürecinde Parti-Hacimlendirme Probleminin Karar Destek Sistemleri İle Çözümlemesi* (Yüksek Lisans Tezi)
T.C Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya,
- Haşiloğlu, S. B.(1999) *Enformasyon Toplumunda Elektronik Ticaret ve Stratejileri*,
İstanbul: Türkmen Kitabevi
- Hye, A. M.,Miraz, M. H., Sharif, K. I. M., & Hassan, M. G. (2020), Factors Affecting Logistic Supply Chain Performance: Mediating Role of Blockchain Adoption. *TEST Engineering&Management* 82
- Josang, A.,Ismail, R., &Boyd, C. (2007). A Survey Of Trust And Reputation Systems For Online Service Provision. *Decision Support Systems*, 43(2),
- Kaya, M. &Aydemir, C. (2011). Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1),
- Kılıç, E. &Güven, M. & Avder E. (2019) Bilgi Teknolojilerinin Karar Alma Sürecine Etkileri; Muş İli Örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(22),
- Kıyan, Z. (2005). *Bilgi Tabanlı Ekonomi ve Yeni Bir E-İş Modeli Olarak B2B: İşletmeden İşletmeye E-Ticaret*. İletişim Araştırmaları, 3(1-2),
- Konak, C. (2016). *Küreselleşme ve Yönlendiren Tüketim*. İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Korucuk, S.& Memiş, S. & Ergün, M.& Atukalp, E.& Erdal, H.& Karamaşa, Ç. & Cesur, Z. (2019). *Lojistikte Güncel Uygulamalar*. Ankara: Akademisyen Kitabevi

- Kozlu, C. (2013). *21. Yüzyılda Uluslararası Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar* (13.Basım) .Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükbaş, H. (1998 Ocak)Yazıcının Kafası Kızmasın, Otomasyon- Aylık Elektrik-
. *Elektronik Makine Bilgisayar Dergisi, Bilişim Yayıncılık, Sayı 67*
- Marangoz, M. (2014). *İnternette Pazarlama* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları,
- Miraz, M. H.,& Sharif, K. I. M., & Hassan, M. G. & Hasan M.T.(2020), Factors Affecting E-Logistics in Malaysia: The Mediating Role of Trust. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems Volume 12,*
- Mitra, S. (2009). Analysis Of A Two – Echelon Inventory System With Returns. *Omega, 37(1),*
- Ngueyen H. O. (2013). Critical Factors in E-Business Adoption: Evidence from Australian Transport and Logistics Companies, *International Journal of Production Economics 146 (13),*
- Oda, S. (2008). *Türkiye’de Lojistik Sektörü ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Oğuz H. (2010) Piston - Gömlek İmal Eden Bir İşletmede Yatırım Analizleri İçin Karar Destek Sistemi Geliştirilmesi (Yüksek Lisans Tezi)T.C Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya,
- Özen A. (2019), *E-Ticaret Sektöründe E-Lojistik Uygulamaları: Bir İşletme Örneği* (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Peker, A. E., & Şanlı, İ., & Eren, E. G. (2019) Türkiye’de Genç İşsizlik İle Mücadelede Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Ekonomi ve E-Ticaret. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 3(9),*

- Power, D. J., & Sharda, R. (2007). Model-Driven Decision Support Systems: Concepts and Research Directions. *Decision Support Systems*, 43(3)
- Reynolds, J. (2001). *Logistics and Fulfillment for E-Business: A Practical Guide to Mastering Back Office Functions for Online Commerce*. CRC Press.
- Rushton, A. & Croucher, P. & Baker, P. (2014). *The Handbook of Logistics and Distribution Management: Understanding The Supply Chain*. Kogan Page Publishers.
- Saklıyan, B. (2005) *Lojistik Yönetimi Yazılımları ve Bir Depo Yönetimi Uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sarkis, J. & Meade, L. M. & Talluri, S. (2004). E-Logistics and The Natural Environment. *Supply Chain Management: An International Journal*, 9(4),
- Schuh, C. J., & Seeling, W., & Bruin, J. S. (2014). Improving Clinical Practice using Clinical Decision Support Systems with Medical Logic Modules. In *Proceedings on The International Conference on Artificial Intelligence (ICAI)* (p. 1). The Steering Committee of The World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing (World Comp).
- Semerçioğlu, H., & Özkoç, H. H. (2019). Analitik Hiyerarşi Proses ile Desteklenmiş Sosyal Seçim Teorisi: Havayollarında Uçak Seçim Süreci. *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Dergisi*, 44(1).
- Toygaz, A. (2018). *Algılanan Hizmet Kalitesinde E-Lojistik Uygulamalarının Rolü: Lojistik İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi) Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. İstanbul: Deloitte Digital
- TÜSİAD. (2019). *E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar Raporu*

- Ul-Hameed,W., & Shabbir, M., & Imran, M., & Raza, A., & Salman, R. (2019). Remedies of Low Performance Among Pakistani E-Logistic Companies: The Role of Firm's IT Capability and Information Communication Technology (ICT). *Uncertain Supply Chain Management*, 7(2),
- Ünlü, Z.F. (2007), *Tedarik Zinciri Yönetimi, Lojistik ve Taşımacılıkta Bilişim Teknolojileri ve Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Wang, W., & Benbasat, I. (2007). Recommendationagents for Electronic Commerce: Effects Of Explanation Facilities on Trusting Beliefs. *Journal of Management Information Systems*, 23(4),
- Yalçın, F. (2012), *İnternet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti: Günün Fırsatları Üzerine Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) . Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İNTERNET KAYNAKLARI

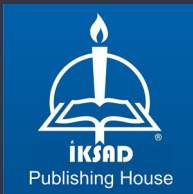
- Digital Delivery – The New Name fore Commerce Shipping Solutions
<https://www.envisionecommerce.com/blog/digital-delivery-the-new-name-for-ecommerce-shipping-solutions/> Erişim Tarihi: 27.05.2020
- E Ticaret* <http://my.beykoz.edu.tr/serkang/files/2010/12/Ders-Notu-EDI.pdf> adresin den edinilmiştir. Erişim Tarihi:03.06.2020
- İGEME T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, E-Ticaret Sunusu, <http://www.igeme.org.tr/tur/sss/eticaret.htm> Erişim Tarihi:12.10.2019
- KARİD Türkiye Kargo Kurye ve Lojistik İşletmecileri Derneği*, *E-Ticaret'in Büyümesine Paralel Olarak Lojistik ve Kargo Sektörü de Büyüyecek*,<http://www.karid.org.tr/mainsektor.html>.Erişim Tarihi:12.10.2019

TÜBİTAK, <http://tusside.tubitak.gov.tr/sites/images/Tusside/bu-karar-destek-sistemlerin-gelistirme-yasam-dongusu.pdf> adresinden edinilmiştir.

https://kobitek.com/elojistik_sistem_yazilimleri_ve_uygulama_alanlari
Erişim Tarihi: 03.06.2020

Yıldıztekin,A.(2001)<http://www.atillayildiztekin.com/?P=250>
Erişim Tarihi: 12.10.2019

Yüregir, O. (2004). *Elektronik İş ve Elektronik Veri Değişimi*.
https://www.researchgate.net/publication/320346766_Elektronik_Is_ve_Elektronik_Veri_Degisimi adresinden edinilmiştir.

ISBN: 978-625-7897-65-5